

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

2018/2. szám

X. évfolyam 2. szám No. 24.

Gazdálkodástudományi tematikus szám

SZEGED
2018

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

Főszerkesztő:

Dr. PhD. Csüllög Gábor – Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Dr. PhD Bali Lóránt – Pannon Egyetem, Georgikon Kar
Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Császár Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Domonkos Endre – Budapesti Gazdasági Egyetem
Dr. PhD Győri Ferenc – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Főiskola
Dr. PhD Suba János – Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Dr. habil. Tefner Zoltán – Budapesti Corvinus Egyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
6727 Szeged Löwy Sándor utca 37.
Elnök: Prof. Dr. Gulyás László, habil. PhD, PhD
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

S-Paw Nyomda Üllés

ISSN: 2064-437X

Szeged, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szabó Máté</i> : Az 1879. évi erdőtörvény hatása a Dráva menti erdőgazdálkodás fejlődésére.....	5
<i>Gyarmati Enikő</i> : A föderalizmus pozíciói a nagy háború korában. A délszláv kérdés az osztrák és a magyar politikában 1914–1918.....	17
<i>Fritz János</i> : Pomeránia és Somogy, két nagybirtokos régió agrár-társadalmának 1945 előtti sajátosságai.....	33
<i>Bagó Zoltán</i> : Az Európai Unió és a Beneš-dekrétumok.....	43
<i>Bali Lóránt–Hegedűsné Baranyai Nóra</i> : A nemzetiségi lét néhány társadalmi aspektusa napjainkban a mura menti horvátok életében.....	67
<i>Pogácsás Péter</i> : A társadalomföldrajzi régióalkotás néhány kihívása, és kezelésük a rendszerváltozás utáni Magyarország példáján keresztül.....	77
<i>Sashalmi Ádám</i> : Az Alpok-Adria munkaközösség létrehozása mögötti olasz geopolitikai és geoökonómiai elképzelések.....	95
<i>Paulikné Varga Barbara</i> : Egy európai módszer a tagországok egészségügyi rendszerének minősítésére. Az európai egészségügyi fogyasztói index változása a Visegrádi Négyek országaiban.....	109
<i>Valent Akos</i> : A külhoni egyetemisták motivációjának vizsgálata az egyetemválasztás kapcsán.....	121
<i>Mezei János Imre–Fehér Dávid János–Lazányi Kornélia</i> : Fogyasztói vélemények a kötöttpályás közlekedéssel kapcsolatban.....	133

SZABÓ Máté

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

PhD student

University of Pécs Faculty of Economic Sciences, Pécs, Hungary

porgolin@gmail.com

**AZ 1879. ÉVI ERDŐTÖRVÉNY HATÁSA A DRÁVA MENTI
ERDŐGAZDÁLKODÁS FEJLŐDÉSÉRE**

*THE EFFECT OF THE FOREST LAW OF 1879
ON THE DEVELOPEMENT OF THE FOREST MANAGEMENT
ALONG THE DRAVA*

ABSTRACT

In the essay I examine how the manors manage their forests on this territory which was famous about its old slavonic oak forests at that time. I was excited about that what kind of forest management system was built in the 19th century in the manors which are located in this the region. I dealt with every manors which are located in the right and the left side of the Dráva. At the very beginning of my essay I point out what the forest given to the members of the society of the 19th century. I do this, because I would like to show that why the forest was so important for the men of the age. Furthermore, I point out what kind of changes happened by the Forest Law of 1879 in the lifes of the involved and in their farming methods. I show forestry specificities of the manors along Drava river that I examined and separately evaluated their management, organizational, profit taking and afforestation methods. Finally, I examine that how much the qualitative forestry is related to the modern wood industry.

Kulcsszavak: modernizáció, erdő, uradalom, erdőgazdálkodás, erdőtörvény

Keynotes: modernization, forest, manor, forestry, forest law

1. Bevezetés

Dolgozatom a magyar gazdaság történetének egy érdekes időszakának viszonyaiba próbál bepillantást nyújtani a Dráva menti erdőgazdálkodás fejlődésének bemutatásán keresztül. A dél-dunántúli erdők történetével már eddig is többen foglalkoztak. Magyar Eszter vizsgálta az 1879. évi erdőtörvény hatásait a Somogy megyei erdőgazdálkodásra, feltárva a Festetics-hitbizomány erdőgazdálkodásának sajátosságait.¹ T. Mérey Klára az 1879 előtti erdőgazdálkodás történetét kutatta Somogy megyére vonatkozóan.² Nem született viszont érdemi vizsgálat az 1879 utáni Dráva menti térség uradalmi erdőgazdálkodásának áttekintésére, pedig az már önmagában is különlegessé teszi a témát, hogy a történeti Magyarországon a Dráva mente a latifundiumok hazája volt. Dolgozatomban „Dráva mente” alatt nemcsak a trianoni határok meghúzása utáni mai magyar oldalt értem, hanem a szlavóniai erdőségek jelentős részét is. Teszem ezt azért, mert a magyar oldal birtokosai sokszor a horvát oldal birtokosai is voltak, s gazdálkodásuk értelemszerűen a dualizmus korában nem vált szét magyar és horvát oldalra. Vizsgálatomhoz széleskörű levéltári forráskutatást folytattam, de mellette természetesen figyelmet fordítottam a korabeli és mai szakirodalomra, statisztikákra is. A kutatás során a ludbregi, a berzencei-csurgói, a babócsai, a belcsapusztai, az erdőcsokonyai, a somogytárnócai, a lakócsai, a verőcei, a dárdai és a bellyei uradalmak erdőgazdálkodását vizsgáltam. Kutatásom során alapvetően arra voltam kíváncsi, hogy a piacgazdaság korában hogyan változott meg az erdőgazdálkodás rendszere, s hogyan alkalmazkodtak az uradalmak a megváltozott külső feltételekhez.

2. Milyen volt az 1879. évi erdőtörvény előtti erdőgazdálkodás?

A tradicionális társadalmaknak fontos volt, hogy a lakóhelyük közelében megfelelő méretű és minőségű erdők legyenek, amelyek ki tudták elégíteni a települések és közösségek számtalan formában megjelenő igényeit. Hogy mit adott az erdő az embernek, az népességenként, kultúránként, avagy az erdők jellegéből is következően igen sokféle volt. Ha a magyarországi erdőségek funkcióira tekintünk, akkor először is azt emeljük ki, hogy az erdők sokáig élelemforrásként funkcionáltak. Gondoljunk csak a vadászat számtalan formájára; a különböző ehető növények, bogyók, erdei gyümölcsök, gombák szerepére. Azonban a mezőgazdasági termelési technika javulásával, valamint a vadászati jogok, illetve a szabad erdőélés megszorítása miatt e funkció a 19. században látványosan lecsökkent. Továbbra is nagy volt a jelentősége az erdőkből kinyerhető építési alapanyagoknak.³ A fa univerzális alapanyag volt a

20. század közepéig. Építési anyagként való hasznosítása a régi tömés-házak, falazatok, gerendák, lécek, tetőfedő anyagok, deszkák esetében meghatározó jelentőségű volt. De az emberek bútorai és egyéb háztartási eszközei nagy része is az fából készült. A hamuzsír-készítés iparága is csak erdőkben alakulhatott ki. A fa, mint piaci termék az 1780-as évektől meginduló agrárkonjunktúra idején egyre fontosabbá vált. A fa ára folyamatosan emelkedett, amivel felértékelődtek az erdős területek. Az erdei jövedelmek nagyon fontosak voltak a 19. század első felében az uradalmak számára. A mezőgazdasági termelés eszközigénye, a górék, csűrök, pajták, karamok, istállók építése leginkább fát igényelt. A technikai eszközök is nagyon sokáig fából készültek (szelelőlapátok, faekék stb.) Az 1840-es évektől már Magyarországon is megkezdődő, majd az ötvenes évektől felgyorsuló közlekedés-fejlesztési lépések, s főleg a vasútépítés hatalmas faipari konjunktúrát alakítottak ki (talpfa, vasúti kocsik belső bútorzata, távirópózna, hidak stb.). A gátépítéseknél a rőzsefalak építése szintén fát feltételezett. Mindebből látható, hogy az erdőre, a fára hatalmas társadalmi szükséglet volt. A faanyag árának emelkedését azokon a helyeken, ahol jó piaca kínálkozott, tervszerűtlen irtásokkal használták ki, de az erdő felújítására az esetek döntő többségében már nem gondoltak.⁴

3. Az erdőirtások és az 1879. évi erdőtörvény

A 19. század második felére jelentősen felgyorsultak az erdőirtások Magyarországon. Ezek legfőbb oka a területnyerés volt a gabonatermelés bővítéséhez. Ez persze nem volt új: a 19. század elején már Nagyváthy János is azt állapította meg, hogy „az elmúlt századnak közepén azt tartották a német országiak közönségesen, hogy a fejsze kitérjen a sarló előtt mindenütt. Amellyel azt akarták mondani, hogy az erdőket ki kell irtani, és szántóföldnek fordítani. Az említett példabeszédnek erősítésére Eckhart azt mondja: a fának fogyatkozása miatt egy sem, de a kenyér szűkében sokan meghalnak. Merem mondani, hogy ha Eckhart most élne és kemény telek idején népesebb városainkat megjárna több hideg miatt szenvedő embert találna, mint éhhalókat: mert a magyarok is úgy gondolkodván, mint a németek, kivált a közös birtokokban általában: az uradalmakban pedig a közeli erdőket, a kímélés nélkül kiirtották sok helyen.”⁵ A legnagyobb árnövekedés a különböző fafajú rönktermékeknél volt megfigyelhető. Nagy veszélyt jelentett ugyanakkor az erdőkön többnyire szakmaiatlan módon történő a gazdálkodás. Az új erdőtörvény az uradalmak gazdálkodásában ezt a három tényezőt megpróbálta szabályozni és folyamatosan kontrollálni.

Az 1879. évi XXXI. tc. rendelkezései szerint a térségben az állami kezelés alá tartozó erdőbirtokok vezetését a kaposvári állami erdészeti hivatal látta el; a nem állami kezelés alatt levő, de kötött erdőbirtokok kezelésének ellenőrzését pedig a pécsi kerületi adófelügyelőség végezte.⁶ Az új erdőtörvény teljesen új alapokra helyezte az uradalmi erdőgazdálkodás módját, hiszen egyre inkább törekedtek a tulajdonosok a megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező szakembergárda alkalmazására. Egyrészt azért, mert az új rendelkezéseknek próbáltak megfelelni, másrészt pedig a konjunktúra volt a jó minőségű fatermékek értékesítése terén. Több jelentősebb faipari vállalkozás is megalakult már ekkorra az általam vizsgált területen, amelyek jelentős piacot biztosítottak az uradalmaknak.

Az erdész szakemberek hozták a professzionális erdőgazdálkodási módszereket, velük jelent meg egy új szemlélet is, miszerint az uradalmi erdőgazdálkodást elkezdte meghatározni a hosszútávra történő gondolkodás; törekedtek az uradalmak a hosszú távon is fenntartható és jövedelmező erdőgazdálkodásra. Ügyelve arra, hogy a területükön meglegyen a termelési folytonosság, ami azt jelenti, hogy a tarvágott erdőterületeken nagy energiákat fordítottak a megfelelő felújítások kialakítására, s azok folyamatos ápolására. S tudva azt, hogy a jövőben ezekből a felújításokból lesznek azok az erdőterületek, amelyeken majd gazdálkodniuk kell. Ezt hosszú távon csak úgy tudták elérni, hogy a fiatal erdőktől az idősebb állományokig szakmailag figyelemmel követték minden erdészeti haszonvételi metódust, ami befolyásolhatta az erdőállományt. Továbbá minden uradalomban alkalmaztak erdőőröket, akik folyamatosan felügyelték az erdőt, ezzel is elejét véve a különböző károsító cselekményeknek.

Az uradalmak számára az erdőtörvény hatályba lépése után az egyik legfontosabb feladat a törvény által előírt üzemtervek elkészítése volt. Ezek az üzemtervek minden általam vizsgált uradalomban elkészültek az 1880-as években. Az üzemtervek minden esetben 10 éves ciklusokra szóltak. Ahhoz, hogy az üzemterveket el tudják készíteni, minden nagybirtokon kialakítottak különálló gazdálkodási egységeket, amelyeket erdőrésztleteknek neveztek el. Mindegyik saját azonosítóval is rendelkezett, a könnyebb beazonosíthatóság érdekében. Az üzemtervezési munkálatokkal párhuzamosan zajlott a térképezés: ekkor készültek el a pontos erdészeti térképek, amelyek nagymértékben javították az erdőrésztletek beazonosítását.

4. Az erdők haszonvételi lehetőségei

Az üzemtervek meghatározták, hogy milyen haszonvételi módszereket lehetett alkalmazni az éppen következő 10 éves ciklusban. E tevékenységeket az állami szervek folyamatos kontroll alatt tartották, amúgy engedélykötelesek voltak. Az 1879. évi erdőtörvény előtt az erdőkből történő haszonvételek szabályozatlan keretek között történtek. A legfontosabb szempont azonban az akkori tulajdonosok számára is az volt, hogy a lehető legnagyobb hasznot (lehetőleg készpénzben) termelje számukra az erdőterület. Az erdőtörvény hatályba lépése után ugyanerre törekedtek az erdő tulajdonosok, csak ekkor már államilag szabályozott keretrendszerben. Az országos viszonylatban a legelterjedtebb haszonvételi formák voltak az erdei faanyag-kitermelési munkálatok. Ezek legnagyobb részben tűzifa kitermelést jelentettek. „Tűzifával a kereskedés még kevésbé élénk. Legfeljebb helyben veszik azt, különösen mezővárosainkban azon lakosok, kiknek vonós marhájuk nincs.”⁷ Ez a terméktípus általában az erdőterület közelében elhelyezkedő településeken lett értékesítve vagy felhasználva. A másik elterjedt terméktípus a műfa volt. Ezek általában épületfához, szerszámokhoz jelentettek alapanyagot. További feldolgozása a század első felében főleg úgynevezett deszkametsző malmokban történt.

A 19. század második feléig a makkoltatás volt az egyik legnagyobb bevételt jelentő haszonvételi forma a Dráva menti erdőségekből, hiszen ekkoriban messze földön híresek voltak a makktermő erdők. Nagyváthy János híres, halála után megjelent könyvében a következőket javasolta az erdőgazdálkodók számára: „A makkolás a Gazdának a jó esztendőben ugyan megtölti az erszényét. A makktermesztés tehát nem utolsó gazdaság lévén, a Gazdának igyekezni kellene azon, hogy makkja bővön teremne. A hernyó és cserebogár (ha restelkedésünk miatt erőt vehet) a három esztendőre való makkolás nyereségét veszi el egyszerre. A sűrű erdők pedig annál kevesebbet teremnek. És így, ha haszon a makkból nagyobb, mint az épületfából a sűrű erdőt tanácsos (ha nem ritkán is) legalább több allékkal megszagatni. Az allék vagy vágott utak két mellékje gyakran hoz makkot.”⁸ Ebből a szakmai tanácsból is látszik, hogy az aktív, szakmai alapokra helyezett gazdálkodást javasolja az író, hogy így egy magasabb szintet érjen el a gazdálkodó. A 20. század elején Hirsch Alfréd is azt írja, hogy erdőkben különösen bővelkedett a Dráva mente vidéke. S ősidőktől fogva egyike volt az ország legnagyobb sertésstenyésztést űző vidékeinek.⁹ A makkhullás idejére távoli vidékekről is hajtottak disznó kondákat ezekbe az erdőkbe, ahol bérleti díj fejében felhizlalhatták a disznókat. „A disznó felnevelésére az a takarmány szolgál, melyet maga keres a legelőn vagy az erdőben. A hizlalás is gyakran tölgy vagy bükkmakkon történik,

különösen Szlavóniában és Szerbiában. A tölgy előnye a bükkal szemben, hogy puha húst és szalonnát nevel.”¹⁰ A makkszezon elmúltával a kereskedők a disznókat elhajtották a legfőbb piacaik felé, később, a vasútvonalak kiépülésével már modernebb szállításra is volt lehetőség.

A gubacsszedés jelentős további mellékjövedelmet jelentett az erdőgazdálkodóknak a Dráva melletti erdőségekben. „Gubacs igen természetes, hogy hol sok tölgyes, cserfaerdő van, ott az időjárás sok gubacsot is szül. Leginkább az izraeliták bérlik ki e termékre nézve az erdőket, hetekig őriztetik és lassanként, amint hullanak a gubók, szedetik e nevezetes kereskedelmi cikket.”¹¹ Az állati bőrök kikészítése során mindig nélkülözhetetlen volt a cserzőanyag. Kezdetben a kocsányos tölgy gubacsából, a cserszömörce leveléből, fiatal hajtásából, ill. egyes fafajok (tölgy, lucfenyő, vörösfenyő, nyír) fiatal kérgéből vonták ki a csersavat. A 19. század vége felé jelentősen megnőtt a cserkéreg iránti igény Nyugat-Európában, ami által a magyar cserkéreg keresett erdei melléktermék lett. Olyannyira, hogy ebben az időben az erdőgazdálkodás céljaként rövid vágásfordulóval kezelt cserhántásos sarjerdőket terveztek.¹² A cserzéshez szolgált további jelentős mennyiségű alapanyaggal a tölgyfák kérgének lehántása is, amely ugyancsak népszerű mellékjövedelemnek számított. Az erdei legeltetést, mint haszonvételt az 1879-es erdőtörvényben meglehetősen részletesen szabályozták. Mindezt azért tették, hogy a fiatal erdőket, sarjadzásokat ne legeljék le, vagy ne pusztítsák el az állatok, ezzel is védtek az erdőfelújításokat, amelyekre kötelezve voltak a gazdálkodók, miután tarra vágták az erdőt.

A hamuzsír a kálium-karbonát köznapi neve volt egykoron, s nevét onnan kapta, hogy elsősorban fahamuból nyerték ki ekkoriban. Az oldata a bőrt sikamlóssá teszi. A fahamut régebben üveggyártásra, fehéritésre, salétromfőzésre, szappankészítésre, továbbá a berlini kék festék elkészítéséhez használták. A hamuzsír készítését csak olyan erdőkben végezték a 19. századra, ahová nem vezetett rendszeresen karbantartott szekérút és makkot sem termett. Ezek főleg olyan erdők voltak, ahol nagy mennyiségben rohadt el faanyag a megközelíthetlenség miatt amúgy is. Hamunak a legjobb fák a gyertyán, bükkfa, égerfa, nyírfa, fűzfa, kőrisfa, és a szilfa voltak. Az erdők hasznának mondták a kor emberei azt is, hogy a fák egyfajta villámhárítóként is funkcionáltak a viharok idején. Annyit jegyeztek meg ez ügyben, hogy „csak a dörgés idején alájok nem kell állani”.¹³

Végezetül említsük meg a vadászatot, mint az erdővel szoros kapcsolatban álló mellékhaszonvételt. Somogy és Baranya vadállománya mennyiségileg és minőségileg is a legjobb hírnévnek örvendett. Herceg Festetics Tasziló berzenczei vadászterületei és vadászatai világhírűek voltak. A vármegye főurainak legnagyobb részénél a vadállomány nem-

csak kímélésben és gondozásban részesül, hanem mesterségesen is tenyésztették és annyira szaporították, hogy az őszi vadászatokon egy napon 1000–2000 vad kerül terítékre. Nem véletlen, hogy e vadban gazdag vidék, a hatalmas szarvasbikák kilövésének lehetősége felkeltette a vadászszenvedélyéről híres herceg Hohenlohe figyelmét.¹⁴ Az apróvad tenyésztésénél leginkább az angol fácánfélékre fektették a hangsúlyt, melyek tojásait összeszedték és kotlóstyúkokkal keltették ki. De a nyúl- és fogolyvadászat is igen élvezetes itt. Szép vízivadászatok voltak a Dráva vidékén és a Balaton mentén elterülő nádasokban, ahol a vadrécék és vadludak nagy számban keltenek és tanyáznak. Az apróvadak elszaporodását, a kímélés, gondozás és tenyésztés mellett, a dúvadak rendszeres irtása is előmozdította. Nagyvad is bőven előfordul Somogyban, nemcsak a zárt vadaskertekben, de a szabad területeken is.¹⁵

5. Az uradalmi erdészetek irányítása

A vizsgált uradalmak hatalmas kiterjedésű latifundiumok voltak. Alábbi táblázatunk mutatja az uradalmak terjedelmét, tulajdonosait, valamint az erdők kiterjedését és arányát.

1.táblázat: A Dráva menti nagybirtokok terjedelme a 20. század elején
Table 1.: The size of the large estates along the Drava at the beginning of the 20th century

Uradalom neve	Tulajdonosa	Erdők területe (holdban)	Összes terület (holdban)	Erdők aránya (%-ban)
Berzencei-csurgói	gr. Festetich Tasziló	28 437	57 433	49,5
Babócsai	gr. Somssich Adolf (Béla)	2 080	107	5,1
Belcsapusztai	Kremzír Mór	32	778	4,1
Erdőcsokonyai	gr. Széchényi Géza	3 178	9 673	32,8
Somogytarnócai	gr. Széchényi Imre	4 655	13 734	33,9
Lakócsai	Zselicszentjakabi Apátság	2 222	6 768	32,8
Ludbregi	hg. Batthyány Ödön	3 131	6 628	47,2
Verőcei	hg. Schaumburg-Lippe Adolf	kb. 40 000	kb. 75 000	53,3
Dárdai	hg. Schaumburg-Lippe Adolf	kb. 27 000	49 208	54,8
Bellyei	Frigyes főherceg	kb. 50 000	101 000	49,5
Vajszlói	M. kir. tud. egyetemi alap	1 925	10 200	18,9

Források: Rubinek Gyula (1911); Várady Ferenc (1897); Kaposi Zoltán (2013); Obad–Obad (1998); H. Pálffy Ilona (1933)

Az uradalmak az erdőgazdálkodás irányítását nagyjából hasonlóan szervezték meg. A Festeticsek berzencei uradalmában az erdőterületek sok kisebb erdőrészből álltak, amelyek három gazdálkodási egységbe voltak felosztva az 1880-as évektől. Ezeket az egységeket erdőgondnokságoknak nevezték. A három központ Csurgón, Háromfa-Agaréven és Taranyban volt található. Mindegyik gondnokság élén egy okleveles erdőtiszt állt. Ők biztosították a gazdálkodás magas szintű szakmaiságát. Alájuk tartozott 1-1 szakvizsgával rendelkező erdőőr és 2-5 vizsgával nem rendelkező erdőőr is, aki a terepen történő operatív munkálatokért feleltek. Továbbá az erdőterületek folyamatos őrzéséért, amely kiterjedt az illegális fakitermelések és mellékhaszonvételek megakadályozására és felderítésére. Ilyen mellékhaszonvételek lehettek például az illegális legeltetés, makkoltatás, gombaszedés, vadászat. A feladataik közé tartozott a határjelölő és a különböző tiltásokat jelölő műtárgyak elhelyezése és folyamatos karbantartása is. Legeltetési tilalom esetén a tilalmi jeleket a csapások, a szomszédos legelők és egyéb mezőgazdasági területek határán kellett elhelyezniük. A fiatal erdők esetében holt sövényeket is alkalmaztak annak érdekében, hogy megakadályozzák az állatok fiatalos erdőterületekre történő belépését. Ezeken felül fontos volt a szerepük az erdőkre nagy veszélyt jelentő tüzesetek megakadályozásában is, hiszen káros gyújtogatások is előfordultak.¹⁶ Ennek a három erdőgondnokságnak a következő gazdálkodási szintje az erdőrészet szintje volt, amelyek egy-egy földrajzilag jól elkülönül egységet képeztek. Az erdőtagokon belül megkülönböztettek erdőrészeteket is. Az erdőtagok szinte minden esetben el voltak teljesen határolva egymástól. Minden tag környezetétől független egység, a kerete a vágások vezetésére alkalmas keretül szolgált. Ez az elhatárolás történhetett utakkal, nyiladékokkal, árkokkal és határjelölő karókkal vagy oszlopokkal is. Az egy tagba foglalt erdőterületek kiterjedése 30 és 80 hold között mozgott. Mind az erdőrészetek, mind pedig az erdőtagok rendelkeztek saját azonosítóval is, amelyek az erdészeti térképeken is szerepeltek. A területek pontos beazonosíthatósága volt az alapja a professzionális erdőgazdálkodásnak.¹⁷ De nemcsak Berzencén és Lakócsán láthatunk efféle törekvéseket; a vajszlói uradalomban a gazdaság vezetői is arra törekedtek, hogy az akkor még gazdag erdőket „erdőgazdasággá” változtassák.

6. Termelés és értékesítés

Az értékesítéssel a 19. század második felében nem voltak problémái az általam vizsgált uradalmaknak, hiszen jelentős volt a kereslet az erdei termékek iránt, sőt sokszor előfordult az is, hogy még a helyi igényeket

sem tudták kielégíteni, így távolabbi vidékekről kellett helybe szállítani a fát vagy az abból készült termékeket. Az uradalmak által kezelt erdők jövedelmezősége természetesen növekedett is.

A 19. század végére az uradalmak kezdtek áttérni arra, hogy a helyi lakosok számára is lassan már csak készpénzre értékesítették a tűzifát, épületfát és a szerszámfát. Előtte megszokott volt, hogy munkavégzés ellenében biztosítottak fatermékeket a parasztságnak. A nagyobb értékű tarvágásokat sok esetben lábón értékesítették az uradalmak, nem akarták maguk irányítani a kitermelés folyamatát. A vajszlói uradalom a faanyagot nem kitermelt állapotban, hanem lábón értékesítette, ezt láthatjuk a lakócsai uradalom esetében is, ahol saját kitermelésű tarvágásokat nem végeztek. Ezen uradalomhoz tartozó erdőkben az uralkodó fafaj a kocsányos tölgy, a kőris és a gyertyán voltak. Előfordultak továbbá az éger, mezei juhar, nyár, fűz és vadkörte példányok is.¹⁸ A lakócsai tölgy „ős-erdők” jelentős részét az 1880-as években szintén letermelték főleg műfa, épületfa és szerszámfa számára. Ezek az erdők a kor erdészei szerint túlkorosak voltak, s az állaguk további romlását megakadályozandó lettek kitermelve. Továbbá nagy szerepe lehetett a tarvágások időzítésében az óriási igénynek a jó minőségű tölgy anyag iránt. A jó minőségű tölgy faanyag előállításához már az első üzemtervezéstől 100 éves vágásfordulókkal dolgoztak az uradalom nagy részén. A 20. század elejére a Dráva menti füzesek is gazdaságilag használhatóvá váltak, mivel a szabályozással az állandó vízborítottság megszűnt. Az árterületen elterülő 240 holdnyi erdő 95%-a fűzből állt, a fennmaradó 5%-on többnyire foltokban szürke, fehér és fekete nyár fordult elő. A közös ezekben az állományokban az volt, hogy sarjadzott eredettel rendelkeztek. Ezek az árterületi erdőrészek 30 éves vágásfordulókkal rendelkeztek. A cél az volt, hogy a nyarasok arányát javítsák a fűz kárára.

Az uradalmak szinte teljes egészében tövön, tehát lábón értékesítette a véghasználati korú állományait nyilvános árverések útján. Az évi fatermés jelentős része ment el az uradalmi tiszték, szolgák tűzifa járandóságának kielégítésére. Érdekességként megemlíteném, hogy a lakócsai plébános évenkénti tűzifa járandósága évenként változott, attól függően, hogy hány házaspár kötött házasságot előtte, mivel minden pár után kapott 1 ür köbméter hasábfát. Másrészt az uradalomban felmerülő épület és szerszámfa igénye is meghatározó volt. A fát az erdőből nem engedte az erdőtiszt kiszállítani egész évben csakis május és június hónapban. Ezzel is védték az utak minőségét. Továbbá ellenőrizhetőbbek voltak a szállítások. Ez az eljárás megmaradt az első világháborúig.¹⁹

Az uradalom területén a kitermelések után tuskóirtás következett, mely után mezőgazdasági területként használták a véghasználati terüle-

teket legalább négy évig. S azután legnagyobb részben kocsányos tölgy és cser makkvetés és csemeteültetés útján, részben a futóhomok jellegű területeken erdei és fekete fenyő csemeteültetés útján újították fel. A felújítás a homokos részeken azonban nem volt sikeresnek mondható, mivel ezek nagy része a 20. század elejére erdei tisztás lett. Egy további módszer volt az felújítások ápolásánál, hogy a sorközökben a felújítás megkezdésétől számított második évig részes művelésben engedtek különböző kapásnövényeket termelni, ezzel is arra törekedtek az erdészek, hogy visszaszorítsák a szedret és a csalánt, mint a csemetére veszélyt jelentő növényeket. További már általam említett törekvésük volt a felújítások fafajainak elegyesítése. Ezt többek között tölgy főfafajú állományoknál úgy végezték el, hogy a felújítások egy részében minden negyedik sort üresen hagytak, tehát nem vetettek és ültettek bele semmit. Majd a harmadik évben például gyertyán csemetét ültettek bele. Ezzel a módszerrel vegyítették különböző arányokban a tölgyet, s létrehoztak esetenként egy úgynevezett második korona szintet is, ha az volt a cél.

A vajszlói uradalomban az évi fahozam kisrészét szerszám- és tűzifa-ként az uradalom maga használta fel, nagyobb részét azonban az 1850-es évektől a század végéig szálanként és tövön, lábón értékesítette. A mellékjövedelmek között a századfordulóig jelentős szerepet kapott a tisztások legeltetése, a makkoltatás, és a lapályok sásos fűvének kaszáltatása. Szigorú miniszteri utasítás értelmében azonban az erdők megújítása érdekében a vágásterületeken a kihasználás megkezdése előtt legalább 5 évig, a vágás befejezése után pedig legalább 20 évig tilos a legeltetés és a makkoltatás.²⁰

7. Erdősítések

Nagyon fontos feladat volt az erdőfelújítás. Korábban a felújítás leginkább csak sarjadzással történt, de ez a gyakorlat lassan megváltozott az 1890-es évekre. Egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a megfelelő kivitelezésű felújításokra. A vágások pótlása leginkább alátelítésekkel történt, amelyre a kocsánytalan tölgymakk a legkedveltebb; de használták a kocsányos tölgy- és csermakkot is. A 19. század végére egyre nagyobb arányban végeztek felújításokat csemetével. Az erdei tisztások és vágások hézagainak pótlására facsemetét használtak, amelyeket a csemetekertekben állítottak elő. Minden nagyobb erdőbirtoknak megvolt a maga csemetekertje, a községi és egyéb állami kezelés alatt levő erdők részére pedig az államerdészeti hivatal kaposvári csemetekertjében állítottak elő erdei csemetét, melyből évenként kb. 3 millió csemetét osztottak ki ingyen. A lakócsai uradalomban az erdőfelújítások kis részben természe-

tes, nagyobb részt mesterséges úton történtek. Itt is alkalmazták azt a módszert, amikor is a tarvágott területen 2–4 évig mezőgazdasági művelést folytattak. Majd pedig elkezdték a felújításokat párhuzamos sorokba történő ültetéssel vagy vetéssel. A sorközöket pedig a sorokban levő újulatok összezáródásáig folyamatosan ápolták, hogy a gyomnövények ne erősödjének túlságosan meg. Az árterületi erdőkben vegyesen tő és gyökér sarjak nyeresére és megfelelő ápolására törekedtek. A csemeték megtermelésére nagy hangsúlyt fektettek a saját csemetekertek létrehozásával. A vajszlói uradalomban az erdők megújítása főként természetes úton történt. Mesterséges beavatkozásra csak tisztások beültetésénél és hézagos fiatalosok pótlásánál került sor. Természetes felújítás esetén az első ötévi vágásterületen vágási tilalmat rendeltek el. Az első évben kivágták a gyertyánokat és a munkát akadályozó cserjéket, a következő évtől azután az évi ütemezésnek megfelelően tarvágást alkalmaztak.²¹

8. Összegzés

Az általam megvizsgált uradalmakban a 19. század végére jelentős szakmai fejlődés és gazdálkodói szemléletmód váltás ment végbe, amely a Dráva mentén hozzájárult a hosszú távon is fenntartható magasabb minőségű erdei termékeket és jövedelmet adó erdőgazdálkodás és az arra épülő faipar kialakulásához, ugyanakkor az agrárnagyüzemek számára az egyéb haszonvételi formák is fontosak maradtak. Az is tagadhatatlan, hogy az 1879. évi erdőtörvény jelentős minőségi javulást eredményezett hosszabb távon az erdőállományokban és az uradalmak gazdálkodásában. Az erdőfelügyelőségek hálózata folyamatos ellenőrzésekkel, engedélykiadásokkal és esetleges büntetések útján próbálta meg befolyásolni a törvény hatálya alá eső gazdálkodókat. A 19. század utolsó évtizedeiben a jó minőségű, nagy értéket képviselő erdőknek köszönhetően nagy számban települtek ide vagy jöttek létre helyi kezdeményezésre faipari vállalkozások. Az iparág fellendülése piaci konjunktúrát idézett elő a fa-termékek keresleti oldalán ebben a térségben.

JEGYZETEK

1. Lásd: Magyar Eszter (1981) tanulmányát.
2. T. Mérey Klára (1963).
3. Lásd: Magyar Eszter (1981) tanulmányát.
4. T. Mérey Klára (1963): 139. o.
5. Nagyváthy János (1821): 261. o.
6. Ujváry Imre (1914).

7. Csorba József (1857): 67. o.
8. Nagyváthy János (1821): 294. o.
9. Hirsch Alfréd (1903): 64. o.
10. Ditz Henrik (1993): 174. o.
11. Csorba József (1857): 66–67. o
12. Rumpf János (2016): 371. o.
13. Nagyváthy János (1821): 295. o.
14. Hohenlohe uradalmához lásd: Kaposi Zoltán (2016) tanulmányát.
15. Ujvári Imre (1914).
16. Lukács Gábor (2009).
17. MNL. SML. IV. 428. Somogy vármegye erdőgazdasági üzemterveinek a gyűjteménye 188–1945. Világi birtokosok, Festetics család, 134. doboz, részletes üzemterv.
18. MNL. BML. XI. 605. Erdészeti kimutatások, javaslatok 1815–1891.
19. MNL. SML. IV. 428. Somogy vármegye erdőgazdasági üzemterveinek a gyűjteménye 1881–1945. Egyházi birtokosok, Lakócsai uradalom, 106. doboz.
20. Kiss Z. Géza (1991): 60. o.
21. Ugyanott, 59. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albrecht főherceg belyei uradalmának leírása. Bécs, 1883.
- Csorba József (1857): Somogy vármegye ismertetése. Pest.
- Ditz, Heinrich (1993): A magyar mezőgazdaság. Népgazdasági tudósítás a kir. bajor Közmunka és Kereskedelmi Államminisztérium részére 1867. (Szerk.: Kádár Imre) Budapest.
- Fülöp Éva Mária (1987): Fejezetek a Tihanyi Apátság balatonendrédi gazdaságának történetéből (1716–1945). In: A Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1986–1987. (Szerk.: Für Lajos) Budapest.
- Hirsch Alfréd (1903): Somogy vármegye gazdasági monographiája. Budapest
- Kaposi Zoltán (2016): Kaszópusztai vadászatok (1912–1926) Közép-Európai Közlemények. 9. évf., 32. szám. 1.
- Kiss Z. Géza (1991): Ormánsági változások. fejezete0k a 18–19. századi társadalom történetéből. Budapest.
- Lukács Gábor (2009): A Festetics birtok gazdálkodási és vezetési reformja a XVIII. század végén. PhD-értekezés. Pannon Egyetem. Keszthely, 2009. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2009/Lukacs_Gabor_dissertation.pdf
- Magyar Eszter (2002): Az 1879. évi erdőtörvény kibocsátásának körülményei. Agrártörténeti Szemle (44. évf.) 3–4. 319–348.
- Nagyváthy János (1821): Magyar practicus természet. Pest.
- Rumpf János (2016): Erdőhasználat. Budapest.
- T. Mérey Klára (1963): Az erdőgazdálkodás Somogy megyében (1700–1879). Agrártörténeti Szemle 5. évfolyam, 1–2. 133–150.
- Ujvári Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet. In: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest. 301–343.

GYARMATI Enikő

PhD-hallgató

Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger

Phd student

Eszterházy Károly University Doctoral School of History, Eger, Hungary

gyarmatieniko@t-online.hu

**A FÖDERALIZMUS POZÍCIÓI A NAGY HÁBORÚ KORÁBAN
A DÉLSZLÁV KÉRDÉS AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR
POLITIKÁBAN 1914–1918**

*FEDERALISM DURING THE GREAT WAR
THE SOUTHERN SLAV QUESTION IN THE AUSTRIAN
AND HUNGARIAN POLITICS 1914–1918*

ABSTRACT

The Southern Slav Question – the idea of an autonomous or independent Southern Slav State – within or outside Austria-Hungary had become a top priority political issue during the Great War, especially in the second half of the war. At least three ways of historical approach may well be considered in this respect. The War Aims politics of the Central and Entente countries produced abundant literature in the last hundred years. The political intentions of the emigrated Southern Slav politicians also went through a profound research with the most important result of being extremely successful in creating the national unity among the Serbs, Croats and Slovenes irrespectively of their political party orientation. According to the intention of this paper the third aspect: the imperial decision making, on the basis of the protocols of the Austro-Hungarian ministerial councils are in the focus of my attention.

The proces-verbals of the ministerial councils offer deep insight how the political decision-makers had been unable to reach compromise about the integration of Dalmatia and Bosnia-Hercegowina into Croatia-Slavonia. Both parties of the dualism insisted to maintain the status quo: Austria for Dalmatia, Hungary for Bosnia-Hercegowina. Southern Slav territories were at least in two cases objects of junktims against Poland or Roumania. The political integration and the reorganisation of defeated Serbia and Montenegro had been also failed, the Austro-Hungarian War Administration of these countries remained intact until the end of the war. Any Southern Slav aspirations of uniting Dalmatia and Bosnia-Hercegowina with Croatia-Slavonia had been continuously refused.

Austria-Hungary went into war without having any precise political idea about the reconstruction of the Balkans. Its aim had been first and foremost to

eliminate the possibility of any Serb irredentism against the Dual Monarchy. At the end it became the victim of the Southern Slav aspirations led by Serbia, being unable to reach political compromise about the modernisation of the dualistic state construction.

Kulcsszavak: délszláv egység, trializmus versus szubdualizmus, Nagy Háború, Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Horvát-Szlávon-Dalmátországok

Keynotes: Southern Slav Unity, Trialism versus Subdualism, The Great War, Great Serbia, Great Croatia, Bosnia and Hercegovina, Croatia-Slavonia-Dalmatia.

Historiográfiai bevezető

A délszláv politikai egységtörekvéseket általában három vetületben elemezte a modernkori történetírás. Az Osztrák–Magyar Monarchia területi integritása ellen irányuló szerb politikai törekvések megsemmisítésére, Szerbia, mint balkáni hatalompolitikai tényező kikapcsolására képviselt osztrák–magyar politika az első világháborús hadicélok mentén került feldolgozásra a XX. század folyamán. A trializmus, azaz a Monarchia duális szerkezetének átalakítása háromtagú államegységgé, egy szuverén délszláv állam létrehozása által jobbra a Monarchia belpolitikai kihívásaként állt a politikai viták kereszttüzében osztrák és magyar politikusok között. A trializmus következetes magyar politikai elutasítotttsága miatt ez a törekvés jórészt az osztrák historiográfia figyelmét kötötte le, illetve a föderalizmus alapú tárgyalások fókuszában állt. Az önálló, a kettős Monarchiától független délszláv állam létrehozása kezdetben az emigrált délszláv politikusok között volt prioritás, ami a Monarchia katonai vereségét követően illúzióból politikai valósággá vált. A délszláv kérdésnek ez a történeti folyamata elsősorban a nemzeti szemléletű történetírásokban jelent meg hangsúlyosan. Ez a tanulmány a délszláv kérdéssel kapcsolatos, hivatalos osztrák és magyar politikai nézetek vizsgálatát tűzte ki célul. A délszláv kérdés Ausztria-Magyarország külpolitikájában elsősorban szerb kérdésként volt napirenden. A háború második felében szerb-horvát kérdéssé bővült, ezen keresztül pedig folyamatosan reflektált az ausztriai szlovének és az emigrációban élő horvát, dalmát és szerb politikusok által támasztott politikai kihívásokra.

A délszláv államalakítási koncepciók „Nagy-Szerbia” és „Jugoszlávia” között képviseltek változatos átmeneteket. Nagy-Szerbia – a délszláv Piemont hívószava alatt – a Szerb Királyságban élő szerbek által elképzelt délszláv egység, amelyet azzal indokoltak, hogy a szerbek, a

szlovének és a horvátok egy nemzeti fajt alkotnak. A Nagy Háború kitöréséhez ez az eszme kínálta a kiobbantó okot, radikális eszközrendszere – mai szóval terrorizmusa – miatt. A Nagy-Szerbia koncepcióval szemben állt a Magyar Királyság által elképzelt úgynevezett Nagy-Magyarország. A tanulmányban részletesen elemzett források szerint a mindenkori magyar kormány következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy Bosznia-Hercegovina *corpus separatum* formájában Magyarországhoz tartozzon. Dalmácia esetében alkuképesnek mutatkoztak Ausztria irányában. Alapvetően a horvát-magyar kiegyezés ezen pontjának régóta halogatott megvalósításáról volt szó. Az 1868. évi kiegyezési megállapodás értelmében Dalmáciát ugyanis Horvátországnak kellett volna átadni. Ezekkel a nézetekkel szemben mind a Nagy-Horvátország, mind pedig a Nagyobb-Horvátország koncepciója e két délszláv tartományt Horvát-Szlávonország részeként tartotta számon. A két nézet között a különbség a szuverenitás kérdésében rejlett. A magyar kormány által is támogatott szerb-horvát koalíció a Nagyobb-Horvátország tervét támogatta, ami nem bontotta volna meg a dualizmus szerkezetét, a Nagy-Horvátország képviselői azonban dualizmus és szubdualizmus között ingadoztak. Végül a legtágabb területi értelemben született meg a délszláv dualizmus és Jugoszlávia koncepciója. Mindkettő egyesíteni kívánta a délszlávok által lakott összes területet. Míg az előbbi, az ausztriai szlovének által képviselt célkitűzés relatív hosszú ideig a Monarchia megtartása mellett érvelt és annak állami keretei között gondolkodott. Az utóbbi – a délszláv emigránsok projektje – a Monarchián kívül helyezte el az új Jugoszlávia államalakulatát, és fontos tagként tekintett Szerbiára, valamint Montenegro-ra is.

A délszláv kérdés elemzésénél a historiográfiai tárgyalás súlypontjai tehát elsősorban a hadicél-politikára estek, egyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni célkitűzései felől közelítve, másrészt az antanthatalmak katonai stratégiájának tükrében. Andrej Mitrović értékelése szerint a délszláv kérdés Szerbia leigázását jelentette Ausztria-Magyarország számára. Arról, hogy a későbbiekben mi történjen a meghódított Szerbiával, nem született közös álláspont. A Monarchia hadicéljait közös egységben mutatta be a szerző, ugyanakkor a két birodalomrész képviselőinek nézeteiben rejlő különbségek reflektálatlanok maradtak. Ha szóba is kerültek bizonyos felfogásbeli ellentétek, azok elsősorban a külpolitikai vezetés és a hadvezetés közötti különbségeket világították meg, vagy a legfontosabb szövetséges, a Német Császárság vonatkozásában jelentek meg.¹ Az osztrák–magyar közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek azonban jól érzékeltetik a számos nézetkülönbséget a délszláv kérdés rendezéséről az osztrák és a magyar politikusok között.

Az Osztrák–Magyar Monarchia háborús céljairól született, egyik legfrissebb angolszász történeti munka szerint a Monarchia legfontosabb politikai, gazdasági és katonai érdekei a Nagy Háborúban a Balkánhoz kapcsolódtak. A háborús célok alakításában és külpolitikai közvetítésében a vezető szerepet folyamatosan vitte, és megtartotta a közös osztrák–magyar külügyminisztérium. Különösen igaz ez a Br. Burián István által vezetett külügyminisztériumra.² Burián következetes és koherens politikát folytatott Ausztria-Magyarország balkáni befolyásának a növelése érdekében.³ A Monarchia noha számos alkalommal mérlegelte a békekötés opcióját, mégis a háború folytatása mellett kötelezte el magát még balkáni hadicéljai elérése után is. Hiszen Szerbiát és Montenegrót 1916 januárjáig meghódította, de a katonai közigazgatás bevezetésén túl nem jutottak döntésre arról, hogy egyáltalán egyesítik-e a két országot, és ha igen, milyen politikai státuszt adnak a független Szerbiának.

A XX. századi historiográfiában általában hangsúlyosan kezelték Gr. Tisza István magyar miniszterelnök szerepét a közös külpolitika alakításában. Opponáló politikájának kiemelése háttérbe szorította az általa tett kompromisszumos ellenjavaslatok lényegét. Az egyik leggyakoribb érvelés szerint Tisza ellenezte mind a lengyel, mind a délszláv trializmust.⁴ Tény azonban, hogy minden esetben kidolgozott programokkal érkezett a közös ülésekre, a Monarchia struktúrájának átalakítására vonatkozó mindennemű osztrák elképzeléssel szemben kemény követeléseket támasztott, és kompenzációkra tartott igényt, amit maga mindig is vitatott. Lothar Höbelt osztrák történész véleménye szerint az osztrák belpolitika legfontosabb témáját nem is a délszláv kérdés, hanem a lengyel kérdés jelentette, mégis a Nagy-Horvátország koncepcióra egyfajta elszalasztott lehetőségként tekintett. Annak ellenére, hogy az osztrák történész közel sem gondolta azt, ez a megoldás megmenthette volna a Monarchiát. Hiszen ma ki tudná megmondani, hogy mi menthette volna meg a Monarchiát. Tisza Istvánnak az 1918 szeptemberi szarajevói útján nyilvánított elzárkózása bármilyen változtatásokkal szemben, és ennek folyamatos hangsúlyozása a történetírásokban szintén ahhoz vezetett, hogy háttérbe szorultak a közös kormányzaton belüli nézetkülönbségek.

Ezt a hiányt fogalmazta meg Mark Cornwall egyik nemrég készült tanulmányában. Noha ebből kifolyólag holisztikus szemléletre törekedett, mégis homályban maradtak a Monarchián belüli koncepciók lényegi elemei, az ellentmondások. Kapcsolódva az oly nagy mértékben érvényesített nemzeti történeti látószöghöz úgy értékelte, hogy úgy 1918-ban, mint 1914-ben alapvetően a magyar rezsim céljai határozták meg a délszláv kérdés közös külpolitikáját. Azaz a kérdés megoldatlanságát is a magyar mulasztásoknak tudta be a szerző.⁵ Látni kell azonban,

hogy minden nemzet a történelmi jogához ragaszkodott. Az osztrákok történelmi jogon nem mondtak le Dalmáciáról. A magyarok történelmi jogon követelték Bosznia-Hercegovinát az okkupáció óta. Szintén történelmi jogaikra hivatkoztak a horvátok, amikor igényüket fejezték ki ezen két-három tartományra. Egyetlen olyan koncepció nem került asztalra, amely minden érdekellentétet közös egységben tudott volna feloldani. A kompromisszumok hiánya pedig ugyanúgy fontos tényezője volt a Monarchia szétesésének, mint a kívülről érkező, bomlasztó folyamatok.⁶

A délszláv kérdés historiográfiájában a jugoszláv, azaz nemzeti főkuuszú történetírás hagyományai a mai napig meghatározóak maradtak. Számos szerző változatlanul az antanthatalmak politikai és katonai törekvései felől közelíti meg a problematikát. Ezek a narratívák csomópontként kezelik a Jugoszláv Bizottság létrehozását, a Nagy-Britannia és Franciaország illetve Olaszország között 1915 áprilisában megkötött londoni szerződést, a korfui deklarációt, az emigrált nemzetiségek római kongresszusát, a brit, francia és amerikai döntéshozók nyilatkozatait a Monarchia megtartásának vagy szétzúzásának politikájáról és a nemzeti önrendelkezés elvének wilsoni politikáját.⁷ Ezekben a történeti rekonstrukciókban általában háttérbe szorult az a tény, hogy a Monarchia a megtapasztalt kompromisszum képtelensége miatt a háború végére maga is egyfajta módon alkalmazkodott az általánosan elfogadott nemzeti önrendelkezés elvéhez. Az uralkodó 1918 elejétől minden békekezdeményezésében elfogadta a nemzeti önrendelkezés elvét.⁸ Az Amerikai Egyesült Államokhoz fordulni békéért anélkül nem is lehetett. A Magyar Királyságban a perszonálunió többségi elfogadottságot kapott 1918 októberére. Nemcsak a Wekerle-kormány, hanem az ellenzéki pártok is erre az állápontra helyezkedtek. Az 1918. október 16-i császári manifesztummal Ausztria is az önállóság útjára lépett. A szövetségre lépés, a föderáció szempontjából nem lebecsülendő tényezőről volt szó. Az osztrák és magyar szuverenitás elvileg jó kiindulási alapot kínált volna a szövetségre lépés új feltételeinek kidolgozásához.

A délszláv rendezés a dualista egyeztetéseken

A sarajevói merénylet után négy nappal az uralkodó, I. Ferenc József egy külügyminiszteri memorandumhoz csatolt kísérőlevél útján ismertette külpolitikai álláspontját II. Vilmos német császárral. Ebben úgy fogalmazott, hogy a merénylet az orosz és a szerb pánszláv mozgalom agitációjának a közvetlen következménye, ami egyúttal a német, az osztrák–magyar és a román hármasszövetség gyengítésére és az Osztrák–magyar Monarchia szétzúzására irányult. Noha Szerbia kormányának involvált-

sága nehezen bizonyítható, mégsem férhet ahhoz kétség, hogy a szerb zászló alatt egyesíteni kívánt délszlávok politikája megengedő az ilyen bűntényekkel szemben. Az uralkodó véleménye szerint ezt a veszélyt csak növelte, hogy Románia hasonlóan ellenséges politikába kezdett, amit azonban Bulgária bevonásával a szövetségbe ellensúlyozni lehetne. Kormányának legfontosabb feladatákként fogalmazta meg Szerbia izolálását és területi felaprózását. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Monarchia balkáni politikája ne csupán büntetésből álljon, hanem hozzon létre egy új Balkán-szövetséget először Bulgária bevonásával, majd Görögország, végül pedig Törökország megnyerésével a szövetség számára.⁹

Közismert történeti tény, hogy Tisza István követelésére 1914. július 19-én írásban rögzítették: *„A királyi magyar miniszterelnök javaslata alapján a közös minisztertanácsi ülésen a következő határozatot hozták: a háború megkezdése után Monarchia azonnal nyilatkozatot juttat el az idegen hatalmakhoz arról, hogy a Monarchia nem folytat hódító háborút, és nem áll szándékában bekebelezni a [Szerb] Királyságot. Ez a határozat természetesen nem zárja ki azonban, hogy stratégiaileg fontos határkiigazítás, Szerbia más államok javára történő felaprózása, valamint esetlegesen átmeneti időre szükségessé váló meghódítása a szerb területeknek megtörténjen.*”¹⁰ A szöveg bizonyítéka a háború kifejezett szándékának, a kockázatok vállalásának és az egyelőre még rejtett annexiós céloknak. Első alkalommal az 1914. október 31-i közös minisztertanácson merült fel ismételten Tisza kezdeményezésére, hogy az Osztrák–magyar Monarchia rögzítse a háború folytatásának elvi kérdéseit, dolgozza ki a békefeltételeit, és rögzítse pontos háborús kártérítési igényét.¹¹ Konkrét balkáni rendezési tervekkel az orosz-lengyel területek megszerzéséig nem is foglalkoztak a közös üléseken. Mivel Orosz-Lengyelország meghódítása után aktuálissá vált Ausztria számára egy önálló lengyel állam megszervezése, a magyar miniszterelnök követelése Bosznia-Hercegovina és Dalmácia Magyarországhoz csatolására újabb aktualitást adott a délszláv kérdésnek. Tisza igyekezett hangsúlyozni, nem kompenzációs követeléseket fogalmazott meg, hiszen *„gazdaságilag Dalmácia és Bosznia-Hercegovina szegény országok, politikailag pedig ugyanaz a helyzet itt is, mint Ausztria és Lengyelország között. Magyarország számára szintén nehéz helyzetet teremt a két délszláv tartomány integrálása alkotmányos értelemben. Magyarország azonban szolgáltatott tesz Ausztriának azzal, hogy ily módon a délszláv kérdés nehézségeit magára vállalja.*”¹² Mivel az osztrák–lengyel megoldás a németeknél első körben nem kapott támogatást, hiszen a Német Császárság elsőrangú érdeke egy német befolyás alatt álló, lengyel ütközőállamhoz fűződött, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina státuszának megváltoztatása

is kikerült az aktualitások köréből. A délszláv rendezés időszerűségét azonban folyamatosan bizonyították a délszláv helyi politikusok tárgyalásai. Noha a bosnyák politikusok trializmus iránti rokonszenvét Báro Stjepan Sarkotić, bosznia-hercegovinai tartományfőnök nem tartotta még megalapozottnak 1915 novemberében küldött beszámolójában, a horvát uralom iránti vonzalom erősödéséről tájékoztatta a közös osztrák–magyar pénzügyminisztert.¹³

1915. december 3-án Burián a következő lehetséges szerb rendezési módozatokat jegyezte fel naplójában. Az első módozat egy területileg megkisebített Szerbiát vázolt fel a) Montenegróval, b) anélkül. A második változat Szerbiára Horvát-Szlavón-Dalmátországok részeként tekintett szorosabb, vagy lazább szerkezetben. A harmadik alternatíva, amit a három közül maga is a legmegfelelőbbnek vélt, Magyarországhoz csatolta Szerbiát egyenes összeköttetésben, közvetlen kormányzattal, politikai központ és politikai jogok nélkül.¹⁴ Ez utóbbi megoldás azonban nem volt más, mint a Tisza által ellenzett annexió. Ez a Burián István által elképzelt megoldás a következő 1916. január 7-i közös minisztertáncson némi hangsúlybéli eltolódással került bemutatásra. Üléselnökként tartott bevezető expozéjában úgy fogalmazott, hogy a délszláv problémát két szempont: a tisztán szerb, vagy a szerb-horvát megközelítésben érdemes mérlegelni. Míg egy másfél milliós Szerbia esetében a szerbek 2/3-a élne a Monarchia területén, 1/3-a annak határain kívül, addig a szerb-horvát néptörzset egészen tekintve a szerb-horvát megoldás esetében ez az arány 4/5–1/5 arányra módosulna. A szerb állam beolvasztásának nehézségei államjogi, nemzetpolitikai és népgazdasági természetűek, amelyek közül a nemzetpolitikait tartotta a legfontosabbnak. A szerb agitációs központ megszűnésének garanciája nézete szerint a szerb államiség teljes megszüntetésében áll. Ebből a szempontból elegendőnek tartaná a területek birtoklását, a katonai közigazgatást, és sem a szerb dinasztiaszere, sem szerb kormányalakítás nem volna szükséges. Továbbá Szerbia és Montenegró a Monarchia számára nem egyenrangú kihívás, következésképpen Montenegró állami függetlensége közel sem olyan veszélyes, mint Szerbiáé. Mégis Szerbiával való egyesítése ellen foglalt állást, mondván Montenegró ellenkező esetben magáévá tenné a szerb politikai aspirációkat.¹⁵

Tisza István elvileg nem zárta ki Szerbia Montenegróval való egyesítésének a lehetőségét, a szerb kérdés háború utáni rendezésénél fontos kártyaként tartotta számon Montenegrót. Buriánnal ellentétben úgy gondolta, hogy az államjogi és a nemzetpolitikai szempontok szorosan összetartoznak. Tisza véleménye szerint a beolvasztás hosszú távon nagyobb veszélyt jelent, mint az önálló, megkicsinyített Szerbia. A szerb

területek egyébként is versenyfutás tárgyát képeznék Magyarország és Horvátország között, ami támogatná a zágrábi délszláv törekvéseket, és a horvát–magyar viszonyt állítaná újabb probléma elé. Tisza a magyar kormány nevében úgy foglalt állást, hogy további két millió szerb lakos integrálásának felelősségét a meglévő három millió szerb mellett nem tartja képviselhetőnek, ez számára személyi konzekvenciákat is jelentene. Azt azonban messzemenően el tudta képzelni, hogy Szerbia északnyugati sarkát csatolják Magyarországhoz, a többi szerb terület pedig maradjon független.¹⁶ Mind az osztrák miniszterelnök Karl Stürgkh, mind a közös pénzügyminiszter Ernst Koerber azon az állásponton voltak, hogy Szerbia államiségének megszüntetése előnyösebb volna a Monarchia elleni agitáció sikeres kivédése szempontjából.¹⁷ A közös hadügyminiszter Alexander Krobatin javaslata szerint a négy megyére elosztott másfél milliós szerb lakosság abszolút irányítás alatt átmenetileg a legjobb helyen, a Magyar Királyságban lenne. A legmesszemenőbb szerb annexiók célokat a vezérkari főnök Franz Conrad von Hötzendorf fogalmazta meg.¹⁸ A nyilvánvaló konszenzus hiányában egyelőre nem született döntés a polgári közigazgatásra történő átállásról sem.

Szerbia és Montenegró politikai helyzete a magyar ellenzékot is foglalkoztatta. Az ellenzék egyik vezetője, ifj. Andrássy Gyula például felvetette Buriánnak, hogy hozzanak létre egy Svájcot, azaz egy szövetségi államot Szerbiából, Montenegróból és Albánia északi részéből. Burián csupán a gondolat abszurditását jegyezte fel naplójában.¹⁹ A nagyhorvát nézeteket valló politikusokkal kapcsolatban pedig egyik alkalommal így írt, Horvátországban is végre kellene hajtani a szerb ultimátumot. Nyilvánvalóvá tette, hogy a meglévő autonómiát is szívesen korlátozná, mint ahogy ezt 1915. decemberi javaslatai is alátámasztják.²⁰ Mivel Montenegróban sem volt kivel békét kötni, hiszen a montenegrói uralkodó franciaországi emigrációba menekült, az osztrák–magyar vezetés itt is a katonai közigazgatás bevezetése mellett döntött, és tartott ki a háború végéig. A következő hónapokban csupán lassú közeledés történt a politikusok között ebben a kérdésben, majd a Románia háborúba lépésével kapcsolatos félelmek miatt a délszláv kérdés lekerült a napirendről. Szerbia és Montenegró egyesítését az esetek többségében elsősorban a német szövetséges támogatta volna, mint ahogy ez II. Vilmos és I. Károly első találkozása alkalmával is szóba került 1916. november 28-án. Az új uralkodó egyelőre visszautasította ezt a német elképzelést.²¹

A délszláv kérdés rendezése iránti érdeklődés egyértelműen megnőtt az új uralkodó I. (IV.) Károly trónra lépése után. Maguk a monarchiabeli délszlávok a reformok reményét kötötték az ifjú uralkodó személyéhez, és 1917 folyamán számos javaslatot juttattak el hozzá. Az év első közös

minisztertanácsi ülésén I. Károly javaslatot tett a béketárgyalásokon képviselendő programpontokra. Maximális háborús célként fogalmazta meg az oroszországi lengyel területek, Montenegró és a Macsói Bánság területi bekebelezését, kilátásba helyezett néhány erdélyi határmódosítást, valamint a szerb dinasztia leváltását. Minimális programpontként jelölte meg a Monarchia területi integritásának védelmét, egyetlen területi szerzeménnyel, a stratégiaileg fontos hegy, a montenegrói Lovcen megszerzésével az Adria partján.²² Az uralkodói javaslatra adott állásfoglalásokból két elemet érdemes kiemelni. Tisza István értékelésében ugyanis kitapinthatóvá vált az, kész elmozdulni korábbi álláspontjáról, és beleegyezni Szerbia és Montenegró egyesítésébe, ha ezzel a békekötés megkönnyíthető, illetve, ha a Monarchia és Bulgária közötti közös határ megőrizhető.²³ Gróf Heinrich Clam-Martinic osztrák miniszterelnök volt az első, aki ezen az ülésen más kontextusban vetette fel a délszláv kérdést. Azt javasolta, hogy vegyék napirendre a délszláv egységtörekvés egyeztető tárgyalását, mivel ez véleménye szerint már egy feltartóztathatatlan folyamat, és a megoldást a problémára mindenképpen a Monarchia keretein belül kell megtalálni.²⁴

Összességében azonban 1917 elején még a lengyel területek rendezésére összpontosították a figyelmüket a politikai döntéshozók. A délszláv kérdés csupán egy újabb tiszai junktim során került előtérbe. 1917. március 22-én a lengyel pozíciókról folytatott eszmecsere mellett megvitatották a közös minisztertanács résztvevői a román annexiók kérdését. Mivel Románia magyar szempontból történő rendezése Tisza István politikájában prioritást élvezett, ezért Havasalföld egy részének megszerzéséért kész lett volna lemondani Bosznia-Hercegovináról abban az esetben, ha a német szövetséges ezt a következő egyeztető tárgyalásokon elfogadja.²⁵ A németekkel közösen kidolgozandó békefeltételekre adott osztrák–magyar javaslat arról tanúskodik, hogy a balkáni szerzemények, azaz Szerbia és Montenegró vonatkozásában a Monarchia 1917 tavaszán csupán néhány katonai határmódosítást kívánt elérni.²⁶

Bosznia-Hercegovina státusza az 1878. évi okkupáció óta vita tárgyát képezte. A felemás helyzetet az 1908. évi októberi annexió sem oldotta meg. A közös pénzügyminiszteri igazgatás alá helyezés nem kínált megfelelő megoldásokat a tartomány problémáira. A tartományra mind a magyar, mind a horvát politikai elit igényt tartott. A horvát Sabor képviselői – ugyanúgy, mint a magyarok – történelmi jogon követelték maguknak a tartományt 1878-tól kezdve. A Horvát Jogpárt államjogi programjában 1894-től szerepelt Bosznia-Hercegovina megszerzése. Burián István 1916. december 21-től ismét közös osztrák–magyar pénzügyminiszterként irányította Bosznia-Hercegovinát. Ebben a minőségében féléven-

ként egyszer egy hetet eltöltött Szarajevóban, és gyakran fogadott bosnyák delegációkat Bécsben. A bosnyák státutumok megváltoztatása, a bosnyák Sabor összehívása, a cirill betűs írása visszaállítása ismételt követelésként voltak jelen 1917 folyamán. Danilo Dimović bosnyák szerb politikus azt is kilátásba helyezte egyik látogatása során, ha ezek a követelések teljesülnének, látna arra esélyt, hogy Szerbia és Montenegró is meggyőzhető lenne a tartományhoz történő csatlakozásról. Az egyesítési követelések megszorodtak az 1917. május 30-i bécsi Délszláv Klub által kiadott délszláv egységnyilatkozat hatására. 1917 nyarán az uralkodó felkérte két miniszterelnökét arra, hogy egyeztessenek a bosnyák Sabor összehívása ügyében, és találjanak egy megoldást, még ha az átmeneti is lesz. Az osztrák hangulat Burián véleménye szerint az összehívás mellett volt, a magyarok azonban ellene foglaltak állást. Az egyik legmeghatározóbb politikusa a Monarchiának úgy látta, hogy objektív szükség nincs a bosnyák Sabor összehívására. A politikai rendezés jövőbeni lehetőségeit nagy mértékben befolyásolta ez az álláspont.²⁷

Josip Stadler szarajevói érsek és Ivo Pilar horvát jogpárti politikus az uralkodóhoz eljuttatott memorandumokban érveltek a délszláv egyesítés mellett 1917 nyarán. Stadler Horvát- és Szlavónország egyesítését kérte Bosznia-Hercegovinával és Dalmáciával egy szuverén államban, Pilar ugyanezeket az országrészeket a horvát kiegyezés keretében, kívánta összekapcsolni, indirekt módon a Magyar Királysággal. Sarkotić bosnyák tartományi főnök is erről az utóbbi megoldásról kívánta meggyőzni Burián Istvánt.²⁸ Burián azonban mindennemű közjogi változtatást elutasított, és itt egy nézetet vallott Wekerle Sándor miniszterelnökkel arról, hogy Bosznia-Hercegovina közvetlenül Magyarországhoz tartozzon. Mindketten azonban tárgyalási alapként tekintettek Dalmáciára.²⁹ Ezzel szemben az osztrák miniszterelnök, Ernst Seidler Ausztria igényét jelentette be, mondván Dalmácia Ausztria integráns része, holott a magyar-horvát kiegyezés alapján eredetileg Horvátország részévé kellett volna válnia. 1917. november 11-én Sarkotić ismét sürgette a bosnyák státutumok megváltoztatását. Burián továbbra sem tartott azt időszerűnek.³⁰

Egy 1918 elején készített bosnyák reformprogram alkotmányrevízió keretében egy új választási törvény kidolgozását vette tervbe. Ezt Sarkotić 1918. március 9-én át is nyújtotta Buriánnak Bécsben, ebben az arányos érdekképviselői nyugvó választójog azonnali megvalósítása mellett érvelt. Burián István csupán újra a javaslat tanulmányozására tett ígéretet.³¹ Az uralkodó szintén egyre gyakrabban sürgette a délszláv kérdés kielégítő rendezését. Az 1918. május 30-i közös minisztertanácson elvárásként fogalmazta meg a két birodalmának képviselői felé, hogy egyezzenek meg a végleges rendezésről. Burián immáron, mint közös külügy-

miniszter ismételten úgy érvelt, hogy a délszláv állam eszméje nem egyeztethető össze a Monarchia történelmével, annak keretei között nem jöhet létre. Alternatíva lehet azonban az 1910-ben adott bosnyák-hercegovinai autonómia gyakorlatba történő átültetése. Dalmáciával kapcsolatban ugyanez a feladat, a szlovén kérdést pedig oldja meg Ausztria.³² Wekerle Sándor természetesen Magyarország fennhatósága alá kívánta helyezni a tartományokat, mégpedig új javaslatként két külön provinciaként *corpus separatum* státuszban.³³ A többi jelenlévő különböző érvek mentén, de a délszláv területek egyesítését szorgalmazta. Anton Mihalovich horvát bán szintén természetes megoldásnak tartotta a Trias-t még akkor is, ha ez nem lesz szuverén állam.³⁴ Ernst Seidler osztrák miniszterelnök a trializmussal szembeni vélemények ellenére is egyesítette volna Horvátországot Boszniával és Dalmáciával, kihagyva az ausztriai szlovéneket. Sarkotić, aki ismételten a horvát megoldás mellett állt ki, azaz egy Nagybő-Horvátországban gondolkodott, felvetette Szerbia és Montenegró rendezését is.³⁵ Az ausztriai szlovének által elképzelt szuverén, egyenrangú délszláv állam létrehozását, a délszláv trializmust, azaz a dualizmus megbontását azonban egyik fél sem javasolta. Azt leszámítva, hogy közös véleményen voltak a délszláv agitáció elleni fellépés fontosságáról, a délszláv rendezésről ismételten nem tudtak döntésre jutni.

A magyar politikusok – hatalmon és ellenzékben – mindennemű közjogi változtatást kizárólag a magyar Szent Korona szuverenitása alatt gondolták megvalósíthatónak. Az uralkodó asztalára eljuttatott emlékeztetők ebben a szellemiségben készültek. Kristóffy József belső titkos tanácsos és volt magyar királyi belügyminiszter a trializmust Csehország vonatkozásában javasolta volna, a délszláv kérdést tartományi autonómia alapján gondolta rendezni, mégpedig mindhárom tartomány Dalmácia, Bosznia és Hercegovina Horvátországhoz való csatolásával, de a magyar korona szuverenitása alatt.³⁶ Ludwig Windischgraetz herceg a második és harmadik háborús Wekerle-kormány éllemezésügyi minisztere szintén hasonló programot vetett papírra.³⁷ Mindkét javaslatban visszaköszön az aehrenthali stratégia, azaz a Magyar Királyság hatalmi szférájának erősítése Horvátország erősítésén keresztül. A hivatalos osztrák és magyar álláspontok azonban kormányváltások és személyi változások ellenére ezt a fajta kompromisszumot nem értékelték. Az 1918. szeptember 27-i közös ülésen ugyanazokat az érveket hangoztatták, mint három hónappal korábban.³⁸ Ekkor az ausztriai szlovének már elmozdultak a külföldi emigráns délszlávok által képviselt politikai program, a Monarchiától független délszláv állam eszméje felé.

Az 1918. október 16-i császári manifesztum előtti utolsó ülésen a vélemények még inkább polarizálódtak. A gyors megoldás jogi úton akkor

már lehetetlen volt. Burián István ezért csupán arra tett javaslatot, hogy az uralkodó nyilvános nyilatkozatban tegye közzé: a népképviseltek, nemzeti parlamentek megkérdezése nélkül nem fognak döntést hozni a délszlávok által lakott területek jogállásáról. Az osztrák miniszterelnök Max Hussarek annyiban hajlott volna kompromisszumra, hogy Ausztria lemond Dalmáciáról, ha az Bosznia-Hercegovinával együtt Horvátországhoz kerülhet. Ezzel szemben a közös pénzügyminiszter Alexander Spitzmüller arra hívta fel a figyelmet, hogy a délszlávok körében már sem a magyar, sem a horvát szubdualizmus nem elfogadható, ők egységesen a szuverén tagállamiságot kilátásba helyező dualizmust akarnak. Wekerle Sándor közölte, hogy kormánya továbbra is ragaszkodik a magyar szubdualizmushoz. Egyedül a közös hadügyminiszter, Rudolf Stöger-Steiner lett volna kész elfogadni a délszláv dualizmust, és elvi hozzájárulását fejezte ki a délszláv területek Monarchián belüli egyesítéséhez.³⁹

Az Amerikai Egyesült Államok elnökének, Woodrow Wilsonnak október 18-i Monarchiához intézett jegyzéke leszögezte: az amerikai kormány immáron teljes mértékben elismeri a jugoszlávok nemzeti törekvéseit.⁴⁰ Az uralkodó ennek ellenére még úgy látta, hogy az október 16-i manifesztummal olyan helyzetet tudott teremteni, amely tárgyalási alap lehet az amerikaiakkal a Monarchia integritásának megtartásáról. Az ezzel kapcsolatos véleményeket kérte ki I. Károly az október 22-i utolsó közös ülésen.⁴¹ Wekerle álláspontja változatlan maradt. Alexander Spitzmüller meg kívánta győzni a magyar miniszterelnököt arról, hogy álljon el Magyarország a perszonálunió tervétől. Nyilvánvalóvá vált, hogy maga a dualista struktúra sem kínált már garanciát a Monarchia integritására. Következésképpen a délszláv kérdés nem oldható meg csak a Szent Korona keretében. A wilsoni jegyzék – érvelt a közös külügyminiszter – tompította a korfui deklaráció életét, és ezt úgy értelmezte, hogy a wilsoni állásfoglalás még a Monarchia döntési jogkörébe helyezte a délszláv egyesítés kérdését.⁴² Wekerle Sándor úgy foglalt állást, hogy nem áll módjában lemondani a perszonálunióról szóló törvényjavaslat parlamenti benyújtásáról, csupán annyit tud megígérni, hogy az összes délszláv terület Monarchia keretében történő egyesítése érdekében felszólal majd a budapesti képviselőházban.

Összegzés

Az Osztrák–magyar Monarchia nem rendelkezett konkrét elképzeléssel a délszláv kérdés politikai rendezéséről a Nagy Háború kezdetén. Elsődleges célja volt a katonai csapással Szerbia megbüntetése, és a

Monarchia ellen irányuló szerb törekvések megszüntetése, noha nagyhatalmi ambíciói, gazdasági érdekeltségei indokolták volna a délszláv kérdésnek a közös osztrák–magyar politikai rendezését. A délszláv kérdés a Nagy Háború első éveiben elsősorban tehát szerb kérdésként volt napirenden. Szerbia és Montenegró katonai megszállása után és a monarchiabeli szlávok intenzívebb belpolitikai, átalakulási követelése alapján a szerb kérdés szerb-horvát kérdéssé bővült. Úgy a horvát autonómia kiterjesztésének módja, mint Dalmácia és Bosznia-Hercegovina hovatartozásának eldöntése politikai egyeztetések tárgyát képezte a háború második felében. A közös minisztertanácsi ülések jól mutatják azonban az osztrák–magyar dualizmus kompromisszum képtelenségét, a halogató politika lényegi elemeit. A Nagy Háború alatt Bosznia-Hercegovina státusza rendezetlen maradt. Az Osztrák–magyar Monarchia nem tudott letenni az asztalra egy olyan közös integrációs alapon kivitelezhető délszláv koncepciót, amely balkáni nagyhatalmi pozíciójának megőrzését lett volna hivatott garantálni, és amely versenyképes alternatívát kínált volna a délszlávok dezintegrációs elképzeléseivel szemben.

JEGYZETEK

1. Mitrović, Andrej (1978): 137–170. old.
2. Br. Burián István a Nagy Háborúban két alkalommal volt közös külügyminiszter a Ballhausplatzon, 1915 januárja és 1916 decembere között, majd 1918 áprilisa és októbere között. 1916 decembere és 1918 áprilisa között ő töltötte be a közös pénzügyminiszteri posztot, így felügyelete alá tartozott Bosznia-Hercegovina.
3. Fried, M. Benjamin: (2014): 6–22. old.
4. Höbelt, Lothar (2015): 256–261. old.
5. Cornwall, Mark (2010) 239–270. old. Itt: 269–270. old.
6. Az Osztrák–magyar Monarchia felbomlásában szerepet játszó külső és belső tényezők egyik legkiegyensúlyozottabb számbavételét kínálta Jászi Oszkár. Jászi, Oszkár (1929): *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago.
7. Trogrlić, Marko (2016): 965–971. old.
8. Kovacs, Elisabeth (2004):
9. Ferenc József levele II. Vilmoshoz. Bécs, 1914. július 2. In: Krumeich, Gerd (2014): 70–71., 215–217. old.
10. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1914. július 19. Komjáthy Miklós (1966): 154. old.
11. 1914. október 31. Komjáthy Miklós (1966): 191. old., Burián István (1999): 127. old.
12. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1915. október 6. Komjáthy (1966) 308. old.

13. Báró Sarkotić Istvánnak, a bosznia-hercegovinai országos kormány főnökének levele Ernst Koerber, közös pénzügyminiszterhez az annektált tartományok jövő sorsát érintő mozgolódások tárgyában. 1915. november 5. Kemény G. Gábor VII. (1999): 560–561. old.
14. Burián István (1999): 163. old.
15. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1916. január 7. Komjáthy Miklós (1966): 352–381. old. Itt: 352–360. old. Erről lásd még: Galántai József (1974): 237–238. old.
16. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1916. január 7. Komjáthy Miklós (1966): 361–365. old.
17. Uo. 366–370. old.
18. Uo. 370–372. old.
19. Burián István (1999): 167. old.
20. Uo. 168. old.
21. Uo. 184–185. old.
22. Közös minisztertanácsi ülés Baden, 1917. január 12. Komjáthy Miklós (1966): 446. old.
23. Uo. 447–448. old.
24. Uo. 448–449. old.
25. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1917. március 22. Komjáthy Miklós (1966): 485–489. old.
26. Uo. 490–491. old.
27. Burián István (1999) 207–208. old.
28. Grijak, Zoran (2015): 59–62. old.
29. Burián István (1999): 209. old.
30. Uo. 215. old.
31. Uo. 218. és 222. old.
32. Közös minisztertanácsi ülés Baden, 1918. május 30. Komjáthy Miklós (1966): 662–664. old.
33. Uo. 664–665. old.
34. Uo. 666–667. old.
35. Uo. 667–668. old.
36. Kristóffy József (1927) 776. old.
37. Windischgraetz, Ludwig (1920): 217–218. old.
38. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1918. szeptember 27. Komjáthy Miklós (1966): 680–687. old.
39. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1918. október 2. Komjáthy Miklós (1966): 692–696. old.
40. Kovács, Elisabeth (2004): 398–399. old.
41. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1918. október 22. Komjáthy Miklós (1966): 696–703. old.
42. Uo. 699–701. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cornwall, Mark (2010): *The Habsburg Elite and the Southern Slav Question*. In: *A Living Anachronism? European Diplomacy and The Habsburg Monarchy*. Ed. Höbelt, Lothar–Otte, G. Thomas. Böhlau. Wien–Köln–Weimar.
- Fried, Marvin Benjamin (2014): *Austro-Hungarian War Aims in the Balkans during World War I*. Palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Galántai, József (1981): *Tisza und die südslawische Frage während des Ersten Weltkrieges*. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis. Sectio Historica*. Budapest.
- Galántai József (1974): *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*. Akadémiai. Budapest.
- Grijak, Zoran (2015): *A Jugoszláv Klub Májusi deklarációja a bécsi Birodalmi Tanácsban (1917)*. Stjepan Sarkotić és Burián István levelezésének tükrében. In: Fodor Pál–Sokcsevits Dénes: *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai*. Intézmények, társadalom, gazdaság és kultúra. MTA BTK TTI – HTI. Budapest.
- Gulyás László (2009): *Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914–1918*. Mediterrán és Balkán Fórum. 10 szám. 2008 szeptembere. III. évfolyam 4. szám. 12–21.old.
- Gulyás László (2017): *Adalékok a versailles-i békerendszer történetéhez 1. A Szerb Királyság Osztrák–magyar Monarchiával szembeni hadicéljai 1914–1917*. Közép-Európai Közlemények. No. 39. 2017/4. szám. 187–193. old.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2018): *Közép-Európa és Wilson 14 pontja*. BBC History 2018/október 46–51. old.
- Horváth Erzsébet–Tenke Sándor Szerk. (1999): *Báró Burián István naplói 1907–1922. Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. Budapest.
- Höbelt, Lothar (2015): *„Stehen oder Fallen?“ Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg*. Böhlau. Wien–Köln–Weimar.
- Iványi Emma (1960): *Magyar Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény G. Gábor (1999): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában Bd. VII*. Szerk. Szarka László–Szász Zoltán. Történettudományi Intézet. Budapest.
- Komjáthy Miklós szerk. (1966): *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kovács, Elisabeth hg. (2004): *Kaiser und König Karl I. (IV.). Politische Dokumente aus Internationalen Archiven*. Bd. 2. Böhlau Verlag. Wien–Köln–Weimar.
- Kristóffy József (1927): *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja*. Wodianer. Budapest.
- Krumeich, Gerd (2014): *Juli 1914. Eine Bilanz*. Ferdinand Schöningh. Paderborn.

- Mitrović, Andrej (1978): Die Kriegsziele der Mittelmächte und die Jugoslawienfrage 1914–1918. In: Wandruszka, Adam–Drabek, Anna: Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918. Texte des ersten österreichisch-jugoslawischen Historikertreffens Gössing 1976. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 137–170.
- Sokcsevits Dénes (2015): Magyar rendezési tervek a horvát-(délszláv-) kérdés megoldására az első világháború idején. In: Fodor Pál–Sokcsevits Dénes: A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság és kultúra. MTA BTK TTI – HTI. Budapest.
- Trogrlić, Marko (2016): Die Südslawische Frage als Problem der österreichisch-ungarischen und internationalen Politik. In: Rumpler Helmut (Hg.). Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Bd. XI. Teilbd. 1–2. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. Bd. 2. 965–1015. old.
- Windischgraetz, Ludwig (1920): Vom roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das k.u.k. System. Ullstein. Berlin.

FRITZ János

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs**

PhD student

**University of Pécs Faculty of Humanities,
Interdisciplinary Doctoral School, Pécs, Hungary**

fritz.janos.adam@gmail.com

POMERÁNIA ÉS SOMOGY, KÉT NAGYBIRTOKOS RÉGIÓ AGRÁRTÁRSADALMÁNAK 1945 ELŐTTI SAJÁTOSSÁGAI

*POMERANIA AND SOMOGY, THE SPECIALITIES
OF THE AGRARIAN SOCIETIES OF TWO REGIONS
PREDOMINATED BY LARGE ESTATES BEFORE 1945*

ABSTRACT

The purpose of this study is to compare the agricultural historical specialties of two regions of Central Europe predominated by large estates in respect of agrarian conditions before World War II, namely those of county Somogy in Transdanubia and the East Elbian province Pomerania taking into account the geographical differences and the development slope. While large estates in Pomerania centered primarily on the district under Swedish supremacy until 1815, in Somogy – where this structure dates from the time of the expulsion of the Turks – one can talk about an equitable areal division. Concerning the schemes of the large estates of the two regions in the bourgeois era even the former „cliometrical” school dealt with the structural differences of the two regions. However, these studies did not cover the issue of peasantry or the era after 1918. In Swedish-Pomerania the class of peasants almost completely disappeared in the pre-industrial era, whereas in Somogy it subsisted as a large-scale group to the last. The remainder of the Pomeranian peasants strived to enforce across their interests mainly on economic grounds in the frame of “notability organisations” cooperating with large estates. On the other hand, in connection with Somogy is significant that the smallholders’ party was founded exactly in this county.

Kulcsszavak: nagybirtok, hitbizomány, polgári földtulajdon, jobbágyfelszabadítás, kisbirtokos párt

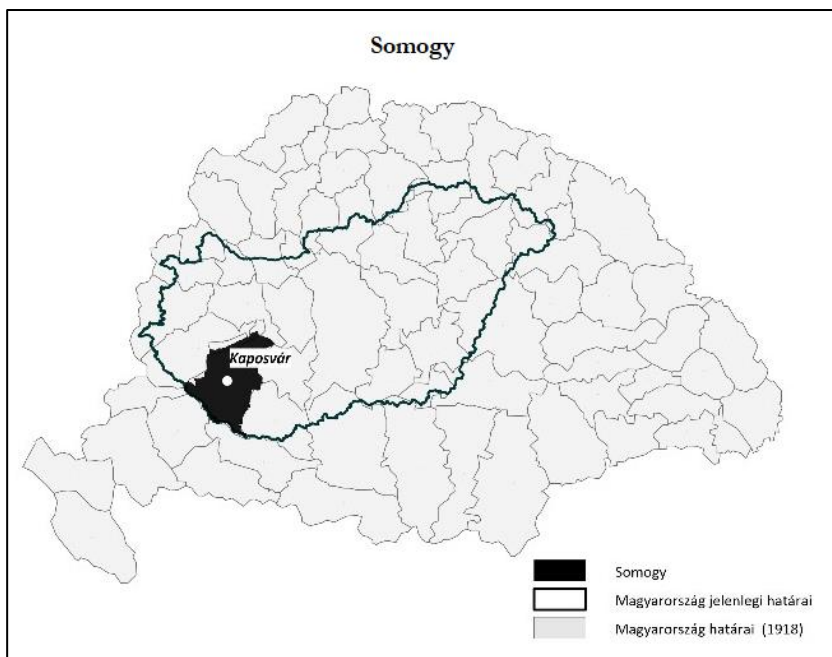
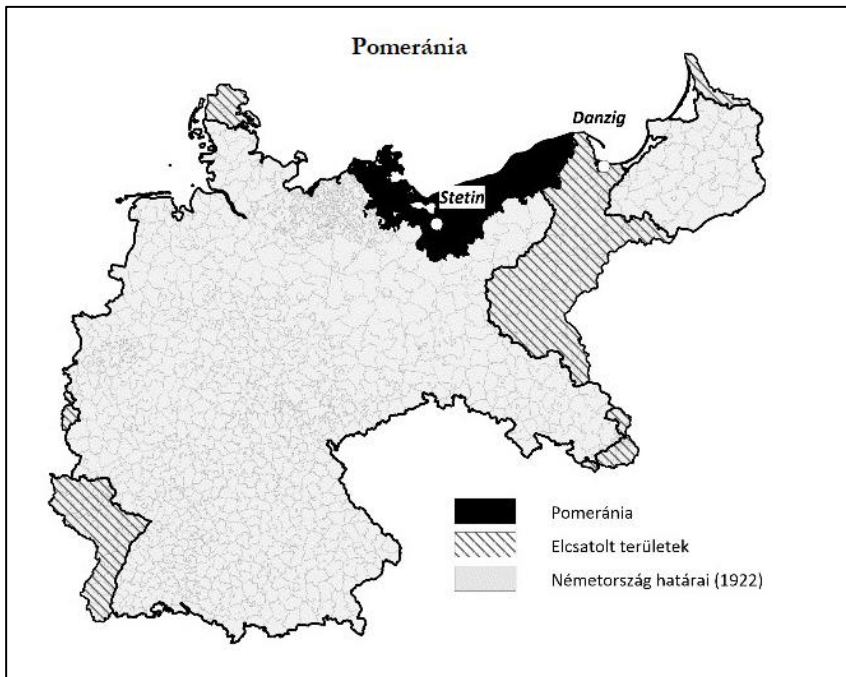
Keynotes: large estate, entail, bourgeois land ownership, abolition of serfdom, smallholder-party

1. Bevezetés

Az Európai Unióba való fokozott betagozódás egyre inkább ráirányítja a figyelmet az egyes régiók között meglévő történeti és fejlődésbeli különbségekre. Az említett tendenciára reflektáló tanulmány célja két nagybirtokos régió, Pomeránia és Somogy 1945 előtti agrártársadalmának összehasonlítása. Míg az egyik körzet az „ipari állam”, a másik az „agrárállam” ideáltipikus esetének számít. Pomeránia – mint az a német tartomány, ahol a nagybirtok súlya korábban a legnagyobb volt – már régóta a nemzetközi összehasonlítások fókuszában áll. Valójában egy olyan, a II. világháború után megszűnt történelmi régióról van szó, amely a Balti-tenger, illetve az Odera két partján terült el. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nagybirtok Elő-Pomerániában, a tartománynak abban a részében koncentrálódott, amely egészen 1815-ig svéd fennhatóság alatt állt. Itt egyfajta bekerítésekben adódóan a parasztság is csaknem teljesen felszámolódott. Az összehasonlítások magyar vonatkozásai pedig annyiban szorulnak korrekcióra, hogy azok általában a Dunántúlt tekintik viszonyítási alapnak. Holott, alkalmazkodva a magyar közjogi gondolkodáshoz talán célszerűbb lenne a vármegyére leszűkíteni a kört. Ebből a szempontból ideálisnak mondható Somogy, amely ugyan a nagybirtok súlya alapján „csak” a második legnagyobb volt a rangsorban, ám a nagy uradalmak kialakulása itt szintén a 17. századra, a török kiverésének időszakára megy vissza. Viszont Somogy – azon túl, hogy jelentős paraszti népességgel rendelkezett – belülről homogén volt a tekintetben, hogy a nagybirtok lebomlásának mindenféle hitbizományok állták útját.

Kérdés, hogy ha a két területet egyfajta kontrasztív módon kívánjuk egybevetni, mi lehet az összehasonlítás alapja? Egyfelől az ipari és agrárállam környezetéből adódó különbségek a meghatározók. Másfelől talán az előbbinél is fontosabbak azok a hatások, amelyek a 18. századi monarchiák parasztpolitikájára mennek vissza. Tehát, míg a porosz nemes adózott, hivatalt vállalt – és ennek fejében széles jogkörökkel rendelkezett –, addig magyar társa egyiket sem tette.¹ Ebben az elemzésben – csupán a tendenciákat felvázolva – azt kívánom bemutatni a két régióban, milyen irányba fejlődött a nagybirtok és a parasztság a 19. század végétől a két régióban.

1. térkép: A két régió országon belüli helyzete
 Map 1. The position of the regions within the countries

Forrás: <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/data/historical-gis-files> alapján saját szerkesztés

2. A téma módszertani-historiográfiai vonatkozásai

A historiográfiát tekintve a „kliometrikusok” voltak az elsők, akik nemzetközi összehasonlításaikban – ha szűkkörűen is, de – túlléptek az „ipari állam”–„agrárállam”, vagy ha úgy tetszik a Nyugat–Kelet határán. Ez esetben a hetvenes–nyolcvanas évek egy olyan történelmi irányáról van szó, amely előszeretettel alkalmazott statisztikai–matematikai módszereket. Ez az iskola a földtulajdon kérdésében kimondottan a nagybirtokra és az 1914 előtti korszakra koncentrált. Az „ösatyának” ebből a szempontból Johannes Conrad hallei professzor számított. Conrad a maga 19. végi statisztikáival azt igyekezett bebizonyítani, hogy erre az időre a kelet-elbai földbirtokosságon belül bizony előre tört a polgári elem. A későbbi „kliometrikusok” közül – a Pomerániára vonatkozó – ezen kutatásokat Ilona Buchsteiner mélyítette el. Hasonló a helyzet Somogy szempontjából, ahol a polgári viszonyok térnyerését Tóth Tibor mutatta be nagybirtok-monográfiáiban. Nemzetközi összehasonlítások tekintetében pedig a kanadai Scott M. Eddie volt az, aki leginkább Conrad nyomdokain haladt. Eddie-nek ezen tanulmányaiban, amelyekben a „tulajdon”, az „üzem”, illetve az „uradalom” fogalmaival operált, kétértelműen sikerült a nagybirtokosság kereteit kompatibilis módon megragadnia.

Am kérdés, hogy mi a helyzet akkor, ha tematikusan ennél szélesebb bázison kívánunk vizsgálgódní? Ebben az esetben nyilván az agrártársadalmak egészét kell elemezni, hiszen a nagybirtok egy „agrárállamban” szélesebb vidéki társadalomba ágyazódní, mint egy „ipari államban”. Ez az elmozdulás egyébként összhangban van a napjaink egyes nyugati társadalomtörténelmi irányzatai által vallott felfogással.² Egy, a „kliometriaiánál” átfogóbb elemzésnél mindenképpen figyelembe kell venni a mezőgazdasági jellemzőket és a fejlettségi szintet. Előbbinél meghatározó, hogy Pomerániában rövidebb a vegetációs idő, szűkebb a termelhető kultúrák köre, mint a tőle délebbre eső területeken. Ilyen körülmények között – mint azt a 19. századi német „agrárpolitikai” iskola is nagyban hangsúlyozta – nem lehet cél sem a gazdaságok feldarabolása, sem a szociális szempontú struktúraváltás.

A fejlettségi szintnél mindenképpen az agrárnépesség arányából kell kiindulni, amelyhez a harmincas években Pomerániában a lakosság egyharmada, Somogyban pedig közel héttizede tartozott. A pomerániai hányad német viszonylatban annak ellenére is magas volt, Kelet-Poroszország után innen vándoroltak el a legtöbben.³ Somogyban a hasonló „alapbetegséget” az egykézés jelentette, aminek a megye országosan egyik kiemelt területének számított. Bár a kortársak mind az exodusért,

mind az egykézésért általában a nagybirtokot tették felelőssé annak helyzete azáltal, hogy a munkaerő ára a 19. század végére megnőtt, mindenhol jelentősen megingott. Magyarországon azért az extenzívebb gazdálkodásnak még mindig nagyobb tartalékai voltak, mint Németországban.

1. táblázat: A két régió legfontosabb mutatói*
Tábla 1. The most important indicators of the two regions

Megnevezés	Pomeránia	Somogy
<i>Alapadatok</i>		
Terület, km ²	30 120	6 675
Lakosság, fő	1 878 781	385 635
Népsűrűség, fő/km ²	57,0	57,4
Kisebbségek aránya, %	0,3	3,7
<i>Mezőgazdaság jellemzői</i>		
Szántó aránya, %	53,8	53,9
Ezen belül: jó földeké**	8,3	11,9
Erdő aránya, %	23,7	17,4
Szántóföldi munkákhoz szükséges napok száma	150	220
Nagybirtok (500 ha feletti gazdaságok) aránya, %	20,9	38,0
<i>Fejlettségi szint</i>		
Agrárnépeség aránya, %	32,7	69,7
Ezen belül: mezőgazdasági munkásoké	27,9	18,0
Nagybirtok	átlagos terület, kat. hold	1760,8
Parasztgazdaság	12,7	1,6
Hítbizományok aránya, %***	8,0	19,5
Termésátlagok, q/kat. hold:		
búza	13,2	9,6
rozs	10,3	6,9
cukorrépa	153,6	101,6

* Pomerániánál a demográfiai adatok 1933. évi, a földbirtokokra vonatkozók 1925. évi. Somogynál ugyanezek 1930. illetve 1935. évi.

** Pomerániánál a vályog- és agyagtalajok, Somogynál a 25 aranykorona feletti kategóriába tartozó területek aránya.

*** Az összes területhez viszonyított aránya.

3. A nagybirtok és a parasztság

Scott M. Eddie elemzése szerint, míg Pomerániában a legnagyobb földbirtokosnak a császári család, illetve az állam számított, addig a Dunántúlon – és így természetesen Somogyban is – ez a kör főként az arisztokrácia tagjai közül került ki. A pomerániai „lovagi birtokokat” tekint-

ve, bár ezek nagyságra nézve viszonylag kicsik voltak, de a „*cousinage*”, azaz rokoni kapcsolatok révén több tartományban kontrollálni tudták a földpiacot. Jó példa erre a Dewitz család, amelynek Mecklenburgban és Brandenburgban is voltak ágai.⁴ Somogy kapcsán viszont ténylegesen is több megyére kiterjedő birtokkomplexumokról lehetett beszélni, bár ezek központjai többnyire megyén kívül estek. Emellett olyan helyi nagybirtokos-családokkal is számolni kellett, mint amilyenek a Somsichok voltak.

Pomerániában a jobbágyfelszabadítás során a parasztoknak le kellett mondaniuk az általuk használt föld feléről. Ennek eredményeképpen az Elbától keletre arányában itt váltak a legkevesebben parasztgazdává és egy széles „*Landarbeiter*”, azaz földmunkás-réteg alakult ki. A későbbi földbirtok-politika hátterében viszont már a parasztság felértékelődése állt, ami Pomerániában a nemzetpolitikai aspektussal párosult. Ebben fontos hivatkozási alap volt a poseni telepítés, bár Pomeránia a lengyel- és kasubkérdés másodvonalában feküdt. A telepítésekkel szemben itt is elvárás volt, hogy a nagybirtokot úgy bontsák le parasztgazdaságokra, hogy az ne járjon együtt a hozamok és a piaci felhozatal csökkenésével. Ennek legfőbb eszköze a járadékbirtok intézménye és a „telepesek gondozása” volt.⁵ Somogyban eközben bár a parasztok zömmel megtarthaták korábbi földjeiket, a gond az volt, hogy sokan eleve zsellérek voltak. A földbirtok-politika elsődleges eszközéül itt a parcellázások szolgáltak.

A nagybirtok a két körzetben 1918-as háborús vereség dacára is megmaradt. Azt, hogy a kelet-elbai nagybirtok a weimari köztársaság viszonyai között is meg tudta őrizni a státuszát, későbbi szerzők főként a Kapp-puccsal magyarázták. Bár később itt a nagybirtok gazdaságilag egyre inkább meggyengült. Ennek oka egyrészt az volt, hogy megszűnt a hitbizomány és az „uradalmi körzet” intézménye. Másrészt a weimari köztársaság erőteljes szociálpolitikájának köszönhetően visszaszorult a naturálbérezés és bevezették a fix munkabéretarifa-rendszert. Somogyban a Horthy-rendszer konzervatív közegében a nagybirtokok túlélését az exportkényszer is indokolta. Később, mivel előbb a legitimizmus, majd keresztény-nemzeti ideológia csengett le⁶, a nagybirtok politikai, a nagybirtok politikai jelentősége Somogyban is csökkent. Ez sok nagybirtokost a gazdálkodás saját kézbe vételére ösztönzött és ebben az időben néhány mintabirtok is létrejött, mint például báró Biedermann Imréné Szentegáton vagy gróf Somssich Lászlóé Kaposújlakon.

Az I. világháború után a német telepítések az 1919-ben hozott Seringféle törvénynek köszönhetően még fel is pörögtek. A nagybirtokosokat arra kötelezték, hogy az adott körzetekben földleadási kényszertársulásokba tömörüljenek és a földeket megváltás ellenében telepítési célra át-

adják. A korábbi érához képest jobban kedveztek a „*Landarbeiter*”-eknek is. Pomerániában a nagybirtok lebomlása a határ mentivé válás és a nagyarányú elvándorlás miatt előrehaladottabb volt, mint máshol. A magyarok eközben felvállalták ugyan a „földreform” kifejezést, de az így kiosztott földmennyiség Somogyban is arányában kisebb volt az országosnál. Ennek kompenzálásaként később nagyobb súlyt helyeztek a kisbérletre és a parcellázások is folytatódtak.

4. Gabona- és agrárválság, érdekérvényesítés

Ami az egyes korszakokban ezt az egész struktúrát mozgásba hozta, az előbb a gabonaválság, majd a gazdasági válság volt. Az előbbiből való kilábalás az „intenzifikáció” és a protekcionizmus jegyében zajlott. Az előbbinek a legjellemzőbb ágazata mindkét régióban a cukorgyártás volt. Bár Pomerániában 11 cukorgyár működött és Somogyban csak egy, a kaposvári Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaság (MIR), ennek kapacitása azonban meghaladta az előbbieket. Viszont Pomerániában ehhez még sör-, szeszfőzdék, téglagyárak, szeszüzemek jöttek hozzá. A parasztgazdaságok pedig – elsősorban az Odera völgyében – a sertésenyésztésre és a burgonyatermesztésre álltak rá. Míg Somogyban, a Kapos völgyében az intenzív szarvasmarha-tartás hódított teret.⁷ A gabonaválság tekintve a németeknél az Agrárius Liga („*Bund der Landwirte*”) 1893. évi megalakulásához vezetett. A szervezet fő fellegvára éppen Pomeránia, ez a konzervatív tartomány volt. Magyar viszonylatban Somogy a hasonló szervezet, a Magyar Gazdaszövetség jelentőségben elmaradt Pest megye, valamint Erdély mögött. A németeknél a Liga és anyapártja később elhagyta az ideológiai ballasztokat és mindkettő érdekezérelt szervezetté vált. Ám a parasztok számára éppen ez a hangos nacionalizmussal egybekötött agrárizmus vált egyre hiteltelenebbé, mivel az csak a keleti-elbai nagybirtok érdekeire volt tekintettel, amely olcsó lengyel munkásokkal dolgoztatott. Abban, hogy 1909-ben Somogyban a birtokos parasztság végképp leszakadt a függetlenségi-agrárius köldökzsinórról és Nagyatádi Szabó István vezetésével megalakította a kisgazdapártot, nyilván szerepe volt az agrárszocialista előzményeknek is.

A világgazdasági válság Pomerániában a nagybirtokot, Somogyban pedig a parasztságot roppantotta meg a jobban. A pomerániai nagybirtokosok az ebből való kilábalás során gépesítés helyett az alkalmazottaik megtartására törekedtek, úgy, hogy a bérek pénzbeli hányadát csökkentették és a természetbenit növelték.⁸ Ezzel összefüggésben a gabona helyett itt is inkább a sertés és a burgonya került előtérbe. A magyarországi

– és ezen belül a somogyi – nagybirtokok a jellemzően naturálbérezés mellett elbocsátásokkal, külterjesítéssel kompenzálták a válság okozta bevételkiesést. Ám pozitívként könyvelhető el, hogy a szarvasmarhatartásban ekkor fejeződött be a fajtaváltás és gyümölcsös-telepítések indultak.⁹ Az érdekérvényesítést tekintve Pomerániában már 1918 után kísérletet tettek egyfajta hivatásrendiség megteremtésére. Itt a „Landbund” pomerániai modelljét” kell megemlíteni, amelynek keretében Johann Georg von Dewitz volt százados kezdeményezésére először nyitottak a „Landarbeiter”-ek felé.¹⁰ A parasztság viszont a válság idejére végleg kiábrándult a honorációs szervezetekből, amiben szerepe volt a Keleti Segéllyel történt visszaéléseknek. Ez a tény, valamint az, hogy a paraszti elégedetlenségi „Landvolk”-mozgalom ide is áttért, végső soron azonban a náciknak egyengette az utat. Magyarországon – azzal együtt, hogy a válság tapasztalatai leginkább a földreform-retorikával mentek szembe – a nagybirtok és a parasztság útja politikailag kifejezetten különvált, amennyiben a bethleni rendszer bukásával újjáalakult a kisgazdapárt.

5. Összefoglalás

A kelet-elbai tartományokat illetően a kortársak azt jósolták, hogy a nagybirtok Sering kezdeményezte lebontásának programja legkésőbb az ötvenes–hatvanas évekre megvalósul. Pomerániánál ez a határmentiségből adódóan különösen prognosztizálható volt. A nagybirtok meggyengülése és a nagyarányú elvándorlás egy nagyparaszti struktúrát vetített előre. A nagybirtokot ennek ellenére mégsem lehetett leírni, hiszen a junkerek a politikában, közigazgatásban, a nehéziparban erős pozíciókkal rendelkeztek. A háborúra való készülődés pedig újra felértékelte a nagybirtokot. Ám az utóbbival a parasztság érdeke már csak az agrárproteccionizmus fenntartásában voltak közösek. A nagybirtok ekkor már nem tudott az olyan innováció élére állni, mint a gépesítés. Eközben Somogyban, mint a nagybirtokos körzetben már a Nagyatádi-féle földbirtok-rendezés elvette az emberek kedvét a „földreformtól”, a válság pedig a tulajdonban vetett hitet ingatta meg. Annyi látszott, hogy túl kell lépni a hitbizományi keretek biztosította termelésbéli koncentráción, újfajta nagyüzemre van szükség, ami biztosítja a paraszti érdekeltséget. A változás jele volt a nagybirtok elszemélytelenedése is, ahol egyre több intézmény vált földtulajdonossá.

JEGYZETEK

1. Ifj. Barta János (1978): A felvilágosult abszolutizmus parasztpolitikája a Habsburg- és a Hohenzollern-monarchiában, *Agrártörténeti Szemle*, 20. évfolyam, 3–4. szám, 427–437. old.
2. Itt az angol David Blackburn-t és a német Heinz Reif-et kell kiemelni. Az utóbbi által képviselt „társadalomszerkezeti történetírás” („Sozialstrukturgeschichte”) álláspontja szerint a junkereket és parasztokat együtt kell szemlélni.
3. Volkszählung. Die Bevölkerung des Deutschen Reichs nach den Ergebnissen der Volkszählung 1933, Volks-, Berufs- und Betriebszählung vom 16. Juni 1933. Statistisches Reichsamt, Berlin, 1936.
4. Heinrich, Gerd (1990): *Staatsdienst und Rittergut. Die Geschichte der Familie von Dewitz in Brandenburg, Mecklenburg und Pommern*. Bouvier Verlag, Bonn.
5. Keup, Dr. Erich–Mührer, Richard (1913): *Die volkswirtschaftliche Bedeutung von dem Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft. Untersuchungen über den Wert der inneren Kolonisation im Osten der Preussischen Monarchie. Mit einer Einleitung von Otto Auhagen, Professor an der königl. landw. Hochschule zu Berlin. (Berlin, P. Parey.)*
6. Vonyó József (2011): Gömbös kormánypártjának ideológiája és programja, *Századok*, 19–20. old.
7. Király István (1963): A szarvasmarhatenyésztés átalakulása Somogy megyében 1848–1944, *Agrártörténeti Szemle*, 5. évfolyam, 1–2. szám, 195–196. old.
8. Henning, Friedrich Wilhelm (1997): Az 1929. évi világgazdasági válság oka és hatása és ipari, továbbá a mezőgazdasági orientációjú országokra, *Agrártörténeti Szemle*, 39. évfolyam, 1–2. szám, 258 old.
9. Nádújfalvy József (1939): Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe: A népesség, terület és életviszonyok módszeres vizsgálata, Kaposvár életviszonyok módszeres vizsgálata, Kaposvár. 140–169. old.
10. Merkenich, Stephanie (1998): „Grüne Front gegen Weimar. Reichs-Landbund und agrarischer Lobbyismus 1918–1933. Droste Verlag, Düsseldorf. 193–194. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ifj. Barta János (1978): A felvilágosult abszolutizmus parasztpolitikája a Habsburg- és a Hohenzollern-monarchiában, *Agrártörténeti Szemle*, 20. évfolyam, 3–4. szám, 427–437. old.
- Heinrich, Gerd (1990): *Staatsdienst und Rittergut. Die Geschichte der Familie von Dewitz in Brandenburg, Mecklenburg und Pommern*. Bouvier Verlag, Bonn.
- Henning, Friedrich Wilhelm (1997): Az 1929. évi világgazdasági válság oka és hatása és ipari, továbbá a mezőgazdasági orientációjú országokra, *Agrártörténeti Szemle*, 39. évfolyam, 1–2. szám, 258 old.

- Keup, Dr. Erich–Mührer, Richard (1913): Die volkswirtschaftliche Bedeutung von dem Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft. Untersuchungen über den Wert der inneren Kolonisation im Osten der Preussischen Monarchie. Mit einer Einleitung von Otto Auhagen, Professor an der königl. landw. Hochschule zu Berlin. (Berlin, P. Parey.)
- Király István (1963): A szarvasmarhatenyésztés átalakulása Somogy megyében 1848–1944, *Agrártörténeti Szemle*, 5. évfolyam, 1–2. szám, 195–196. old.
- Merkenich, Stephanie (1998): „Grüne Front gegen Weimar. Reichs-Landbund und agrarischer Lobbyismus 1918–1933. Droste Verlag, Düsseldorf. 193–194. old.
- Nádújfalvy József (1939): Somogymegye szociális és gazdasági helyzetképe: A népesség, terület és életviszonyok módszeres vizsgálata, Kaposvár életviszonyok módszeres vizsgálata, Kaposvár. 140–169. old.
- Volkszählung. Die Bevölkerung des Deutschen Reichs nach den Ergebnissen der Volkszählung 1933, Volks-, Berufs- und Betriebszählung vom 16. Juni 1933. Statistisches Reichsamt, Berlin, 1936.
- Vonyó József (2011): Gömbös kormánypártjának ideológiája és programja, *Századok*, 19–20. old.

Dr. BAGÓ Zoltán

Phd-hallgató

Szent István Egyetem Enyedi György Doktori Iskola, Gödöllő

PhD student

**Szent István University, Enyedi György Regional Sciences PhD School,
Gödöllő, Hungary**

bago.zoltan@budaauditor.hu

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A BENEŠ-DEKRÉTUMOK

THE EUROPEAN UNION AND THE BENEŠ-DECREEES

ABSTRACT

The European Union has grown from an economic community to a form of cooperation between individual Member States in which Community law, the European Union has the right to operate in the Member States and the EU institutions. All of this has a major impact on the lives of EU citizens, with particular reference to citizenship of the Union. My presentation presents the possibilities and obstacles to EU rules through the example of the Beneš Decrees and highlights the new way of enforcing national interests. To date, the decree based on the principle of collective guilt is part of the Slovak legal system. My research is about revealing the effects of declarations today and the new approach that focuses on declarations in the center of political debate rather than on the consistent enforcement of the primacy of EU law in the Member States. A comprehensive examination of Slovak administrative and judicial practice may change the statement made by the European Commission, which was considered generally valid at EU level, that declarations are now only historical documents.

Kulcsszavak: Beneš, Dekrétumok, Csehszlovákia, Politika, Jog, EU, Diszkrimináció

Keynotes: Beneš, Decrees, Czechoslovakia, Politics, Law, EU, Discrimination

1. Bevezetés

„A jog mindenkor a győztesé, kinek hatalmát csak saját törvénye korlátozza.”
Friedrich Schiller

Már 70 éve. Akkor miért aktuális? Mert a cseh és a szlovák törvényhozás nem is oly régen ismét és újra törvénybe iktatta a dekrétumok jó részét annak ellenére, hogy korábban azt állították, hogy ezek „holt dekrétumok”.¹ Aktuális? Igen, mert időközben mind a cseh, mind a szlovák állam részei lettek a közös értékeken nyugvó és közös elveket valló Európai Uniónak. És mivel a Beneš-dekrétumok megszületésének körülményei vagy az ezekre alapuló jogfosztó intézkedések tények; így az újra a nemzeti jogrend(ek)be emelése ... elég érdekes. Két kérdés merül fel tehát: 1. emberi jogi (anyagi jogi) – A kollektív bűnösség elvén alapuló diszkriminatív jogszabályoknak lehet-e helye bármilyen XXI. századi demokratikus és modern jogrendszerben? 2. eljárásjogi – Hogyan lehet és hogyan kell összehangolni az Európai Unió tagállamainak saját jogszabályait a közösségi joggal, különös tekintettel a közösségi jog elsőbbségének terjedelmére? A feladat tehát néhány történelmi tévhit eloszlatása, a Beneš-problémán keresztül megvilágított megoldáskeresés az uniós jogi környezetben mind az alapvető szabadságjogok, mind az uniós eljárásjog szempontjából, a Beneš-dekrétumokban foglaltak hatályosulása és érvényesülése más európai uniós tagállamok (értsd. Csehország) esetében – illetve a közös és eltérő pontok Magyarország, mint európai uniós tagállam vonatkozásában.

2. Történelmi háttér

A II. világháborút lezáró békefolyamat és annak kelet-európai geopolitikai összefüggései szinte automatikusan eredményezték a kitelepítéseket és a jogfosztásokat. „Magyarország, illetve a magyar nemzet 20. századi történelme szempontjából Edvard Beneš az egyik legfontosabb ’nem magyar’ közép-európai politikus. Pályájának fontos állomásai szinte minden esetben keresztezték a magyar történelem útját”²

2.1. A dekrétumokról általában

A Beneš-dekrétumok néven ismert jogszabályok pontos elnevezése – mint ahogy arra Botlik József történész is utal – „A Csehszlovák Köztársaság elnökének dekrétumai” összefoglaló címet viseli.³ Szerzője az az Eduard Beneš (1884–1948), aki először a frissen alakult Csehszlovákia

külgügyminisztere – „a két emigráns vezető, Beneš és Masaryk óriási diplomáciai sikert értek el a világháború vége előtt néhány hónappal, és ezen nemzetközi előzmények után került sor 1918. október 28-án Prágában a csehszlovák állam hivatalos megalakulására”⁴ –, majd 1935-től második köztársasági elnöke volt. Az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény⁵ aláírása miatt október 5-én Beneš lemondott –, bár előtte még elgondolkodott azon, hogy a csehszlovák hadsereget mozgósítsa-e a németek ellen –, majd Londonba emigrált, ahol más csehszlovák emigráns politikustársaival együtt létrehozták az emigráns csehszlovák kormányt.

A Nemzetgyűlés ezt követően, november 30-án – nagy többséggel – Emil Háchát választotta államfővé az alkotmányban előírtak szerint. Hacha győzelméhez még Beneš is gratulált. Beneš az emigrációban várta a megfelelő alkalmat arra, hogy megalakíthassa a „tisztá szláv” Csehszlovákiát. A csehszlovák emigráns kormány 1940. július 21-én alakult meg Londonban, és még ugyanezen a napon adta ki Beneš 1.sz. dekrétumát is, mellyel megalakította az Államtanácsot. 1940 és 1945 között még további 142, összesen 143 elnöki rendelet, ún. dekrétum született,⁶ melyeket átmenetinek tekintettek addig az időpontig, amíg a Nemzetgyűlés nem dönt azok sorsáról. A rendelkezések – elvileg – tehát biztosították annak a lehetőségét, hogy a Nemzetgyűlés eltörölje vagy érvényben hagyja a dekrétumokat.⁷ Mint ismeretes azonban, az 57/1946. számú Alkotmánytörvény valamennyi dekrétum érvényességét megerősítette.

2.2. Beneš, a „csehszlovákizmus” atyja

T. G. Masaryk, Beneš egykori tanára és előde az elnöki székben, és harmadikként Milan Rastislav Štefániknak volt még döntő szerepe az új államalakulat létrejöttében. Beneš tehetséges és művelt politikus és diplomata, egész életében csehszlovákista, bár taktikájába időnként még az átmeneti németbarátság is belefért.⁸ „A közép-európai történelem pozitív alakja-e – nagy ember és államférfi, ahogy a cseh történészek túlnyomó többsége ábrázolja –, avagy negatív szereplő, akinek a tévedéseit, machiavellizmusát és könyörtelen cinizmusát a magyar nemzet és a többi közép-európai nemzet (németek, szlovákok, lengyelek, sőt maguk a csehek is) súlyosan megsínylették?”⁹

Beneš négy Csehszlovákia (pontosabban Közép-Európa) koncepciót dolgozott ki politikai pályáján. Az első koncepciót 1908-ban a dijoni egyetemen megvédett doktori disszertációjában foglalta össze, a másodikat az első világháború éveiben párizsi emigrációjában dolgozta ki. A csehszlovákizmus célja a cseh és a szlovák nemzet egyesítése volt egy államban. területi igényeket a Nagymorávia történeti jogi címén kívánja

érvényesíteni. A németekkel és a magyarokkal nem számoltak, mert Edvard Beneš megfogalmazása szerint azt várták, hogy ez a két nemzetiség fokozatosan asszimilálódni fog, és egybeolvad a cseh nemzettel.¹⁰ Beneš mindvégig törekedett a lehetőségek kihasználására, a cseh liberális körök elvárásai és a jól csengő (főleg német- és magyarellenes) propaganda-üzenetek között!¹¹ Beneš szavai, melyek a párizsi béketárgyalásokon hangoztak el: „Én egyáltalán nem igazságokra törekszem, én politikát csinállok. S ezért olykor tudatosan követek el jogtalanságokat, az állam érdekében és személyes érdekemben.”

Célja, hogy az önálló cseh állam megvalósításához megfelelő nemzetközi partnereket találjon.¹² 1938-as lemondásától kezdve igen változó álláspontot képviselt Csehszlovákia jövőjével kapcsolatban. Kezdetben, amikor a németek uralták az európai hadszínteret még azon az állásponton volt, hogy Csehországon belül egyezzen ki a német kisebbséggel. „Úgy véljük, Beneš gyakorlatilag diplomáciai győzelmet aratott szeptember 4-én mind a szudétanémet delegáció, mind Runciman felett. Azaz, hogy mindenbe beleegyezett, amit a szudétanémetek kértek Runciman előtt, bebizonyította kompromisszumképességét. Véleményünk szerint Beneš csak azért volt hajlandó – látszólag – beleegyezni minden szudétanémet követelésbe, mert biztos volt benne, hogy utóbbiak visszautasítják őt. Benešnek e lépéssel tett üzenete kifelé, a nemzetközi hatalmaknak szólt. Tartalma egyértelmű: én meg akarok egyezni velük, hajlandó vagyok sokat engedni, de ezeknek semmi sem elég.”¹³ Később már meglebegettette annak a lehetőségét is, hogy a cseh- és morvaországi németeknek a Szudéta-vidékre telepítésével egy föderális államot hozzanak létre. A Heydrich elleni merénylet után azonban egyre inkább elzárkózott a németekkel történő megegyezés lehetőségétől. A Tiso-rezsim működését pl. Beneš a következőként értékelte. Tiso és Hitler a szlovák államot „a közös csehszlovák haza ellen elkövetett aljas árulással hozták létre, szövetségben Henleinnel, Hitlerrel és Horthyval, majd hadat üzentek szláv testvéreiknek, a lengyeleknek, elősegítették az üldöztetést és a náci Hitlernek a lengyel katolikus állam megsemmisítését, azután hadat üzentek a Szovjetunióban élő baráti szovjet népnek, és végül Angliának és Amerikának, melyek alig 24 éve segítettek a szlovákoknak, hogy megszabaduljanak a magyaroktól és megőrizzék nemzeti létüket!”¹⁴

Ekkor kezdett az angolszász hatalmakkal tárgyalni, és felvetni a kitelepítés ötletét, de elképzeléseinek tényleges támogatót csak Sztálin személyében talált. 1943-ban Moszkvába utazott, s ekkor már nemcsak a németek, hanem a felvidéki magyarok kitelepítéséhez is sikerült megszereznie Sztálin támogatását olyannyira, hogy Sztálin külügyi meghatal-

mazottja, Visinszkij kifejtette, hogy „a magyar kérdés vagonkérdés”¹⁵ „...igen fontos Magyarország elfoglalása, úgy gondolom, fontos az, hogy ebben ne csak az angolok és amerikaiak, hanem Önök is részt vegyenek. El tudom képzelni, hogy mi történne, ha az angolok egyedül lennének ott.” Molotov válaszában megnyugtatta Beneš: „A magyarokat is meg kell büntetni. Ami a megszállást illeti, mi rövidebb úton odaérünk, mint a többiek, de a helyzet még tisztázatlan és nem időszerű.” A jegyzőkönyv írója rögzítette Sztálin magyarokkal kapcsolatos megjegyzését. „Rosszabbak, mint a németek, akik hóhéroknak használják őket” – mondta. A szlovák kérdéssel kapcsolatban Molotov megkérdezte: „Milyen szovjet támogatásra van szüksége a szlovákok ellenében? Kiket akar megbüntetni?” És Beneš felsorolta azokat, akiknek szerinte „lógniuk kell”, köztük Szlovákia elnökét, a kollaboráns Tisót.”¹⁶

2.3. A dekrétumok politikai és jogi háttere – A dekrétumok a kassai kormányprogram elsődleges jogforrásai

1945 elejére ugyanis Csehszlovákia keleti területei felszabadultak. A Londonban működő emigráns kormány Beneš vezetésével és a moszkvai kommunista emigráció tagjai Klement Gottwald irányításával hazatértek. Április 5-én Kassán új kormányt alakítottak – az ún. kassai kormányprogram deklarálta a csehszlovák nemzetállam megteremtésének eszközeit.¹⁷

A kormányprogram tizenhat fejezetből állt, melyek közül főleg az V., a VIII., a XI. és a XV. fejezet tartalmazott a magyarok jövőjére nézve utalásokat vagy rendelkezéseket: az V. fejezet tárgyalta a közigazgatás teljes megtisztítását a nem szláv elemektől; a XI. fejezet „attól a szándéktól vezérelve, hogy a cseh és a szlovák földet egyszer s mindenkorra kiragadja az idegen német–magyar nemesség, valamint a nemzetárulók kezéből, s azt a cseh és szlovák földművesek és nincstelenek kezébe adja”,¹⁸ kimondta az „ellenség és az árulók” földjének elkobzását; a XV. fejezet rendelkezett a német és magyar nyelvű iskolák bezárásáról, valamint arról a kulturális fordulatról, mely a szláv orientációt erősítette a szovjet hatás hangsúlyozásával. A VIII. fejezetet szándékosan hagytam ki a fenti felsorolásból, mivel ez a fejezet az alapja a kollektív bűnösség elve alapján történő jogfosztásoknak. A kormányprogramnak ez a fejezete vált a későbbiekben a kollektív büntetési formák – a nemzeti és nyelvi különbségtételen alapuló vagyon-, állás- és jogvesztés – hivatkozási alapjává. A VIII. fejezet mondta ki ugyanis a csehek és a szlovákok egyenjogúságát és azt, hogy „a cseheknek és a szlovákoknak a német és a magyar kisebbséggel szerzett szörnyű tapasztalatai” Csehszlovákiát

„mély és tartós beavatkozásra kényszerítik”.¹⁹ Ennek szellemében a Csehszlovákiában élő magyarok elvesztették állampolgárságukat, kivéve azokat, akik részt vettek az ellenállási mozgalomban vagy üldözték őket a köztársasághoz való hűségük miatt.²⁰ A dekrétumok jogforrási jellege tehát tény, de a köztársasági elnöki jogkör körül sok anomália volt. Beneš ugyanis a lemondását saját maga is megerősítette, amikor 1939. március 16-án táviratot írt Roosevelt elnöknek. A táviratot, mint „Csehszlovákia volt elnöke” jegyezte, utalva ezzel saját lemondására. Fordulat akkor következett be ezen a téren, amikor Beneš a londoni emigrációban visszavonta a lemondását. Indoka egyszerű volt: a hitleri Németország nyomása alatt cselekedett. A fenyegetésre hivatkozva ekkor vette vissza köztársasági elnöki jogkörét és Csehszlovákia egyedüli törvényes képviselőjének tekintette magát, aki egy személyben testesíti meg a „jogfolytonosságot, a szuverenitást, sőt jogalkotói és alkotmánymódosító hatáskörrel is felruházta magát”.²¹

Ennek bizonyítéka a korábban már említett 1. sz. dekrétum, melyet Beneš 1940. július 21-én „adott ki”, de alkotmányjogi szempontból ennél is lényegesebb a 2. sz. dekrétuma, melyet ugyanezen év október 15-én bocsátott ki, és melyben felállította magának a dekrétumnak az intézményét. A jogintézmény lényege abban állt, hogy „minden olyan elnöki intézkedéshez, amelyhez korábban – tehát békeidőben – a Csehszlovák Nemzetgyűlés hozzájárulása kellett, átmenetileg elegendő volt az emigráns kormány hozzájárulása. Egyébként a Beneš-dekrétumok kiadásáig, az ilyen módon történő törvényalkotásnak – az 1920. évi csehszlovák Alkotmány II. fejezete szerint – nem volt alkotmányos alapja.”²² A 121/1920 szám alatt kiadott alkotmány értelmében ugyanis a törvényhozói hatalmat csak a Nemzetgyűlés két kamarája gyakorolhatta, ha viszont a Nemzetgyűlés nem ülésezett, a törvényhozói hatalmat a 24 tagú végrehajtó bizottság gyakorolta, melynek 16 tagját a képviselői testület, 8 tagját pedig a szenátus adta. Más állami szerv nem rendelkezett törvényhozói hatalommal, így a kormány és a köztársasági elnök sem. Beneš a maga által kialakított jogalkotási gyakorlatot követte Csehszlovákiába való visszatérése után is, így 1945. október 27-ig összesen 143 dekrétumot jegyzett, melyekhez kapcsolódtak még a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei is. A Beneš-dekrétumokat végül 1946. március 28-án az előző év október 28-án megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelte, vagyis konvalidálta (ugyanazon a napon, amikor Beneš visszahelyezték hivatalába). Kérdéses azonban az Alkotmányozó Nemzetgyűlés legitimitása, hiszen azt csak a cseh és a szlovák nemzetiségű állampolgárok választották meg, mivel akkorra már sem a magyaroknak, sem a németeknek nem volt választójoguk (még az anti-

fasiszta ellenállásban tevőlegesen résztvevőknek sem).²³ A dekrétumok legitimitásának megerősítéséhez az a tény is hozzájárult, hogy Beneš 1946-ban újraválasztották, így adva meg a dekrétumoknak a jogfolytonosság látszatát. A jogfolytonosság és a legitimitás vizsgálata kapcsán említést érdemel ugyanakkor az is, hogy „a nemzetközi közösség kormányai s főleg a szövetséges hatalmak rendre elismerték az ideiglenes állami berendezkedést és képviselőit a csehszlovák állami hatalom legitím gyakorlóiként. A később kötött államközi szerződések, így a Német Szövetségi Köztársasággal kötött 1974-es és 1992-es is deklarálták, hogy Csehszlovákia 1918-tól kezdve nem szűnt meg létezni. A szlovákiai magyar kisebbség II. világháború alatti és közvetlen utáni jogstátusát nemcsak a köztársasági elnök rendeletei, de az 1943-ban Szlovákia területén megalakult Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei is szabályozták.”²⁴ Az elnöki dekrétumok jogszerűségét később több csehországi alkotmánybírói bírósági beadvány is vizsgálta, de valamennyi beadvány esetében a Cseh Köztársaság alkotmánybírósa döntéseiben a dekrétumokat abban az időben jogos és legitím kiadott aktusnak ítélte!²⁵

2.4. A dekrétumok és a hozzá kapcsolódó jogszabályok

A 143 elnöki dekrétum közül 20 vonatkozott a német és a magyar kisebbségekre, melyekből 13 közvetlenül tartalmazott e két kisebbségre nézve diszkriminatív rendelkezéseket. A rendelkezések célja elsődlegesen az etnikailag homogén Csehszlovákia megteremtése volt. A Beneš-dekrétumok közül sok épült a kollektív bűnösség elvére,²⁶ de ezek felsorolását most helyhiány miatt mellőzöm.

2.5. A dekrétumok joghatása és tényleges érvényesülése – német- és magyarelles intézkedések

Edvard Beneš a második koncepciójában, a *Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot!* (1916) című munkájának ötödik fejezetében (A csehszlovákok és a magyarok: Egy legenda, amit szét kell rombolnunk) is megfogalmazta, hogy szerinte a magyarság a tizenegyedik század óta elnyomásban tartja a Kárpát-medencei szlávokat, akiket erőszakkal magyarrá akar tenni. „A hárommillió szlováknak – írta Beneš az első világháború idején – három képviselője van a budapesti parlamentben. Ma Magyarországon teljesen keleties rendszer a jellemző. Nincs hely arra, hogy elmeséljem a sok kegyetlenséget, amit a magyarok a szlovákokkal és a jugoszlávokkal szemben elkövettek, és amelyek miatt még inkább utálat tárgyai a szlávok körében, mint a németek. Fél évszázad óta végzik intrikájukat, minden nyomorult eszközzel magyarizálni akarják a szlo-

vákokat. Egyes vidékeken ez sikerült is nekik.” A fejezet zárógondolataiban a nyelvi és etnikai határokra utalva így fogalmazott a cseh politikus: „Nem csak meg kell semmisíteni Ausztriát, hanem először le kell választani róla Magyarországot, a magyarokat és a németeket el kell választani egymástól, csak az általuk lakott területeket szabad meghagyni nekik és fel kell szabadítani a szlávokat.”²⁷ Beneš 1945 tavaszán és nyarán több fórumon is kifejtette – így például 1945. február 16-i rádióbeszédében –, hogy Csehszlovákia nemzetállami létének elengedhetetlen feltétele a magyarságtól és a németiségtől való megszabadulás.²⁸

Az ún. pozsonyi akció 1945. május 5-én: a pozsonyi magyarok mintegy 90%-át szlovák katonák a lakásaikból kitoloncolták – a csomagolás elvégzésére fél órát engedélyezve –, majd a Duna-hídon áttereltek Ligetfaluba, ahol a 20 ezer magyart embertelen körülmények között, internálótáborban tartották fogva, ahonnan többen már sohasem szabadultak.²⁹

Lakosságcsere – 1946. február 27-én aláírja Hazánk a csehszlovák kormány „paritásos lakosságcsere ajánlatát”, a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezményt, melynek értelmében ahány magyarországi cseh-szlovák személy jelentkezett a Csehszlovákiába történő áttelepülésre, a csehszlovák hatóságok ugyanennyi magyart telepíthettek ki az országból. Mivel a nagyhatalmak nem akadályozták meg addig sem a deportálásokat és a lakosságcsere egyezményt a párizsi békeszerződésben is rögzítették (1947. február 10-én a IV. cikkelyben), így 1947. április 12-én megkezdődtek a kitelepítések, melyek csak 1949. július 5-én fejeződtek be. Hozzá tartozik azonban az igazsághoz az is, hogy a csehszlovákok már a potsdami konferencián el akarták fogadtatni a magyarok kitelepítését, de azt akkori formájában az angolszász hatalmak nem támogatták. 73 273 szlovákjajú települt át az eredetileg jelentkezett 95 421 személy közül, illetve a Szlovákiában kitelepítésre kijelölt 105 047 magyar közül végül 68 407-et telepítettek át.³⁰ Ehhez adódott még hozzá az a körülbelül 6000 magyar, akik átmenekültek Magyarországra.³¹ A Magyarországról önként kitelepülő szlovákok és az erőszakkal kitelepítésre kijelölt magyarok áttelepülése korántsem zajlott egyenlő feltételek szerint, arról nem is beszélve, hogy amíg a magyarok 110 000 katasztrális hold földet hagytak hátra, addig az áttelepült szlovákok csupán ennek harmadát (31 000 kat. holdat).

Népbírósági eljárások – Kb. 75 000 magyart, elsősorban értelmiségit ítéltek el és utasítottak ki Csehszlovákiából. (A népbíróságok gyakorlatában a cseh és a szlovák állam elleni mindenfajta ellenállás – beleértve a szlovák fasiszta állam ellenit is – háborús bűntettnek minősült éppúgy, mint a Magyarország melletti kiállás.) Annyi embert nyilvánítottak háborús bűnösnek Szlovákia területén, amennyit egyetlen más európai or-

szágban sem. A szlovákok célja a magyar lakosságtól való megszabadulás is volt, hiszen a kevesebb időtartamú szabadságvesztést meg lehetett „úszni” a Magyarországra való „önkéntes” áttelepüléssel.³²

Közmunka helyett kényszermunka – A 71/1945. sz. dekrétum, mely közmunkára kötelezte a 14 és 60 év közötti magyar férfiakat és a 15 és 50 év közötti magyar nőket, akiket megfosztottak állampolgárságuktól. (KOROM 2013) A 88/1945. sz. dekrétum pedig az általános munkakötelezettséget vezette be. 1946 tavaszán a Szlovák Telepítési Hivatal – „munkaerő-toborzás” a korábban a szudétanémetek lakta vidékekre – a hadsereg felügyelete mellett – 1946. 11. 19.–1947. 02. 25. között 40 000 és 100 000 közé tehető.³³ Pontos terv és előre elkészített lista alapján embertelen körülmények között. Férfiakat, nőket, gyerekeket és időseket katonai teherautókon a vasútállomásra ott fűtetlen marhavagonokba terelték, majd Csehországba szállították őket. Ingó és ingatlanvagyonukat elkobozták és ún. bizalmiaknak (volt partizánoknak) adták, akik idővel a vagyonok feletti tulajdonjogot is megszerezték. Sokan már ekkor meghaltak. A deportálások nyomán szintén sok magyar menekült az anyaországba.

Reszlovakizáció – Végezetül, azoknak a magyaroknak, akiket sem a lakosságcsere, sem a népbírószági ítéletek, sem a deportálások nyomán nem sikerült „eltüntetni”, velük szemben egy 1946. június 17-én kelt, a szlovák belügyi megbízott által kiadott rendelet alapján megkezdték az ún. reszlovakizációs eljárást. A visszaszlovákosítás ideológiai gyökere az a vélekedés, mely szerint a Szlovákiában élő, magukat magyaroknak vallók valójában olyan szlovákok, akiket a magyar asszimilációs politika elmagyarosított, ezért őket vissza kell szlovákosítani. „Felajánlották” tehát a magyaroknak, hogyha szlováknak vallják magukat visszakapják állampolgárságukat, ha nem, kiutasítják őket Csehszlovákiából. Az üldözésekbe és a zaklatásokba belefáradt emberek közül végül 423 264-en kérvényezték, majd 326 679-en kapták vissza a csehszlovák állampolgárságukat és nyilvánították őket szlovák nemzetiségűeknek.³⁴

2.6. A „Beneš-korszak” vége – a kommunista fordulat

1948-ban Gottwald vezetésével és a Szovjetunió támogatásával Csehszlovákiában is a kommunisták kerekedtek felül. A baloldali fordulatnak már maga Beneš is áldozatául esett, mivel június 7-én lemondatták és még ugyanezen év szeptember 3-án meg is halt a kommunista házi őrizetben. „A második világháború utáni Beneši politika következtében hárommillió németet és több mint kétszáz ezer magyart üldöztek el Csehszlovákiából.”³⁵ A moszkvai vezetés nem támogatta a kisebbségek elleni

túlzott fellépést, így az etnikai különbségek fokozatosan elhalványultak, de sohasem szűntek meg. Már 1948. október 25-én törvényben biztosították a Csehszlovákia területén maradt magyarok számára az állampolgárság visszaszerzését, amennyiben azok hűségesküt tesznek. 1949-ben a csehszlovák és a magyar kormány között megegyezés született a jóvátétel kapcsolatban, nevezetesen, hogy a csehszlovákok elengedik a 30 millió dolláros jóvátételből még meg nem fizetett részt az elkobzott magyar vagyon fejében. A Beneš-dekrétumok közül pedig már 1950-ben hatályon kívül helyezték a deportálások alapját képező egyik rendelkezést. 1954-ben pedig érvénytelenítették a reszlovakizációs nyilatkozatokat. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy a Beneš-dekrétumoknak halálos áldozatai is voltak, akiknek a számát még a cseh történészek is 30–40 ezer, a szudétanémetek képviselői pedig 250 000 főre becsülik.³⁶ Továbbá nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy bár a legtöbb rendeletet már az 1948-as kommunista hatalomátvétel után eltörölték, számos dekrétumnak máig tartó hatása van és lehet.

3. A Beneš-dekrétumok újjászületése

Csehszlovákia felbomlásáig semmilyen rendkívüli fordulat: több dekrétum ugyan továbbra is megmarad, sokat viszont hatályon kívül helyeznek. Vaclav Havel 1990. január 2-án németországi látogatása során bocsánatot kért a „vad kitelepítésekért” és elítélte a kollektív bűnösség elvén nyugvó egykori intézkedéseket.³⁷ Csehszlovákia 1992. december 31-i felbomlása után mindkét utódállama elutasítja a rendeletek hatálytalanítását és az azoktól való elhatárolódást. 1998. augusztus 28-a, amikor Vladimir Meciar, volt szlovák miniszterelnök egy sajtókonferencián azért támadta Rudolf Schuster államelnököt, mert az kérte a Beneš-dekrétumok felülvizsgálatát. 1998-ban a Magyar Koalíció Pártja csak úgy kerülhetett be a kormánykoalícióba, ha lemondott a Beneš-dekrétumok visszavonásának követelésétől. Habsburg Ottó 2001. május 23-án tett nyilatkozata Pozsonyban egy sajtótájékoztatón felszólította a szlovák kormányt az elnöki rendeletek visszavonására. Ugyanezt tette négy nappal korábban Christa Stosová, a Csehországi, Morvaországi és Sziléziai Németek Szövetségének alelnöke egy Bécsben tartott szudétanémet fórumon, csak épp a csehektől.³⁸ 2007. szeptember 20-án az addigra már uniós tagállam Szlovákiában, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa (a továbbiakban: SZNT) 533/2007 sz. határozatának³⁹ elfogadásával „megkérdőjelezhetetlenek, megváltoztathatatlanok és sérthetetlenek” fogadta el a Beneš-dekrétumokat. Csupán politikai adalék a történethez, hogy ezt a lépést a szélsőségesen nacionalista Szlovák Nemzeti

Párt kezdeményezte és – a Magyar Koalíció Pártját leszámítva – a szlovák parlament összes pártja megszavazta. A döntés ellen nemcsak magyar, de német és osztrák oldalról is érkeznek tiltakozások, nem is beszélve a parlamenti szavazást megelőző éles vitákon elhangzottokról.⁴⁰ 2002. április 24-én a cseh törvényhozás is megtette ugyanezt a lépést, vagyis szentesítette a dekrétumokat. 2012. január 12-én hosszas előkészületi munka eredményeképpen dr. Juhász Imre, az ELTE Jogi Karának tanára, jelenlegi alkotmánybíró és Hahn-Seidl Alida, a németországi Hunnia Baráti Kör képviselője, mint magánszemélyek (újbóli) petíciót nyújtottak be a Beneš-dekrétumokat újra megerősítő SZNT határozat ellen.⁴¹

4. Napjaink jogi problematikái a Beneš-dekrétumokkal kapcsolatban

A Beneš-dekrétumokkal kapcsolatos problémák gyökere, hogy a dekrétumok egy része sohasem lett hatályon kívül helyezve: azok a kibocsátásuk óta először Csehszlovákia, majd a két utódállam, Csehország és Szlovákia jogrendjének is szerves részét képezték/képezik: továbbra is érvényesek és a mai napig hatályosak. Anélkül tehát, hogy a nevezett dekrétumokat hatályon kívül helyezték volna vagy jogszabály módosítással iktatták volna ki, számos dekrétumnak sikerült túlélnie több, mint 60 évet – tisztázatlan jogi helyzetet teremtve ezzel saját magának. Ezen a tényen az sem változtat, hogy a két utódállam a dekrétumokat folyton „holt” rendeleteknek titulálja, melyekhez már semmiféle joghatás nem fűződik. A szlovák kormány hivatalos álláspontja mind a mai napig az, hogy az elnöki dekrétumok már elavultak és „az általuk teremtett jogviszonyok háborús események következményeként jöttek létre, és a dekrétumok kiadásával a törvényhozó hatalom arra törekedett, hogy helyreállítsa a háború alatt és közvetlenül utána felmerült rendkívüli körülmények okozta károkat. A rendeletek betöltötték rendeltetésüket és ma már nem bírnak tényleges tartalommal.”⁴² A tényyszerűséghez azonban hozzátartozik, hogy az újabban keletkezett jogszabályok és a jogalkalmazási gyakorlat miatt ezek a rendelkezések már nem érvényesülnek teljesen és veszítettek szellemiségükből is. A dekrétumokkal kapcsolatos problémák második hulláma Csehország és Szlovákia Európai Unióhoz történő 2004-es csatlakozásával vette kezdetét. A csatlakozási tárgyalások előtt ugyanis ezekre az országokra az EU egyetlen jogszabálya, úgymint az alapító szerződések vagy az azok alapján keletkezett ún. szekundáris (másodlagos) jogszabályok sem vonatkoztak. Így a dekrétumok sem kerültek nemzetközi vizsgálat alá.⁴³ Jogilag tehát Csehországot és Szlovákiát egyedül az érvényes nemzetközi jogi normák kötelezték arra, hogy megfeleljenek egyrészt a helsinki folyamat eredményeit hirdető Európai

Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), másrészt az EU által felállított feltételeknek.⁴⁴ A tények ismeretében ma már tudjuk, hogy a dekrétumok diszharmonijájának a vizsgálata a nemzetközi szervezetek szintjén elmaradt és az csupán egyes politikusok vagy egyéb szervezetek képviselőinek nyilatkozataiban – mint politikai fogás vagy diplomáciai gesztus – merült ki. Az ebből fakadó hiányosság azért is oly szembetűnő, mert Csehszlovákia a helsinki záróokmány aláírói között volt, így az utódállamok mintegy megörökölték az EBESZ tagságot. Ennek ellenére egyszer sem történt meg, hogy az EBESZ valaha hivatalosan állást foglalt volna a dekrétumok ügyében. Ezen a ponton már el kell választani a két állam további történetét egymástól, egyrészt azért, mert – bár az EU-hoz történő közeledésük és csatlakozásuk egy időben és szinte azonos forgatókönyv szerint ment végbe – nem töreksem párhuzamos elemzésre a két állam vonatkozásában, másrészt azért, mert a továbbiakban tárgyalandó Beneš-petíció és a magyarokat érintő kérdések csupán a szlovák államra terjednek ki. Nézzük tehát mi is történt Szlovákia esetében. Szlovákia 1993. október 4-én írta alá az EU-val a társulási szerződést (158/1994 Tt. sz.). A téma szempontjából a szerződés két passzusa érdemel figyelmet: az egyik, mely deklarálja azt az általános érvényű szabályt, hogy „a nemzetközi szokásjog értelmében is Szlovákiára nézve kötelező érvényű, és fölötte áll a szlovák törvényeknek olyan értelemben, hogy a szerződés megszegése valamely belföldi törvény miatt nem mentesíti a szerződést megszegő felet kötelezettsége alól”, a másik a szerződés 6. cikkelye, mely „megállapítja, hogy a szerződés alapelvei közé tartozik a demokratikus elvek és az emberi jogok tisztelete úgy, ahogy azt a helsinki záróokmány, ill. a párizsi charta az új Európáért lefekteti”. Másik fontos dokumentum a koppenhágai EU-csúcsértekezlet záróokmánya és abban foglalt ún. koppenhágai feltételek, melyek deklarálják – sok egyéb mellett - az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartását is. Mint ahogyan más csatlakozás előtt álló országok, úgy Szlovákia esetében is az Európai Bizottság is évente ún. országjelentésben ellenőrizte a társulási szerződés és a koppenhágai kritériumok betartását, és többször tette kritika tárgyává az ezen a téren tapasztalt hiányosságait, viszont a Beneš-dekrétumokra külön nem tért ki. Ezen kívül 1995-ben Szlovákia ratifikálta az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményét, mellyel kötelezettséget vállalt a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartására, sőt, a jövőre nézve azok továbbfejlesztésére is. A hiányosságok és a kritikák ellenére Szlovákia 2004. május 1-jén úgy lépett be az Európai Unióba, hogy a dekrétumok kérdése továbbra is tisztázatlan maradt. A szlovák államnak azonban nem volt elég az, hogy az Európai Unió jogelveivel és

jogrendszerével ellentétben álló Beneš-dekrétumokat nem üzte ki jogrendjéből már a csatlakozás előtt, ellenkezőleg, feltámasztotta őket „holt” poraiból akkor, amikor 2007-ben – már EU-tagállamként – megerősítette azokat. A tény, hogy e parlamenti határozat elfogadása az országnak az EU-hoz való csatlakozása után történt, megdönti azt a hivatalos szlovák érvelést, mely szerint a dekrétumok ügye történelmi kérdésnek tekintendő.⁴⁵ Ezt talán akkor hihetnénk el, ha nem megerősítették, hanem kiiktatták volna a szlovák jogrendből azokat. A szlovák állam ugyanis a vagyoni kárpótlások elodázására törekszik! A dekrétumok megerősítésével zavaros jogi helyzet állt elő: egyrészt azért, mert alig nyomon követhető, hogy mely dekrétumok vannak még ma is hatályban Szlovákiában, másrészt azért, mert nagy bizonyossággal feltételezhető, hogy a szlovák igazságszolgáltatási gyakorlat döntéseiben mind a megerősítés előtt, mind napjainkban is, hivatkozási alpnak használja a dekrétumok egyes passzusait, illetve azok általános elveit. A dekrétumok megerősítésekor – akár szándékosan, akár „véletlenül” – a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) elkövette azt a hibát, hogy a dekrétumok konkrét felsorolása nélkül erősítette meg azokat, tovább bonyolítva az amúgy sem egyszerű esetet. Hogyan is járt el az SZNT? Hozott egy határozatot (törvényt), mely két részből áll. Az első része az a nyilatkozat, mely elítéli ugyan a kollektív bűnösség elvét, ugyanakkor elutasítja „a szlovák törvények, dekrétumok, szerződések és egyéb háború utáni döntések kétségbevonására és revíziójára tett kísérleteket, ami a háború utáni rendezés vagyoni és jogi állapot megváltoztatását jelentené”. A második részében pedig „kinyilatkoztatja, hogy az alkotmányjogi, törvényes és politikai döntéseket a háború utáni rendezés keretein belül olyan módon fogadták el, ahogy más európai országokban is a II. világháború és a náciizmus veresége következtében és a nemzetközi jog elveiből indultak ki, melyeket a potsdami konferencia határozatai képviselnek, hogy a Csehszlovák Köztársaság és a Szlovák Nemzeti Tanács reprezentatív szerveinek háború utáni döntései nem okai a diszkriminatív gyakorlatnak és ma ezek alapján nem keletkezhetnek új jogi viszonylatok, és hogy a jogi és vagyoni viszonylatok, melyek ezen döntések alapján születtek, megkérdőjelezhetetlenek, érinthetetlenek és megváltozhatatlanok (megváltoztathatatlanok)”. A dekrétumok tételes felsorolásáról pedig nem esik szó.

5. Érvek és ellenérvek az uniós jog mentén

5.1. A dekrétumok helye a szlovák jogrendben

1. Amennyiben a szlovák kormány a Beneš-dekrétumokat a saját tulajdoni rendjébe tartozónak tekinti, úgy elismeri, hogy azok joghatása ma is fennáll.
 2. Ellenkező esetben egyértelműen az EU hatásköre, sőt kötelessége a nevezett dekrétumok ügyében eljárni és szükség esetén beavatkozni.⁴⁶ Az 533/2007 sz. határozat meghozatala elég világos válasz nevezett kérdésre, hiszen annak 3. számú pontja egyértelműen és világosan fogalmaz abban a tekintetben, hogy „az e határozatok következtében kialakult jogi- és tulajdonjogi viszonyok megkérdőjelezhetetlenek, érinthetetlenek és megváltozhatatlanok”⁴⁷ Mindkét esetben támadható tehát Szlovákia az uniós jog alapján: az első esetben azért, mert olyan diszkriminatív szabályokat tart benn a jogrendjében, melyek ellentétesek az uniós joggal, a második esetben pedig azért, mert ha kiderül, hogy nem is lehet kompetenciája az adott kérdésben, úgy nemzeti joga ennek megfelelően korlátozható és megváltoztatható.⁴⁸

5.2. A közösségi jog elsőbbségének érvényesítése a nemzeti joggal szemben a Beneš-dekrétumok kapcsán

A kérdéses SZNT határozat tehát sérti a közösségi jog elsőbbségének elvét. José Manuel Barroso szintén hangsúlyozta a közösségi jog elsőbbségét, melyből adódóan „azokat a jogszabályokat, amelyeket egy adott tagállamban annak uniós csatlakozása előtt fogadtak el, és amelyek nem összeegyeztethetőek az uniós jog rendelkezéseivel, módosítani kell az uniós vívmányok tiszteletben tartása érdekében, kivéve azokat a rendelkezéseket, amelyek esetében átmeneti időszakot állapítottak meg a csatlakozási szerződésben. Ezen időszakok elteltével a tagállam nemzeti jogrendjének az uniós joggal teljes mértékben összeegyeztethetőnek kell lennie”⁴⁹ Az Európai Unió tehát fel kellene, hogy szólítsa Szlovákiát a jogsértés megszüntetésére, ennek elmaradása esetén pedig ún. kötelezettségiszegési eljárást kell megindítani.

5.3. Az uniós jog időbeli hatályának kérdése – a *ratione temporis* elve

Értelmezésem szerint a Beneš-dekrétumok alapján elszenvedett sérelmek adott esetben megfelleltethetőek lehetnek a bírósági esetjognak. A *ratione temporis*-szal kapcsolatos másik gondolat viszont az, hogy az 533/2007. sz. határozat viszont nem esik kívül az uniós jog időbeli hatályán,⁵⁰ ami egy esetleges kártalanítási igényt önmagában ugyan még nem alapoz meg,⁵¹ de *ratione temporis* alapján nem is zárhatja ki az uniós jog hatálya köréből magát a határozatot.⁵²

5.4. Problémák a tőke szabad mozgásával kapcsolatban

De hogyan is kapcsolódik össze e két fogalom egymással és a Beneš-problémával? A 2004-es szlovák földtörvény kapcsán. Ahhoz, hogy megértsük a földtörvény anomáliát ejtsünk néhány szót az előzményekről. A '60-as évekre kiderült, hogy a termelészövetkezeti rendszer nem képes a tőle várt termelési adatokat produkálni, ezért a gazdaság megreformálása okán elhatározták, hogy a korábban államosított földeket visszaszolgáltatják eredeti tulajdonosaiknak. Ekkor azonban kiderült, hogy a földek jó részét épp a Beneš-dekrétumok kapcsán német és magyar nemzetiségűektől vették el. A németek esete volt a könnyebb, hiszen őket a kitelepítésekkel megfosztottak csehszlovák állampolgárságuktól, így elvesztették a jogot arra, hogy visszakapják földjeiket. A magyarok esetében azonban más volt a helyzet, mivel nagyrészüket még mindig csehszlovák állampolgárként élt az állam területén. Hogy a tőlük elvett mintegy 700 ezer hektárnyi föld ne kerüljön újra magyarok kezére, 1965-ben az addigi birtoklaprendszert felváltották a tulajdoni lap rendszerre, melybe a magyaroktól elvett földeket egyszerűen nem vezették be. A nacionalista szlovák politika igyekezete a rendszerváltás után is arra irányult, hogy a szlovákiai magyar földtulajdonosok ne kapják vissza kisorsított birtokaikat. Ezt a szándékot erősítette a rendszerváltás utáni első kárpótlási törvény (229/1991) is, mely kizárta a kárpótlásból az 1948 előtt elvett földek utáni restitúciót. Később a Meciár-kormány egy újabb földtörvényben (180/1995) már „nevesítetlen”-nek titulálta ezeket a földeket.⁵³ A legújabb szlovák földtörvény (2004) egyik célja éppen az volt, hogy ezeknek a nevesítetlen földeknek a jogi helyzetét rendezze, azonban ezen jogszabály is tartalmaz jócskán burkolt magyar-ellenes kitételeket. Ezt a feltevést látszanak erősíteni az elmúlt időszakban azok a levelek, megkeresések, melyek arra utalnak, hogy igazolódni látszik korábbi feltételezésünk, melyre egyébként a petíciót is alapították, nevezetesen, hogy az 533/2007. sz. határozat egy olyan jogforrás lett, mely alkalmas arra, hogy azt a szlovák bíróság az egyedi döntéseiben perdöntő hivatkozási alapnak tekintse és ez alapján zárja ki a kárpótlásból a dekrétumok által amúgy is hátrányosan megkülönböztetett csoportokat. Mint azt a történeti részben már említettem, a diszkriminatív Beneš-dekrétumok végrehajtása során, az állampolgárságuk elvesztése, valamint a lakóhelyük elhagyása mellett több esetben is alkalmazták a vagyonek elkobozást, mint megtorló intézkedést a felvidéki magyarokkal szemben. A 2004. január 1-től hatályos szlovák földtörvény egyik lényeges eleme éppen a Beneš-dekrétumok által elkobzott földvagyont utáni kárpótlás, melyet a törvény restitúciónak nevez. A nevezett törvény alapján minden

olyan szlovák állampolgár kezdeményezhet restitúciós eljárást, akinek – vagy felmenőinek – földvagyonát a Beneši jogfosztások idején kobozták el és az illetőt annak idején nem ítélték el háborús bűnösnek (megbízhatatlanként). A nevezett két előfeltétel konjunktív, mely szinte teljes mértékben kizárja a restitúciós eljárásból azokat a – megbízhatatlannak tekintet – magyar állampolgárokat, valamint örökösüket, akik pl. a lakosságcsere miatt veszítették el az állampolgárságukat. Ebből is látszik, hogy a hivatkozott földtörvény nem az európai joggyakorlatot és jogelvet vette figyelembe, amikor ilyen tárgyú megkülönböztetésről rendelkezett. A nagyobb gond az, hogy a szlovák igazságszolgáltatás mind a mai napig használja ítéleteiben, illetve azok indoklásában a fent nevezett kitéltet, megfosztva ezzel számos olyan kárpótlásra jogosultat a kárpótlási eljárásban való részvétel lehetőségétől, vagy azok leszármazóit, akik a dekrétumok következtében szenvedtek jog és vagyoni hátrányt. A hivatkozás minden esetben a földtörvény, illetve a 2007-es határozat, melynek jogalapját az éppen megfelelő Beneši dekrétum szolgáltatja. Álláspontom szerint a fenti tények alapján kijelenthető, hogy sérül mind a tulajdon szabad áramlásának, mind a nemzeti elbánásnak az elve. A jól kivehető ellentmondás feloldására ki is dolgoztunk egy konkrét írásbeli kérdést a Bizottság részére. Az ügy politikai jellege, valamint a „kettős mérce” alkalmazásának elkerülése miatt egy *pia fraus*-t vetettek be magyar EP Képviselők, azzal, hogy megkérték Philippe Boulland francia néppárti képviselőt, hogy a saját nevében eljárva adja be az általunk megfogalmazott kérdést. Az írásbeli kérdés így hangzott: „Összeegyeztethető-e az uniós joggal – konkrétan a tőke szabad mozgásával – egy olyan nemzeti szabályozás, amely egy tagállam csatlakozását megelőzően elvett ingatlanok – csatlakozást követő kárpótlási folyamatban történő – visszaadását csak a saját tagállamok polgárai számára teszi lehetővé, valamint kizárja ebből a lehetőségéből az érintettek örökösét is, ha azok nem rendelkeznek a szóban forgó tagállam állampolgárságával?” (Írásbeli válasz igénylő kérdés a Bizottság részére, E-008448/2013.) A kapott válaszban a Bizottság világosan kifejtette, hogy az elkobzott vagyonok visszaadása tőkemozgásnak minősül, épp úgy, mint az öröklés.⁵⁴ A válasz megerősíti továbbá a diszkrimináció tilalmát, melynek korlátja csupán az uniós állampolgárság határa lehet, azon belül azonban nem lehet alkalmazni. Ezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy Szlovákia uniós jogot sért azzal, hogy mind a mai napig születnek olyan bírósági ítéletek – de iure az 533/2007. sz. határozatra hivatkozva –, melyek a Beneš-dekrétumok diszkriminatív rendelkezései miatt akadályozzák a tőke szabad mozgását a kárpótlási-restitúciós eljárásokban. Nyilvánvaló az a tény is, hogy az ilyen ítéletek indoklásának hivatkozása minden esetben az említett

SZNT határozat. A kérdés csupán az, hogy mennyiben lehet sikeres ezen ítéletek strasbourg-i megtámadása?⁵⁵ Ha a szlovák állam törvényhozás útján rendezné az elnöki dekrétumok alapján elkobzott javak visszaszolgáltatását vagy a kártérítést, úgy ezen intézkedések már új tulajdonjogot keletkeztetnének. A szlovák földtörvénnyel kapcsolatban már utaltam rá, hogy az tartalmaz burkoltan diszkriminatív elemeket, főképp a magyarokkal szemben, ez azonban eddig „csupán” emberi jogi kérdésként merült fel. A probléma másik része, hogy e diszkrimináció arra irányult, hogy a magyar nemzetiségűeket kizárja a kárpótlásból, még akkor is, ha szlovák állampolgárok, vagyis nem állampolgársági alapon, hanem etnikai alapon tett különbséget az egyébként uniós polgárok vonatkozásában. A 2004-es földtörvény ugyanis jogvesztő határidőt állapított meg arra vonatkozóan, hogy meddig lehet a kárpótlási igényeket bejelenteni: ez az időpontot 2004. december 31-ben szabta meg. Megnyitotta tehát annak lehetőségét, hogy a Beneš-dekrétumok miatt elkobzott földek korábbi tulajdonosai is kárpótlásban részesüljenek, de csak azok, akik szlovák állampolgárok voltak, így kizárta azokat, akiket eleve a Beneši dekrétumok fosztottak meg állampolgárságuktól. Ezen okok miatt (is) a dekrétumokat kirekesztőnek és diszkriminatívnak tartjuk. Ha pedig elfogadjuk, hogy valóban azok, akkor élnünk kell azzal a feltevéssel, hogy a földtörvény ezen passzusa sérti az uniós jogot. Feltételezésük igazolására újabb választ intéztek a magyar EP Képviselők a Bizottsághoz, melyben összegezték a korábbi kérdéseikre adott válaszokat, és levezették belőle a következő kérdést: „Összeegyeztethető-e az uniós joggal, hogy a nem szlovák állampolgársággal, vagy állandó szlovákiai lakóhellyel nem rendelkező uniós polgárok hátrányba kerülnek a kárpótlási folyamat során vagyoniuk visszaadása tekintetében a 2004. 05. 01. és 2004. 12. 31. közötti időszakban? Amennyiben a sérelmezett szlovák rendelkezések nem egyeztethetőek össze az uniós joggal – az uniós jogot sértő helyzetek reparálására vonatkozó tagállami kötelezettségből (lásd Európai Bíróság 6/60) az következik-e, hogy azon uniós polgárok esetében –, akiknek kérelmét állampolgársági, vagy lakóhelyre vonatkozó kritérium alapján utasították el – új lehetőséget kell biztosítani a kárpótlási igények benyújtására –, mivel a kérdéses szabályozás a 2004. 12. 31. időponthoz jogvesztő hatályt fűz –, vagy az összes potenciálisan érintett személy számára biztosítani kell-e a kárpótlási igény benyújtásának lehetőségét?” (írásbeli választ igénylő kérdése a Bizottság felé. 2013. október 16.). A kérdésre anno sokáig nem jött válasz ... azután a 2014-es EP választások után az ügy elsikkadt.

5.5. Diszkriminációs problémák a Beneš-dekrétumok kapcsán

A megbízhatatlan kifejezés a szó etimológiai értelmében is egyfajta árulót, nemzetbiztonsági kockázatot magában rejtő egyént, a többségtől elkülönítetten kezelt személyt jelent. Különösen veszélyes, diszkriminatív és megalázó, ha ezt a kifejezést egy adott nemzethez, kisebbséghez, vagy fajhoz tartozó csoporttal párosítjuk, illetve arra vonatkoztatjuk. Márpedig a megbízhatatlan kifejezés, mint degradáló és kiközösítő kategória az 533/2007. sz. határozattal megerősített Beneš-dekrétumokból négy dekrétumban is egyértelműen szerepel. A dekrétumok címében szerepel: – az 1945. évi 137. sz. dekrétumban – az őrizetbe vételről, valamint – az 1945. évi 69. sz. dekrétumban – az elbocsájtásokról. A dekrétumok szövegében nevesítetten szerepel: – az 1945. évi 50. sz. dekrétumban – a vagyon nemzeti gondnokság alá helyezéséről, illetve – az 1945. évi 5. dekrétumban – a vagyoni jogi ügyletek érvénytelenségéről. A Beneš-dekrétumok tehát már önmagukban is megvalósították és még ma is érvényben tartják a szlovák köztudatban a magyarsággal szembeni diszkriminációt, mely semmilyen szinten nem férhet össze a közös európai értékekkel. Az előző fejezetben már tettem rá utalást, hogy több olyan per⁵⁶ anyaga is birtokomba került, melyekből kitűnik, hogy a szlovák igazságszolgáltatás perdöntő hivatkozási alapként használja a Beneš-dekrétumokat, holott azok már – a szlovák fél állítása szerint – új jogi alapot nem keletkeztetnek.

6. Epilógus

„Beneš politikai pályája bővelkedik árulásban, csalásban, hazugságban, korábbi szövetségesek cserbenhagyásában.”⁵⁷ „Beneš azzal, hogy a több nemzetiségű Csehszlovákiát nemzetállamnak tekinti, így a két háború között nem tudja kezelni a lakosság közel egyharmadát kitevő kisebbségek kérdését, és végül – a második világháború után – a sztálini támogatással végrehajtott kitelepítésekkel „oldja meg” a problémát, nem tekinthető pozitív történelmi személyiségnek.”⁵⁸ Beneš, az „államalapító” tevékenysége egyértelműen negatív nemzeti, közép-európai és a csehszlovákizmus nézőpontjából is.⁵⁹ Ezek tények. Éppen ezért az egyik kérdésem az volt, hogy a mai közös Európában lehet-e helye a múlt sötét éveiben megfogalmazott olyan diszkriminatív jellegű szabályozásoknak, melyek a kollektív bűnösség elve alapján bélyegeznek meg népeket, nemzeteket. A kérdésre a választ már a dolgozat megírása előtt tudtam: nem. Ennek tudatában hogyan lehetséges mégis az, hogy érvényben lehetnek ilyen jellegű szabályok napjaink európai jogrendszerében? Má-

sik kérdés arra irányult, hogyha bebizonyosodik, hogy egy tagállam jogrendjében az uniós joggal össze nem egyeztethető szabályozások vannak, akkor hogyan lehet ezt az ellentmondást feloldani a közösségi jog eszközeinek segítségével. Erre két megoldást találtam: egyik az előzetes döntéshozatali eljárás, melyhez azonban az kell, hogy a tagállam érezze a jogi disszonancia feloldásának szükségét, míg a másik, mintegy kényszerítő jelleggel az a külső behatás, melyet egy kötelezettségszegési eljárással lehet elérni. Szlovákia hozzáállása ezen emberi jogi-kisebbségi jogi kérdéshez ez idáig végig elutasító volt, ezért a kérdés tisztázása a fent említett két megoldás közül csupán a másodikkal tűnik elképzelhetőnek. Az elérni kívánt célok skálája igen széles: Szlovákia „egyszerű” bocsánatkérésétől a teljes vagyoni kárpótlásig bezárólag többféle kimenet elképzelhető lenne.

JEGYZETEK

1. Mind a cseh, mind a szlovák állam részéről történt (és történik mind a mai napig is) utalás arra nézve, hogy a Beneš-dekrétumok „holt rendeletek”, „amelyekből a jövőben már nem indul ki újabb joghatás. Lásd pl. Vladimír Spidla cseh kormányfő 2003-as nyilatkozatát vagy Miroslav Lajčák szlovák külügyminiszter szavait.
2. Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš – Közép-Európa koncepciók és a valóság – Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor. Gödöllő.
3. Botlik József: Az ún. „Beneš-dekrétumok”.
4. Gulyás László (2016): A csehszlovák állam titkos születésnapja, avagy mi történt Prágában 1914 őszén. *Acta Scientiarum Socialium* 2014/2. szám 23–32. old.; Gulyás László (2018): A csehszlovák állam születése. *BBC History* 2018/október 52–58. old.
5. A müncheni egyezmény egy olyan, többoldalú nemzetközi megállapodás volt a Német Birodalom, Nagy-Britannia, Franciaország és az Olasz Királyság között, amely Csehszlovákia felosztásáról rendelkezett.
6. Mint ahogyan Botlik József korábban említett munkájában is utal rá, Magyarországon az a tévhit ivódott be a köztudatba, hogy a Beneš-dekrétumok kizárólag a háború utáni megtorlásokkal foglalkoznak. Az igazság viszont az, hogy ezek a dekrétumok számos más, a csehszlovák jogállamiságot érintő kérdést is érintettek.
7. Botlik József: Az ún. „Beneš-dekrétumok”.
8. Stark Tamás történész előadása a Terror Háza Múzeumban, 2007 szeptemberében
9. Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo.
10. Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–39) regionális vonatkozásai. *Tér és Társadalom*, 2003/3. szám 129–145. old.

11. Zbynek Zeman–Antonin Klimek: *The Life of Edvard Beneš, 1884–1948: Czechoslovakia in Peace and War*. The Clarendon Press. Oxford.
12. Beneš nagyhatalmak közötti taktikázásáról részletesebben Stark Tamás, Helena Nosková és Kugler József történészek beszéltek előadásaikban a Terror Háza Múzeumban, 2007 szeptemberében.
13. Gulyás László (2005/a): A szudétanémet kérdés és Lord Runciman prágai miszsiója. *Kutatási Füzetek* 12. Pécsi Tudományegyetem-BTK. Pécs. 132–144. old.
14. Gulyás (2008/a) 333. old.
15. Czenthe Miklós: Sorsközösségben. Egymásra utalt kis népek, <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak>
16. Gulyás (2008/a) 333. old.
17. A kormányprogram szövegét közölte a szlovák nyelvű *Pravda* című napilap 1945. április 8-i száma.
18. A kassai kormányprogram, XI. fejezet: <http://www.mtaki.hu/data/files/422.pdf>
19. Kassai kormányprogram, VIII. fejezet: <http://www.mtaki.hu/data/files/422.pdf>
20. A tárgylagossághoz hozzátartozik két megjegyzés. A kassai kormányprogram szövegét már Moszkvában megfogalmazta Gottwald. Az áprilisi kihirdetés valójában csak ennek a londoni kormánytagokkal való jóváhagyatása volt. A másik, hogy maga Beneš az aláírást megtagadta, tiltakozásul a kommunista befolyásra.
21. Horváth Attila: Az ún. Beneš-dekrétumok és a hozzá kapcsolódó diszkriminatív intézkedések Csehszlovákiában 1945 és 1948 között, Közmeghallgatás a Beneš-dekrétumokról, 2013. július 9. Brüsszel, dr. Horváth Attila jogtörténész előadása, további források a témában: Mayer Judit szerk. (1996): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása*, Pozsony. Továbbá Popély Árpád–Sutaj, Stefan–Szarka László szerk. (2007): *A Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948: történeti háttér, dokumentumok és jogszbályok*, Máriabesnyő–Gödöllő.
22. Botlik József, i. m.
23. Horváth Attila, uo.
24. Kalligram Alapítvány Jogi Elemzőközpontja: *Háttéranyag a Beneš-dekrétumokról*.
25. Uo.
26. Kövesdi János szerk. (1996): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Pozsony. 194–274. old.
27. Gulyás (2008).
28. Gulyás (2008).
29. Az akkori pozsonyi belügyi megbízott, Gustav Husák nem vette át a pozsonyi magyarok írásbeli tiltakozását, s küldöttségüket sem fogadta. Egy ligetfalui tömegsírban 90 magyar fiatal holttestét temették el 1945 nyarán.
30. A csehszlovák toborzó bizottság úgy tudott összeírni közel 100 000 „szlovákot” Magyarországról, akik szándékoztak áttelepülni, hogy ebből közel 20 000-en nem beszéltek szlovákul, illetve nagyjából 10 000 fiktív nevet is felvettek a listára. Ezt a Terror Háza háttéranyagai bizonyítják., lásd Schmidt Mária előadása a Terror Háza múzeumban 2007 szeptember. Más források közel 90 000 magyar

- kitelepítettről tudnak. lásd. Múlt-kor történelmi portál: Közép-európai vita az érinthetetlen Beneš-dekrétumokról, 2007. szeptember 24.
31. Botlik József, i. m.
  32. Horváth Attila, uo.
  33. Még Jurij Zvara szlovák történész szerint is elérte azonban a 41 000 főt., lásd: Zvara, Jurij: Mad'arská mensina na Slovensku po roku 1945., Bratislava, 1969.
  34. Botlik József, i. m.
  35. Gulyás (2008).
  36. Múlt-kor történelmi portál: Közép-európai vita az érinthetetlen Beneš-dekrétumokról 2007. szeptember 24.
  37. A cseheknek nem tetszettek a köztársasági elnök szavai, akit az eset után a sajtóban németbérencnek tituláltak. Az eset heves társadalmi vitát váltott ki a Beneš-dekrétumok kapcsán. Az akkoriban készült közvélemény-kutatásokból pedig kiderült, hogy a csehek 76%-a még akkor is azonosul(t) a dekrétumokkal. A kutatásokból kiderült az is, hogy a csehek többsége egyetértett a németek kitelepítésével. A magyarokat ért sérelmek azonban nem túlzottan foglalkoztatták őket, főképp, mert a magyar kérdést szlovák ügynek tekintették. Bővebben elemzi a kérdést Vít Lukás: Az örökség (A Beneš-dekrétumok és a cseh identitás) c. írásában
  38. A HRMCE tanulmánya a Beneš-dekrétumokról,
  39. Némi magyarázatra szorul az SZNT határozat számozása: széles körben elterjedt ugyanis, hogy 1487/2007. számon született meg a dekrétumokat megerősítő határozat. Ezen sajnálatos tévedés miatt a rossz szám gyakrabban fordul elő a téma kapcsán megjelent írásokban, mint a helyes, 533/2007-es besorolás. A 1487/2007. sz. határozat egyébként az egészségügyi szolgáltatókról szóló törvény módosításával kapcsolatos a szlovák jogrendben. Ez a hiba a Beneš-dekrétumok ellen benyújtott petícióban is szerepel, melyet a szlovák kormány szóvá is tett a petícióval kapcsolatban megfogalmazott kritikájában, ezt megelőzően azonban a hiba korrigálása a petíció megfogalmazói részéről javításra került.
  40. Érdekességként említhető meg, hogy a Beneš-dekrétumok miatt Liechtenstein egészen 2009-ig nem ismerte el sem Szlovákiát, sem Csehországot független államként. A törpeállam sokáig követelte a két országtól, hogy adják vissza állampolgáraiknak azokat a javaikat, melyeket a dekrétumok alapján koboztak el tőlük 1945-ben és azt, hogy ismerjék el: Liechtenstein semleges állam volt a II. világháború alatt, állampolgárai pedig nem német nemzetiségűek.
  41. Dr. Juhász Imre 2008-ban már benyújtott hasonló témában egy petíciót, de akkor áttörést nem sikerült elérnie. De nem ő volt az egyetlen, aki Csehország és Szlovákia csatlakozása után az Európai Unióhoz fordultak e témában – kézzelfogható eredmény nélkül.
  42. A szlovák kormány (Ivan Korcok, a Szlovák Köztársaság nagykövete az EU mellett) levele Erminia Mazzoni elnök asszonynak, EP PET Bizottság, ikt. szám: 100.089/2013-BESZ/5., Brüsszel, 2013. január 25.
  43. Kivéve a Frowein-jelentést, 2002-ben, aminek az elkészítését egy háromtagú jogászprofesszorokból álló bizottság végezte, melynek vezetője az a Jochen Frowein professzor volt, akiről a jelentés a nevét kapta. A jelentés elkészítésére Csehország közelgő uniós csatlakozása miatt volt szükség.

44. Kalligram Alapítvány, i. m.
45. A szlovák kormány (Ivan Korcok, a Szlovák Köztársaság nagykövete az EU mellett) levele, i. m.
46. EUMSZ 345. cikk.
47. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanács 533/2007. (2007. 09. 20.) sz. határozata, magyar fordítása: Ossa István–Balassa Zoltán: A Beneši dekrétumok újjászületése – napjaink problematikája, Kassa, 2010. május 5.
48. Dr. Kardos Gábor (ELTE ÁJK tanszékvezető egyetemi tanár) írásbeli véleménye, munkaanyag, 2013.
49. Jose Manuel Barroso válasza a Bizottság nevében, E-009825/2012.
50. A szlovák kormány levele, i. m.
51. C-466/11 Gennaro Curra és mások kontra Németország ügyben olasz állampolgárok kértek Németországtól kártérítést a II. világháború alatti deportálásukkor elszenvedett sérelmekért.
52. Masenkó-Mavi Viktor: Magyarország és az Emberi Jogok Európai Bírósága: Az „átmeneti demokrácia” működésének és az emberi jogi jogvédelem minőségének nemzetközi megmértetése;
53. Kaszás Péter: Az új szlovák földtörvény margójára, 2004. január 23
54. A Bizottság válasza (Michel Barnier a Bizottság nevében), 2013.szeptember 3.
55. Fórika Zsolt (2007): A tulajdonhoz való jog az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. A strasbourgi garanciarendszer jelentősége a romániai ingatlanrestitúcióban, in: Nemzetpolitikai Szemle 2007/3–4. szám.
56. Forrás: MTI 2013. szeptember 20., Nagyon is élnek a Beneš-dekrétumok Szlovákiában.
57. Gulyás (2008).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fórika Zsolt (2007): A tulajdonhoz való jog az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. A strasbourgi garanciarendszer jelentősége a romániai ingatlanrestitúcióban, in: Nemzetpolitikai Szemle 2007. 3–4. szám.
- Gulyás László (1993): A csehszlovák–magyar lakosságcsere moszkvai előjártéka. KAPU 1993/8–9. szám 70–77. old.
- Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–39) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom, 2003/3. szám. 129–145. old.
- Gulyás László (2005/a): A szudétánémet kérdés és Lord Runciman prágai miszsiója. Kutatási Füzetek 12. Pécsi Tudományegyetem-BTK. Pécs. 132–144. old.
- Gulyás László (2005/b): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo.

- Gulyás László (2010): A szlovák–magyar lakosságcsere második világháború alatti diplomáciatörténeti előzményei. In: Szederjesi Cecília szerk. (2010): „Vonatok északra és délnek” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Nógrád Megyei Levéltár Salgótarján. 34–49. old.
- Gulyás László (2016): A csehszlovák állam titkos születésnapja, avagy mi történt Prágában 1914 őszén. *Acta Scientiarum Socialium* 2014/2. szám 23–32. old.
- Gulyás László (2018): A csehszlovák állam születése. *BBC History* 2018/október 52–58. old.
- Horváth Attila: Az ún. Beneš-dekrétumok és a hozzá kapcsolódó diszkriminatív intézkedések Csehszlovákiában 1945 és 1948 között.
- Dr. Kardos Gábor (ELTE ÁJK tanszékvezető egyetemi tanár) írásbeli véleménye, munkaanyag, 2013.
- Kádár András Kristóf, dr.–Karsai Dániel, dr. (2013): Az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga a gyakorlat számára, Noviciana.
- Kende Tamás, dr.–Szűcs Tamás, dr.: Bevezetés az Európai Unió politikáiba, Complex, 2011.
- Kövesdi János szerk. (1996): Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása, Pozsony. 194–274. old.
- Masenkó-Mavi Viktor: Magyarország és az Emberi Jogok Európai Bírósága: Az „átmeneti demokrácia” működésének és az emberi jogi jogvédelem minőségének nemzetközi megméréstetése.
- Mayer Judit (szerk.) (1996): Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása, Pozsony, 1996.
- Osztovits András (2005): Az előzetes döntéshozatali eljárás legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdései. Complex. Budapest.
- Osztovits András szerk. (2011): Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata. Complex. Budapest.
- Popély Árpád–Sutaj, Stefan–Szarka László (szerk.) (2007): A Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948: történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő.
- Szalayné Sándor Erzsébet–Mohay Ágoston és mások (2011): Az Európai Unió joga, Dialog Campus. Budapest–Pécs.
- Szemesi Sándor (2009): A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. Complex. Budapest.
- Szederjesi Cecília (szerk.) (2010): „Vonatok északra és délnek” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei. Nógrád Megyei Levéltár Salgótarján 2010. 34–49. old.
- Zbynek Zeman-Antonin Klima (1997): *The Life of Edvard Beneš, 1884–1948: Czechoslovakia in Peace and War*. The Clarendon Press. Oxford.
- Zvara, Jurij (1969): *Mad’arská mensina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava.

Dr. PhD BALI Lóránt¹–HEGEDÚSNÉ Dr. PhD BARANYAI Nóra²

¹adjunktus

Pannon Egyetem Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék, Keszthely

lecturer

University of Pannonia Georgikon Faculty,

Department of Economic Methodology, Keszthely, Hungary

balilori@georgikon.hu

²tanszékvezető docens

oktatási és akkreditációs dékánhelyettes

Pannon Egyetem Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék

Head of Department docent

Deputy Dean of Education and Accreditation

University of Pannonia Georgikon Faculty,

Department of Economic Methodology, Keszthely, Hungary

baranyai@georgikon.hu

A NEMZETISÉGI LÉT NÉHÁNY TÁRSADALMI ASPEKTUSA NAPJAINKBAN A MURA MENTI HORVÁTOK ÉLETÉBEN

SOME SOCIAL ASPECTS OF THE ETHNIC EXISTENCE TODAY IN THE LIFE OF THE CROATIANS ALONG THE MURA

ABSTRACT

The post-millennium has brought a number of changes to the social life of the Croatians in Murcia. The limitation of the border is completely eliminated, the emergence of a triple-border future region is outlined. Even for a decade and a half, a region with peripheral traffic has been involved in the circulation of Europe, active social relationships with the neighboring “related” Muraköz. The purpose of our study is to present the organizational (civil, cultural, cross-border) aspects of preserving and preserving Croatian identity after the millennium. In doing so, we rely on the census data, the results of the IPA programs, the in-depth interviews with the heads of the national minority governments, and the analysis of the change in the legal environment affecting the choice of local ethnic minority self-governments, rather than our terrain experiences. The area will be treated as an integral cultural, homogeneous unit according to the cultural-linguistic division of Hungarian culture.

Kulcsszavak: nemzetiségi lét, etnikai kisebbség, horvát identitás, Mura, hármas határ

Keynotes: ethnic existence, ethnic minority, Croatian identity, Mura, triple-border

1. Bevezetés

A Mura menti horvátok a hazai horvát nemzetiség egyik jellegzetes csoportját alkotják. Történelmük, nyelvük, kultúrájuk alapján elkülönülten élnek a többi rokon horvát népcsoporttól. Etnikai létüket jelentősen meghatározza, hogy a szállásterületük a Mura bal partján található Dél-Zalában, annak Somogyhoz közeli területein. Kultúrájukat meghatározza a folyó jelenléte és elválasztó jellege. A Mura menti horvátok által lakott települések lehatárolása során elkülönítünk egy magterületet és egy részleges peremterületet. Bár a népcsoport létének recens aspektusait vizsgáljuk, ennek ellenére lényegesnek tartjuk a már részben vagy egészében elmagyarosodott egykori településeket, illetve az ott zajló folyamatokat bemutatni. Napjainkban Murakeresztúrt (Kollátszeg falurész-szel), Fityeházát, Semjénházát, Petriventét, Molnárit, Tótszerdahelyt, Tótszentmártont sorolják a Mura menti horvát falvak sorába. Ha visszatekintünk az elmúlt szűk száz évre és annak is a második felét magába foglaló időszakra, akkor a szakirodalmi feldolgozást és amatőr családfakutatást végezve megállapíthatjuk a mostani szállásterület peremvidékén található Belezna, a Nagykanizsa településrészét képező Miklósfá (egykor Horvátszentmiklós) és Bajcsa is a „*káj horvát*”¹ népesség által lakott terület volt, a térség részét képezi.

2. Történeti földrajzi vázlat

1920-ban a trianoni békediktátumot követően „Az államhatár-változások következtében lényegileg megváltozott az ország település struktúrája”² és térszerkezete. E változások jelentős mértékben érintették a történelmi Zala megye társadalmi-gazdasági helyzetét is. Az egykori Zala vármegye elvesztette a Murán túli területeit, az úgynevezett horvát Muraközt (Međimurje), illetve a Mura mente egy részét is. Az új Magyar Állam periferiájára került, a délnyugati határa egyben államhatár is lett. Ez a két világháború között csekély akadályt jelentet a kétoldalú mikroregionális kapcsolatok szempontjából (kettős birtokosság),³ az államszocializmus idején az elmérgesedett államközi kapcsolatok miatt a megyei kapcsolatok is stagnáltak. Csak a szocializmus utolsó harmadában kezdődött meg az egymás iránt való újbóli érdeklődés. A 90-es évek végén indult el a megyei és mikroregionális kapcsolatok intenzifikálódása.⁴ Ezt nagyban segítette, hogy Franjo Tudjman halála után Horvátország nyitott az EU felé, amely következtében egyre több forrás állt rendelkezésre a mikro és mezoregionális kapcsolatok elmélyítésére. 2013. július elsejétől Horvátország az EU tagja lett és a reményei alapján mielőbb a schengeni övezet része lesz.

3. Adatbázis, módszertan

A tanulmányhoz kapcsolódó adatokat a KSH Tájékoztatási adatbázisának a Területi statisztika fejezetéből válogattuk ki, valamint a releváns szakirodalmi forrásokat használtuk fel. A térséget érintő irodalom gyűjtés és szakirodalom feldolgozása után a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisából legyűjtött adatok alapján ábrákat készítettünk. Ezek adnak betekintést a település szintű folyamatokra, amelyek összegzésével hiteles kép tárul elénk a térség társadalmi, etnikai folyamataival kapcsolatban. Az alapadatokat a Microsoft Excel 2007 nevű programmal dolgoztuk fel.

4. Területi elhelyezkedés, etnikai elkülönülés

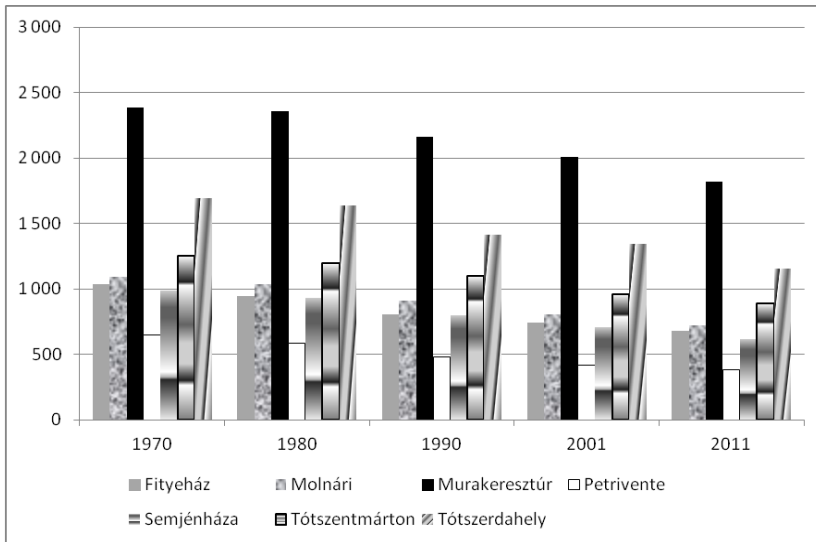
Magyarország területén a horvát nemzetiség speciális szórvány helyzetben van. Főleg az ország déli-délnyugati határvidékén található a szálás területük. A Mura bal parti síkjának a keleti részén található a települések többsége Zala megye Somogyfalva határos déli részén. „*Nagykanizsa és Letenye között a szepetneki összekötő közút mentén délen a Mura folyótól határolva*”⁵ található a községek Tótszentmárton-Sumarton, Tótszerdahely-Serdahely, Molnári-Mlinarce, Semjénháza-Pustara, Murakeresztúr-Kerestur, Petrivente-Petriba, Fityeház-Fícéház. A földrajzi elhelyezkedésük alapján Mura menti horvátoknak hívjuk őket és a betelepült nemzeti kisebbségeink közé sorolandók. A Mura menti horvátok származásukat tekintve a Muraközikkal mutatnak nagy fokú rokonságot. Többségében a túlnépesedett Muraközéből, illetve Horvátország nyugati részéről vándoroltak be. A benyomulásuk valószínűleg egy több évszázados folyamat volt, ami a 18. század derekára már teljesen befejeződött és a vizsgált települések többségében már a „*kaj*” horvát lakossággal rendelkeztek. A vizsgált etnikai csoport nem csak elhelyezkedésében speciális, hanem nyelvjárást tekintve is. A napjainkban sztenderd irodalmi nyelvtől eltérő nyelvjárást beszélnek, annak is a 19. században beszélt autentikus formáját. A trianoni béke diktátum eredményeként lett a Mura és Dráva etnikai határ, amely révén a nyelv természetes fejlődéséből való nyelvtani és ki-fejezésbeli változások nem érték el a térség lakosságát.^{6, 7}

5. A népesség szám változása 1970-től 2011-ig

A térségben elsősorban Fityeház, Molnári, Murakeresztúr, Petrivente, Semjénháza, Tótszentmárton és Tótszerdahely településeket vizsgálom, mert a nemzetiségi tudat egyik legfőbb leképezője, a mindennapi nyelv-

használat, csak ezeken a településeken jelenik meg. Az elmúlt időszak öt népszámlálása alapján mutatjuk be a települések népességszámának változását egy ötven éves intervallumban. Azért választottuk az 1970-es népszámlálást a bázis dátumnak mert a 60-as évek elejére fejeződik be a mezőgazdaság kollektivizálása, amely a második világháborút követő időszakot tekintve adja meg az első lökést először az úgynevezett hetelésnek, amely a későbbiekben az elvándorlás első lépcsője lesz. Az 1. ábrán e folyamatok jól követhetőek mind a hat vizsgált település viszonylatában. A vizsgált időszakban mindvégig, akár csak napjainkban Murakeresztúr rendelkezik a legnagyobb lakossággal és Tótszerdahely csak a második, jóval lemaradva az előbbi mögött. Ennek ellenére a tényleges nemzetiségi és kulturális központ jelleg Szerdahelytől elvitathatatlan.

1. ábra: A Mura menti horvát települések lakosságszámának változása az államszocializmus derekától a 2011-es népszámlálásig/fő
Figure 1.: Changes in the number of Croatian settlements in the Mura region to state socialism to the 2011 census/person

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Ha az 1990-es évet vesszük bázisnak, akkor a települések mindegyikénél legalább 10%-os lakosság csökkenés tapasztalható. Petrivente esetében meghaladja a 20%-ot, míg Semjénháza, Tótszentmárton és Tótszerdahely viszonylatában 18% körüli. Egyértelműen megállapítható, hogy valamennyi község jelentős népesség csökkenést szenvedett és szenved el napjainkban is.

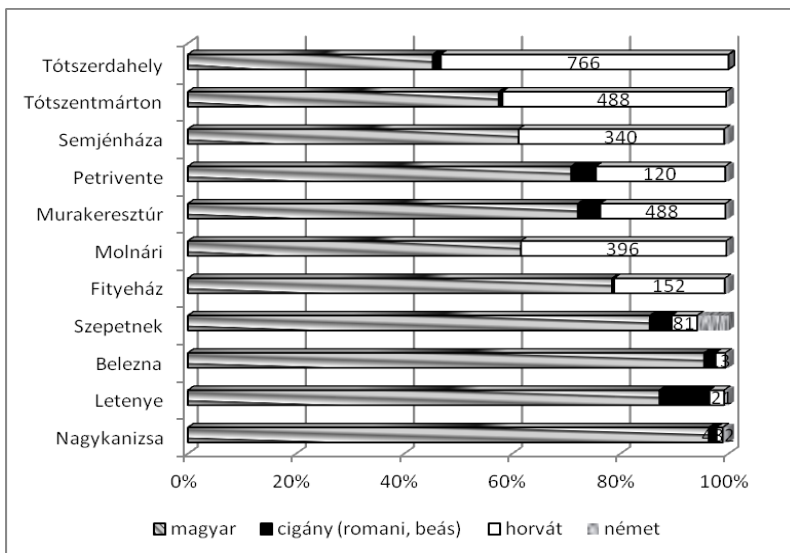
6. A nemzetiség lét megélésének néhány aspektusa napjainkban

A nemzetiségi lét megélését nagymértékben meghatározza a nemzetiségi önmeghatározás, amely a népszámlálások folyamán önbevalláson alapul. A 2. ábrán nem csak az eddigiekben említett hat település horvát nemzetiségének létszámát vizsgáltuk, hanem azokra is kitértünk, amelyek nemzetiségi önkormányzattal rendelkeznek, vagy/és történeti sajátosságok miatt (Belezna) különítettük le a vizsgált településcsoport tagjai közé.

Az önmagukat horvát nemzetiségűnek vallók aránya Tótszerdahelyen, Tótszentmártonban, Semjénházán és Molnáriban a legmagasabb az összlakosságon belül. A szomszédos Fityeház és Petrivente arányaiban messze elmarad tőlük, annak ellenére, hogy tradicionális „káj” horvát településeknek tekinthetők mind történeti, mind etnikulturális szempontból. Külön említést érdemel, nem csak a KSH adatok alapján, hanem terepbejárásaink során szembe tűnt, hogy a nagy arányú horvát etnikum jelenléte esetén vagy nagyon alacsony, vagy nulla roma etnikum száma. 2011-ben 26 774 ember vallotta magát horvát nemzetiségűnek hazánkban, ebből 3447 fő, azaz 12,9% az országos létszámnak a vizsgált területen él. A relatíve alacsony arány és létszám a térség aprófalvas mivoltával magyarázható elsősorban.

2. ábra: A horvát nemzetiségű lakosok száma a Mura menti horvát településeken 2011-ben (fő)

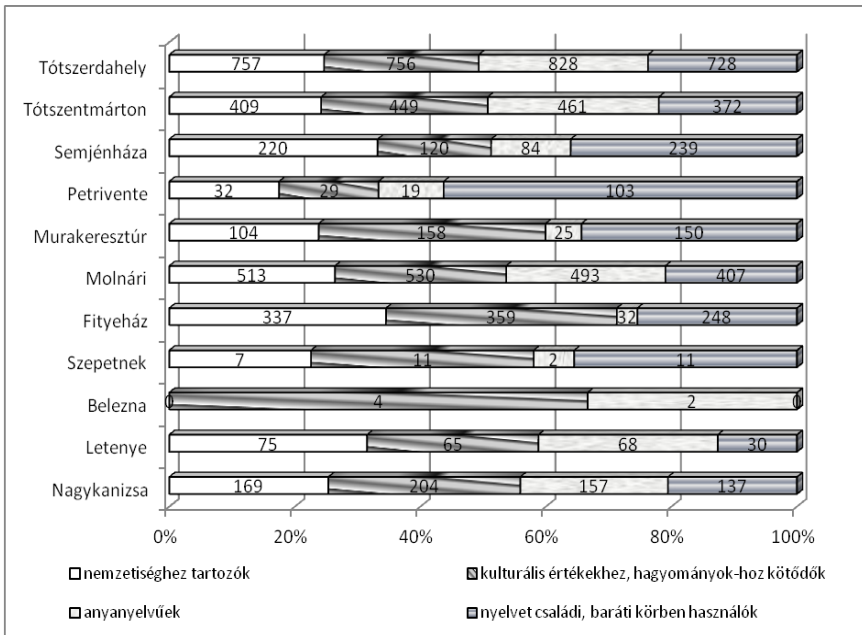
Figure 2.: The number of Croat people resides in the Mura in Croatian settlements in 2011 (person)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

A nemzetiség lét megélésnek az önmeghatározáson kívül több fontosabb aspektusa van, ezek vizsgálata elengedhetetlen annak megállapításához, hogy az adott nemzetiségi csoport milyen erős öntudattal és kulturális étellel bír a mindennapok során. Ennek akkor nagy a jelentősége, ha csak egy pár ezer fővel bíró tömb szórványról beszélünk, amely rendkívül nagy asszimilációs nyomást szenved el. A nemzetiségi lét megélésnek négy főbb aspektusát vizsgáltuk, amelyek jelentősen meghatározzák az adott nemzetiség mindennapi életének az etno-kulturális aspektusokhoz való viszonyát. A vizsgálatainkkor a KSH által a népszámlálások során felvett adatokkal dolgoztunk. Az első aspektust a nemzetiséghez való tartozás önmeghatározását már elemeztük. A 3. ábrán a kulturális értékekhez való kötődés csaknem hasonló. Azokban az esetekben kiemelkedő csak, amikor az anyanyelvet beszélők aránya rendkívül alacsony. Azt látjuk a 3. ábra alapján, hogy a nemzetiséghez való tartozás az elsődleges aspektus, a nemzetiségi nyelv anyanyelvként való használata a másodlagos aspektus, a nyelvcsaládban barátközt való használata harmadlagos aspektus, míg a kulturális értékekhez való kötődés csak negyedleges a nemzeti lét megélésben. Azokban az esetekben játszik csak fontosabb szerepet, amikor az asszimilációs folyamatok hatására a lakosság már semmilyen esetben sem használja a nemzetiségi nyelvet.

3. ábra: A horvát nemzetiség lét megélésének aspektusai 2011-ben (fő)
Figure 3.: Aspects of living Croatian nationality in 2011 (person)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

7. Kultúra, oktatás, civil szerveződések

A nemzetiségi lét és öntudat fenntartásának egyik legfontosabb feltétele a megfelelő nyelvoktatás fenntartása, amely révén a kulturális öntudatot meghatározó más elemek is elsajátításra kerülnek, mint a történelem, szépirodalom, népszokások, népdalok. Ma a térségben Fityeház, Molnári, Murakeresztúr, Tótszerdahely, Tótszentmárton rendelkezik óvodával, ahol biztosított a nemzetiségi nyelv oktatása. Nyolc osztályos általános iskola csak Murakeresztúron (Zrínyi Miklós Általános Művelődési Központ) és Tótszerdahelyen (Tótszerdahelyi Zrínyi Katarina Általános Iskola) található. A szűkebb régióban középfokú horvátnyelvű oktatás csak fakultatívan vehető igénybe Nagykanizsán, ha az adott intézmény rendelkezik horvát nyelvszakos tanárral. Az igény erre a diákok részéről változó. Általában Budapesten (Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium) vagy Pécsen (Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium), végzik a középfokú tanulmányaikat a fiatalok, ha horvát nyelven szeretnék. Diplomát adó nyelvi képzés Budapesten az ELTE-én, illetve annak szombathelyi tagintézményében, és a PTE-en, valamint Baján az Eötvös József Főiskolán van. A horvát főváros közelsége miatt sokan Zágrábban végzik a felsőfokú tanulmányaikat. A horvát nyelvismeret megőrzése és a kulturális értékek fenntartása és megismerése iránti igény hozta létre az Országos Horvát Önkormányzattal a Stjepan Blažetin Horvát Művelődési Intézetet Tótszerdahelyen, amely a Mura menti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás mellett működik a Fedák Kúriában. A horvát nemzetiségű települések mindegyike rendelkezik civil szervezetekkel, azonban kifejezetten nemzetiségi célokat ápoló nem működik mindegyik településen, csak néhányban: Zrínyi Kadétok Hagyományőrző Egyesület (Murakeresztúr), Mura menti Horvátok Egyesülete (Tótszentmárton), Káj-Horvát Nyelvű Imakönyv Kiadása Alapítvány és a Zrínyi Katarina Horvát Általános és Alapfokú Művészeti Iskoláért Alapítvány (Tótszerdahely).

A térség kulturális és társadalmi életének a felpozíciójában a rendszerváltoztatást követően a Mura menti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás (MNTT) tette a legtöbbet. Rendkívül aktív pályázati tevékenységének köszönhetően. Éves szinten térségi léptékű a horvát nemzetiségi szokásokhoz kapcsolódó folklór, gasztro fesztiválokat tartanak, amelyek állandó résztvevői és társszervezői a szomszédos horvátországi települések (Donja Dubrava, Donji Vidovec, Goričan, Kotoriba). A társulás széleskörű aktív nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően egy magasabb szervezeti szintbe lépett. Az MNTT társadalmi-gazdasági hálózatának alapján jött létre a Mura Region EGTC 2015. május 28-án, amely

jogi személyiséggel bíró szervezet Tótszerdahely központtal. Célja a horvát-horvát kapcsolatokon alapuló határ menti interakciók tovább fejlesztése, hálózatosodása.

8. Összefoglalás

A Mura menti „káj horvátság” az anya nemzetének egy sajátos részét képezi, mint nyelvében, mint kultúrájában. Az elmúlt közel száz évben a határ mentisége ellenére több évtizedre elszeparálódott az államszocialista időszakban az anyaországtól. Ez és a rurális térben való elhelyezkedése is hozzájárult ahhoz, hogy az elmúlt ötven évben jelentős asszimilációs nyomást szenvedett el, ami népességvesztéssel is járt. A térség önkormányzati vezető felismerték, hogy a folyamatot csak intézményes keretek felállításával lehet lelassítani, illetve megállítani. A rendszerváltoztatás követő időszak munkája meghozta az eredményét. Mindegyik településen működik nemzetiségi önkormányzat, van, ahol az vezet a települést. 1997-ben létrejött a mikroregionális feladatokat ellátó Mura menti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás, amely működési tapasztalataiból továbblépve 2015. májusában bejegyzésre került a horvát-horvát határ menti társadalmi-gazdasági kapcsolatok ápolására, fejlesztésére hivatott Mura Régió EGTC.

JEGYZETEK

1. A horvátság napjainkban három különböző dialektust beszél. Ezek megnevezését a „mi?” kérdőszó alapján az alábbiak szerint határozzuk meg: što-štokavski, kaj-kajkavski, ča-čakavski. Napjaink irodalmi nyelve a štokavskin alapul. A kaj nyelvjárást a főváros, Zágráb környékén és Északnyugat-Horvátországban, Hazánkban pedig a Mura menti horvátok körében beszélnek.
2. Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest. 149. old.
3. Gulyás László (2008): Horvátország történeti struktúraváltozásai kezdetektől napjainkig. *Mediterrán Világ* 6. évf. 7. szám. 163–197. old.
4. A magyar–szerb határ vonatkozásában lásd Gulyás László (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5–14. old. Szeged.
5. Kanizsai Mária (2007): Mura menti horvátok. In. Kupa László (szerk.) *Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában*. B&D Stúdió. Pécs. 136. old.
6. Kitanics Máté (2006): A Magyarországra irányuló horvát migráció a 15–18. században. In. Pap Norbert (szerk.) *Balatontól az Adriáig*. Lomart Kiadó. Pécs. 59–73. old.
7. Kanizsai Mária (2007): Mura menti horvátok. In. Kupa László (szerk.) *Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában*. B&D Stúdió. Pécs. 136–146. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest. 149. old.
- Gulyás László (2008): Horvátország történeti struktúraváltozásai kezdetektől napjainkig. *Mediterrán Világ* 6. évf. 7. szám. 163–197. old.
- Gulyás László (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. 5–14. old. Szeged.
- Kanizsai Mária (2007): Mura menti horvátok. In: Kupa László (szerk.) *Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában*. B&D Stúdió. Pécs. 136–146. old.
- Kitanics Máté (2006): A Magyarországra irányuló horvát migráció a 15–18. században. In: Pap Norbert (szerk.) *Balatontól az Adriáig*. Lomart Kiadó. Pécs. 59–73. old.

POGÁCSÁS Péter

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Earth Sciences Doctoral School, Pécs, Hungary

petraconsult@t-online.hu

**A TÁRSADALOMFÖLDRAJZI RÉGIÓALKOTÁS NÉHÁNY KIHÍVÁSA, ÉS
KEZELÉSÜK A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN
KERESZTÜL**

*CHALLENGES OF THE SOCIAL GEOGRAPHIC REGION FORMATION AND THEIR
MANAGEMENT THROUGH THE EXAMPLE OF HUNGARY IN THE POST-
TRANSITION PERIOD*

ABSTRACT

The division of Hungary into natural and social geography regions has already a significant literature in Hungarian regional science. The regional models on various historical periods of Hungary set up with a strong professional base have been created often in different perspectives and with the use of different regional factors; in their comparison they can be combined with different advantages and disadvantages. The division of Hungary into homogeneous regions covers the whole of the space and can serve as a good approach to the sufficiently aggregate economic-based region formation. The spatial division models based on the connection systems often serve to describe the more general economic and social processes that appear in the settlement structures and in the transport and transportation links, but which are hidden behind them. However, reaching the demanding professional goals associated with them is often difficult.

The data describing the economic and social relationship between centres and their attraction areas are limited in the current systems. In the absence of relevant data, region formation is forced to compromise on displaying the rapidly changing social geographic processes.

Kulcsszavak: Magyarország, társadalomföldrajzi régiók, térfelosztási modell, központok, társadalomföldrajzi folyamatok

Keynotes: Hungary, social geography regions, spatial division model, centres, social geographic processes

1. Bevezetés

A hazai regionális tudományban jelentős irodalma alakult ki Magyarország természet- és társadalomföldrajzi régiófelosztásának. Maga a tudományos igényű földrajzi elemzés a dualizmus idején vált elfogadottá Magyarországon, és szintén ez az a korszak, amikor az ország társadalomföldrajzi térszerkezete talán a legnagyobb hatású és leggyorsabb átalakuláson ment keresztül. Mindez a kor divatos liberális gazdaság- és társadalompolitikája következtében visszafogott állami beavatkozások mellett zajlott, ami lehetőséget teremt arra, hogy a változások a természeti környezet hatásának, vagy a piac és a társadalom immanens erőinek legyenek tulajdoníthatók, ami még izgalmasabbá teszi a tudományos vizsgálatot. A másfél évszázaddal ezelőtt lezajlott átalakulások értelmezése és a trianoni trauma feldolgozása a mai napig új motivációkat ad Magyarország különböző korszakaiban érvényesülő természet- és társadalomföldrajzi térszerkezetének vizsgálatához. Ma már az ország történelmének minden korszakára vonatkozóan történtek regionalizálási kísérletek, de a legtöbb régiófelosztási munka továbbra is a dualizmus kori Magyarország szerkezetét vizsgálja,¹ melyeken egyszersmind a régióalkotás felfogásbeli különbségei is jól megfigyelhetők.

2. A régióalkotás módszertani különbségei

A természet- vagy társadalomföldrajzi tér felosztására többféle megközelítési módot ismer a regionalizmussal foglalkozó szakirodalom. Ezekben belül leggyakrabban a funkcionális (pozitív-tudományos alapon leírható), a formális (szabályozáson alapuló) és a szimbolikus (kognitív, informális, virtuális) térértelmezéseket² különböztetik meg. Írásomban a hazai tudományos elemzésekben leggyakrabban alkalmazott, funkcionális megközelítésű régióalkotással kívánok foglalkozni.

A tér régiókra osztásának alapvető rendezőelve, hogy a lehatárolt egység egyes elemei, helyei között összefüggést tételez fel, ami egyben meg is különbözteti őket más régiókhoz tartozó helyektől. A társadalomföldrajzi régióalkotás leggyakrabban a gazdasági, a területfelhasználási (településszerkezeti) és a népességföldrajzi tényezőkön alapul.³ Egyes szerzők a fő tényezők vizsgálata mellett az erős összetartozás tudatát is a társadalomföldrajzi régiók szükséges ismérvének tartják.⁴

A régiók lehatárolásának kritériumai és az alkotórészek közötti összekötő erők (struktúráképző tényezők) beazonosításának módszertana szerint két régiótípust szoktak megkülönböztetni: a homogén (formális régió, struktúrarégió) és a kapcsolati alapon álló (funkcionális, polarizált,

nodális) régiót. A homogén régiók egyes belső elemei, helyei között a lehatárolás tényezői alapján a hasonlóságot tételezik fel, ugyanezen struktúráképző tényezők más régiók helyei felé ugyanakkor a különbözőséget jelenítik meg. A homogén régiók meghatározásához általában 1-2 struktúráképző tényezőt lehet jól alkalmazni; amennyiben mégis több tényezőt vizsgálnak, azokat gyakran komplex mutatókban egyesítik. A kapcsolati, funkcionális régiók egy vagy több vonzásközpont (centrumhelyet) és azok által függésben tartott perifériákat határoznak meg. A központi és a perifériaterületek a közöttük fennálló kapcsolatrendszer természete alapján kerülnek lehatárolásra. Ebben a típusú régióalkotásban fontos szerepe van a régió belüli tereket összekötő kapcsolati, áramlási rendszerek leírásának. A kapcsolati rendszerek alapján meghatározott régiók között gyakran láthatóvá válnak olyan terek is, amelyek nem köthetők egyértelműen egyetlen kapcsolati régióhoz sem. A kapcsolati alapon álló régiófelosztások ezeket a besorolatlan tereket tulajdonképpen homogén terekként kezelve, a választott módszertannal le nem írható, köztes területként határozzák meg.

A különböző megközelítésű régióalkotások a maguk által választott rendezőelvek alapján meghatározott konzisztenciára törekszenek, mind egyikük értelmezési keretét természetszerűen behatárolja, hogy a választott módszertan és rendező elv alapján képes csak leírni egy adott helyen és időben meghatározott teret. Azt, hogy milyen közelítéssel sikerült egy régiófelosztási modellel leírni a valóságot, a külső elemzők sokszor az alapján ítélik meg, hogy a régióalkotáshoz milyen mértékben sikerült megfelelő minőségű és mennyiségű adatot bevonni, valamint, hogy a felállított régiómodell milyen közelítéssel ad magyarázatot a vizsgált térben bekövetkező változásokra.

3. Magyarország társadalomföldrajzi régiófelosztásának jelentős modelljei

A 20. század 2. világháborút megelőző szakaszában alkotó magyar földrajztudósok az ország régiófelosztása tekintetében a teljes Kárpát-medencét vizsgálták, gondolkodásmódjukat meghatározta a természetföldrajzi szemlélet, azon belül is a Hajdú Zoltán által földrajzi determinizmusként leírt irányzat.⁵ Prinz Gyula és a Bulla Béla–Mendöl Tibor szerzőpáros régiófelosztásaikban alapvetően a történelmi Magyarország természetföldrajzi felosztását végzik el, de ennek során megemlítik a természeti tényezők gazdasági régióképző szerepét is.⁶ Fodor Ferenc Magyarország gazdasági földrajzáról írott könyvében szintén hosszú része-

ket szentel Nagy-Magyarország természetföldrajzi adottságainak, valamint ezek településszerkezetre és gazdaságra gyakorolt hatásainak, de régiófelosztásában a mezőgazdasági és az ipari termelés teljesítményét is fontos struktúráképző tényezőként kezeli.⁷

A rendszerváltás után Frisnyák Sándor fordult először a történelmi Magyarország régiói felé.⁸ Tanulmányaiban több korszakra vonatkozóan is elkészítette az ország nagyrégiós felosztását. A feudális korra vonatkozó felosztásában alapvetően a Bulla–Mendöl-féle régiókat követi, a dualizmuskori tájfelosztása pedig szintén természetföldrajzi meghatározottság alapján meghatározható 4 nagy gazdasági tájtípust különít el, amelyekre alapozva 10 társadalomföldrajzi régiót határoz meg. A dualizmuskori Magyarország társadalmi földrajzának egyik legnagyobb szakértője, Beluszky Pál 12 mutató aggregálásával vázolja fel a századelő Magyarországnak modernizációs zónáit. A mutatók között a társadalmi modernizáció megszokott szempontjai (iskolázottság, közegészségügy, városiasodás) mellett, a gazdasági jellegű indikátorok (gyáripari keresők, nem agrárkeresők aránya, hitel- és betétállomány) kapnak kiemelt szerepet. Budapestet a modernizáció hídfőállásának nyilvánítva, tőle távolodó rétegekben további 4 modernizációs zónát vázol fel, melyeket etnikai, településszerkezeti és helyenként közigazgatási tényezők alapján tovább bont, összesen 9 társadalomföldrajzi régiót alkotva.⁹ Nagy Marianna a mezőgazdasági teljesítményadatok klaszterelemzésével a 20. század eleji Magyarországon 20 agrárrégiót különített el egymástól, melyeket 7 nagyrégióba rendezett. Az elemzés alapján meghatározott nagyrégiók alapvetően a természetföldrajzi régiók eloszlását követik, azzal a különbséggel, hogy a klaszteranalízis egy régióba kapcsolta a Kisalföldet és a Dunántúlt, valamint (Beluszkyhoz hasonlóan) a Partiumban, illetve a Felvidék és a Nagyalföld között egy nagy kiterjedésű átmeneti zónát azonosított be.¹⁰ Gulyás László Fodor Ferenc, Princz Gyula, Beluszky Pál és Tóth József dualizmuskori régiófelosztási modelljeinek, valamint az Országos Statisztikai Hivatal 1880-as években kialakított statisztikai régiói által használt régiófelosztási tényezőinek integrálásával, továbbá ezek kiegészítésével 11 társadalmi-gazdasági régiót határozott meg a 20. század eleji Magyarországon.¹¹ Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a dualizmuskori Magyarország társadalmi-gazdasági átalakulásának gyorsasága következtében 1920-ban a régiófejlődés is átmeneti fázisban volt, aminek tényezőit a trianoni határok meghúzásakor egyáltalán nem vették figyelembe.

A fent felsorolt, jelentős szakmai háttérrel felsorakoztató régiómodellek homogén régiókra osztják Magyarország teljes területét. Egyes régióiknál gyakran még központ sem kerül meghatározásra, a rendezőelv

nem a régióon belüli térelemek alá- és fölérendeltségén, hanem a hasonlóságán alapszik. A homogén régiókban való gondolkodás összefüggésben van azzal, hogy a modellalkotó milyen jelentőséget tulajdonít a társadalomföldrajzi régiók természetföldrajzi meghatározottságának. Frisnyák Sándor és Beluszky Pál munkáikban kihangsúlyozzák, hogy Magyarországon egészen a dualizmus végéig a gazdasági tényezőkön alapuló régiók a természetföldrajzi nagytájak alapján épültek föl.¹² Erre Prinz Gyula, Bulla Béla és Mendöl Tibor, valamint Nagy Marianna is utalást tesz, régiófelosztásaik pedig egyértelműen a természetföldrajz általi meghatározottságot képviselik.

Magyarország kapcsolati alapon álló régiófelosztására vonatkozóan is számos nagyhatású modell keletkezett. A legtöbbet idézett modellek a Süli-Zakar István és Csüllög Gábor szerzőpárhoz köthetők. A szerzők különféle tanulmányaikban több történelmi korszakra vonatkozóan is leírják az ország kapcsolati alapon álló térszerkezetét.¹³ A középkori térszerkezet meghatározásánál elsősorban a térfelszín jellemzőire, a településhálózat sűrűségére és a fontosabb útvonalakra (áramlási terek) építenek. A hódoltság korában az említett alapvető tényezők kiegészülnek a három részre szakadt ország egyes részei között kialakult katonai-határmelkkel, a dualizmus korában pedig az ipari központok megjelenésével, az átalakuló településszerkezettel és a vasútvonalak kiépítésével beálló funkcionális változásokkal. Csüllög Gábor a téráramlások, piaci vonzáskörzetek alapján meghatározott középkori térségeket tércapcsolati régióknak, a dualizmus korában kirajzolódó „modernizációs tereket” gazdasági régióknak nevezi. Az aktív centrumtérségektől eltérő passzív perifériatérségeket elő- vagy háttértérségekként minősíti.

A Kárpát-medence térszerkezetének elemzése mellett a 2. világháború utáni Magyarország térszerkezetére vonatkozóan is komoly kapcsolati alapú régiófelosztási modellek születtek a 80-as és 90-es években. Tóth József tetraéder-modellje szerint a települések egymással dinamikus kölcsönhatásban álló természeti, társadalmi, gazdasági, valamint infrastrukturális szférák rendszeréből épülnek föl. A társadalmi terület alapvetően a települések mérete, funkciói, elhelyezkedésük sűrűsége határozza meg. A településekből álló tér textúrájában fennálló különbségek mutatják meg a régiók központjait és jelölik ki a határait. Tóth József 80-as évek Magyarországra alkotott térszerkezeti modellje szerint Budapest és a fontosabb térszerkezeti gócként meghatározott városok, valamint az őket összekötő térszerkezeti vonalak mentén az ország jelentős része sűrűbb textúrájú térszerkezeti vázat képez, köztük szigetszerűen helyezkednek el a lazább textúrájú területek.¹⁴ Süli-Zakar István Tóth József modelljéhez hasonlóan Budapest és a fontosabb városok közötti

fő közlekedési vonalak mentén sűrű, és az általuk közbezárt térségekben ritkább textúrájú terekre osztja az ország területét.¹⁵

Krajkó Gyula a társadalomföldrajzi tér szerkezetét alapvetően a gazdasági munkamegosztás alapján mutatja be. Az általa meghatározott térszerkezet a természetföldrajzi adottságok bázisán, a településszerkezet által létrehozott környezetben valósul meg, de mindezekkel szemben a gazdaság által kialakított kényszereknek van meghatározó szerepe. Térszerkezeti modelljében a 80-as évek Magyarországot az Északi- és a Dunántúli-középhegységet magában foglaló ipari övezetre, Budapestet a nagyvárosokkal összekötő urbanizációs tengelyekre és a többi ország-részt lefedő mezőgazdasági övezetre osztotta.¹⁶

Az említett régiófelosztási modellek mellett az elmúlt évtizedekben számos igényes, de csak egy-egy kevésbé fontos szempont alapján kategorizáló régiófelosztási munka született.¹⁷ Mivel tanulmányomban az ország regionalizálásának komplex megközelítését vizsgálom, ezeknek a témám szempontjából kevésbé releváns modelleknek az ismertetésétől eltekintek.

4. A társadalomföldrajzi régióképzés nehézségei

A fentebb ismertetett térfelosztások mindegyikére jellemző, hogy a modellalkotásuk során alkalmazott struktúraképző elemek, kapcsolati rendszerek számától függetlenül, a társadalomföldrajzi tér alakításának lényegét igyekeznek megragadni. Mivel a felsorolt modellek az ország társadalomföldrajzi régióinak meghatározására irányulnak, még a természetföldrajzi alapon álló leírások is kiemelnek társadalomföldrajzi elemeket a régióalkotásuk magyarázó tényezőjéül. Az egyes modellalkotások során a következő 4 elem bizonyult a leggyakrabban alkalmazottnak:

- természetföldrajzi adottságok;
- településszerkezet;
- gazdasági tevékenység adatai, gazdasági munkamegosztás;
- közlekedés, szállítás útvonalai.

A homogén régiómodellek valóságértelmezésével szemben kifogásként megfogalmazható, hogy egy nagyrégió egyes helyei közötti hasonlóság nem bizonyítja azt, hogy közöttük valódi kapcsolat is fennáll, vagyis a régió minden helye társadalomföldrajzi értelemben valóban összetartozik.¹⁸ Erre a felvetésre a homogén régiók mellett érvelők legfeljebb azt válaszolhatják, hogy a homogén régiók helyei a külső környezettel való interakcióik (munkamegosztás, településszerkezeti kapcsolatok) során fennálló hasonlóságok miatt kerültek egy kategóriába, ami országos méretekben egységesen megkülönbözteti őket más régiók helyeitől.

A kapcsolati rendszerek alapján meghatározott régiókkal szemben kifogásként azt lehet megfogalmazni, hogy bár ezek a modellek a régiók képződését leginkább meghatározó társadalomföldrajzi kapcsolatok leírására törekcsenek, valójában ezt viszonylag ritkán sikerül megvalósítani. A központ és a vonzáskörzet kapcsolatát Walter Christaller központi hely modellje óta több tényező alapján igyekeznek kimutatni, amely során szükség lenne a gazdasági munkamegosztás kapcsolatainak feltárására, a közlekedési, szállítási forgalom tartalmi megismerésére. Ez a probléma ráadásul egyre súlyosabbá válik, ha a magyar történelem korábbi időszakaira nézve próbálunk kapcsolati alapú régiómodelleket felállítani. A gazdasági statisztikák a modern korban is alapvetően a gazdasági szervezetekre vagy térségekre vonatkozó kibocsátási és teljesítményadatokat tartalmazzák, de nem nyújtanak információt az egyes tájegységek közötti gazdasági kapcsolatok feltárásához. Ez a probléma természetesen a sokat vizsgált dualizmuskori térszerkezet vizsgálatánál is fennáll, a korábbi évszázadokra nézve pedig legfeljebb csak egyes oklevelekből, urbáriumokból, összeírásokból nyerhetők töredékes információk, illetve településsűrűségekre vonatkozó adatok állhatnak rendelkezésünkre.

A vonzáskörzetekkel és áramlásokkal kapcsolatos régióképzéssel szemben megfogalmazható másik probléma az, hogy egészen a dualizmus koráig nehezen képes a modelljébe illeszteni a magyar gazdasági kibocsátás túlnyomó többségét adó tevékenységeket. Már a kora középkortól kétségtelenül léteztek Magyarországon olyan gazdasági tevékenységek, melyek vonatkozásában a Kárpát-medence egységes gazdasági térként, sőt a nemzetközi kereskedelem részeként funkcionált (só, nemesfémek, néhány céhes ipari termék kereskedelme, később bizonyos időszakokban ezek jelentőségét átvette a bor, a szarvasmarha és a gabona kivitele). Jórészt ezekre a gazdasági tevékenységekre épülve erősödtek meg az átkelőhelyeken és a vásárvonalakon létrejött kereskedelmi központok. A sikeres példák ellenére azonban a 13. századig a Magyarországon folytatott gazdasági tevékenység túlnyomó részét a természeti gazdálkodás, később az önellátó, helyi termelés határozta meg. Az ezt követő évszázadokban kialakult korlátozott áruterelés pedig a legtöbb esetben a közeli helyi piacok keretében zajló árucseré formájában jelent meg, amivel összefüggésben csak kisméretű vonzáskörzetekről beszélhetünk.¹⁹

Mivel a modern ipari áruterelés megjelenéséig a magyar gazdasági tevékenységek túlnyomó része regionális méretekben nem állt egymással kereskedelmi kapcsolatban, ezért véleményem szerint a kapcsolati alapon álló régióalkotás szigorú logikája alapján a dualizmus koráig gaz-

dasági régiókat nehéz Magyarországon kimutatni. A Frisnyák Sándor és Beluszky Pál által megfogalmazott állásponttal²⁰ egyetértve úgy gondolom, hogy a helyi termelés és kézműipar által dominált, csak a közvetlen környezettel munkamegosztásban álló országrészek gazdasági régióira elsődleges hatással a természeti környezet volt. Ez alól kivételt képeznek az országos vagy nemzetközi kereskedelembe bekapcsolódó áruk termelői és kereskedelmi elosztó központjai, de ezek inkább szigetszerűen jelentek meg a helyi termelés által meghatározott környezetben, mintsem régióalkotó tényezőkként.

Az ipari tömegtermelés megjelenésével, a vasúti szállítás elterjedésével és a Kárpát-medence világ gazdaságba való egyre intenzívebb bekapcsolódásával az ország gazdasági szerkezete megváltozott, gazdasági és társadalomföldrajzi régiói is jelentősen átalakultak. Noha a dualizmus kori gazdaságot a tömeges árutermelés alakította át gyökeresen, Magyarország akkori növekedési modellje még az agrárgazdaságra épült, ami a természetföldrajzi adottságoknak a gazdaság térszerkezetére kifejtett erős hatását fenntartotta. A két világháború közötti időszakban és a szocializmus korszakában a viszonylagos autarchia, a nemzetközi kereskedelembe és munkamegosztásba való mérsékelt beilleszkedés vált fontos gazdaságszervező tényezővé. Általános tendenciaként leírható a korábban nagyméretű piacra kiépült agrárgazdaság visszafejlődése, és a belső ellátást szolgáló energetikai, bányászati, nehézipari és könnyűipari ágazatok, illetve az ezeket kiszolgáló térségek fejlődése. Az ipar és a terciér ágazatok előtérbe kerülésével a régióképző tényezők köréből fokozatosan visszaszorul a természetföldrajzi meghatározottság.

5. Kísérlet Magyarország jelenlegi társadalomföldrajzi régióinak meghatározására

A 20. század utolsó és a 21. század első évtizedeiben Magyarország ismét gyors ütemű és jelentős átalakulásokat ment keresztül. A társadalomföldrajzi változások elemzése során egyre általánosabb az a vélemény, hogy a régióképzés tényezői közül jelenleg a gazdasági tényezőknek van meghatározó szerepe.²¹ Az alábbiakban a 2010-es évek Magyarországának természetföldrajzi térszerkezetét a nagy nemzetgazdasági ágak kibocsátásának és teljesítményének alakulása alapján szeretném régiókra osztani. Tekintettel arra, hogy a rendszerváltás utáni magyar gazdaság folyamatait az ipar és a szolgáltatások átalakulása határozta meg, napjaink legfontosabb régióképző tényezőjét ennek a két nemzetgazdasági ágának a területi súlyponteltolódásai képezik.

A 80-as években még inkább csak látenszen létező dezindusztrializáció a 90-es években felgyorsult, az ipar GDP előállításban képviselt aránya csökkent. A mezőgazdaság súlya a szocialista évtizedekhez képest tovább marginalizálódott. A korábban meghatározó két nagy nemzetgazdasági ág visszaszoruló pozícióit a szolgáltatási ágazatok töltötték be. 2010-től az ipar GDP-n belüli arányának mérséklődése megállt és súlyának ismételt erősödése figyelhető meg. Az összesített adatok mögött azonban az iparon belül is jelentős szerkezeti, szervezeti és természetesen tulajdonviszonyokat érintő átalakulás zajlott. A 90-es, 2000-es évek legdinamikusabb ipari ágazatai a szocializmus éveiben kevésbé fejlesztett elektrotechnikai-, híradástechnikai ipar és a járműipar lettek, de ezt a szerepet a 2010-es években már egyedül a járműipar tölti be.

Az ipar szerkezeti változásainak köszönhetően a magyar gazdaság térszerkezete is jelentősen átalakult az elmúlt 25 évben. Az új gépipari beruházások már nem a középhegységek nyersanyag és energiatengelyéhez, hanem a logisztikai feltételekhez és a munkaerő adottságaihoz igazodtak. Az elsődleges telepítési térségek a nyugat- és észak-dunántúli megyék (Vas, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér) és Budapest tágabb környezete lettek. Nem sokkal később az Északi-középhegység aljában futó autópálya mentén is megindult a keleti irányú terjeszkedés (Jászfényszaru, Hatvan, Miskolc, Debrecen és környéke), dél felé pedig Jászberény, Szolnok térségében keletkeztek jelentős ipari beruházások. A Mercedes kecskeméti beruházása új, előzmény nélküli, erőteljes ipari központot hoz létre Bács-Kiskun megye közepén.

Budapestről folytatódik az ipar kitelepülése, de a főváros tágan vett körzete továbbra is népszerű maradt az ipari létesítmények számára. A szintén dinamikusan bővülő szolgáltatási ágazatok a legerőteljesebben Budapesten és környékén fejtik ki tevékenységüket. A kereskedelemi és logisztikai központok elsősorban a főváros agglomerációjában, másodsorban a nagy autópályák mentén jöttek létre. Budapest nemcsak az ország közigazgatási és kulturális életének központja, hanem a pénzügyek, a turizmus és az ingatlanügyletek legfontosabb helyszíne is. Az új típusú tevékenységek előtérbe kerülésével megfigyelhető, hogy Budapest gazdasági kisugárzó hatása a korábbiaknál nagyobb térségre terjed ki, amelyen belül szoros munkamegosztás figyelhető meg.²²

A rendszerváltást követően a privatizációval, a működőtőke beáramlással, valamint az Európai Unió egységes piacához való csatlakozással a magyar gazdaság az egyre inkább globalizálódó világgazdaság részévé vált. A multinacionális vállalatok magyarországi leányvállalatánál vagy az országon belül több telephelyen működő cégek (pl. kiskereskedelmi láncok) egy településre bejegyzett cégközpontjainál felmerülő teljesít-

ménymérések nehézségeinek kiküszöbölésére Csomós György olyan komplex mutatót alkotott, amely viszonylag pontosan mutatja be az adott településen végzett gazdasági tevékenységnek a magyar gazdaságon belüli súlyát.²³ A mutató a helyben működő vállalatok adózott eredményét, értékesítésük nettó árbevételét, export értékesítésük nettó árbevételét, összes kibocsátásukat, mérlegfőösszegüket, saját tőkéjüket és az általuk előállított bruttó hozzáadott értéket egyesíti az ún. településgazdasági súly (TGS) mutatószámába. Az összes település TGS-ének összege 100, az adott település TGS-e az ország gazdasági teljesítményében betöltött súlyát mutatja.

Csomós György számításai szerint az 1992-es és a 2011-es évben a legnagyobb gazdasági teljesítménnyel rendelkező 20 magyarországi település az alábbi volt:

1. táblázat: A legmagasabb TGS értékekkel rendelkező 20 magyarországi település 1992-ben és 2011-ben

Table 1.: The 20 Hungarian settlements with the highest TGS values in 1992 and 2011

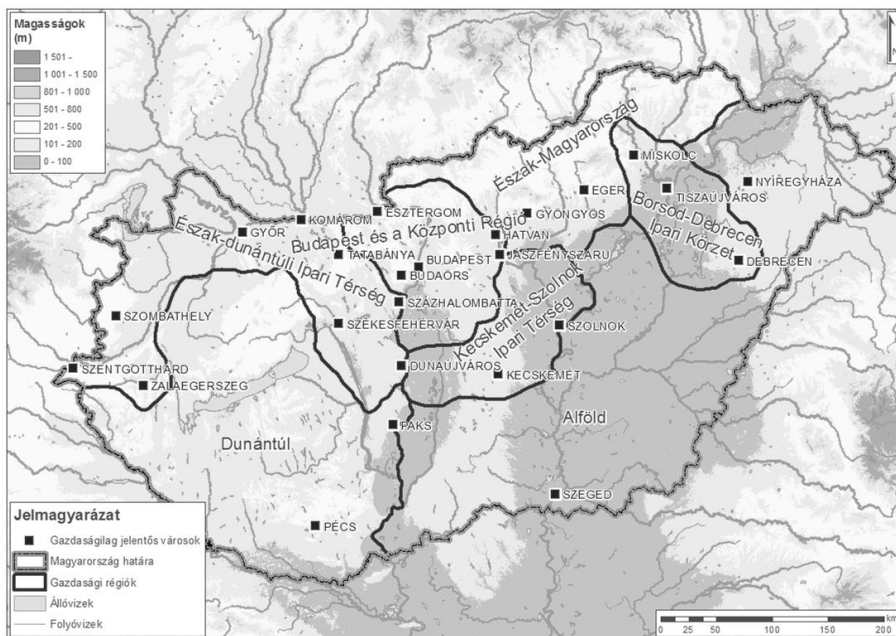
Rang-sor	Település	TGS 1992	Település	TGS 2011
1.	Budapest	47,97	Budapest	45,72
2.	Győr	2,37	Győr	5,19
3.	Debrecen	2,06	Szombathely	2,26
4.	Pécs	1,83	Budaörs	2,24
5.	Szeged	1,67	Debrecen	2,07
6.	Miskolc	1,53	Székesfehérvár	1,91
7.	Paks	1,33	Újlengyel	1,65
8.	Székesfehérvár	1,30	Szeged	1,01
9.	Dunaújváros	0,97	Komárom	0,97
10.	Szombathely	0,90	Miskolc	0,94
11.	Tiszaújváros	0,87	Nyíregyháza	0,88
12.	Nyíregyháza	0,86	Kecskemét	0,87
13.	Szolnok	0,79	Jászfényszaru	0,77
14.	Nagykanizsa	0,74	Pécs	0,75
15.	Kecskemét	0,70	Törökbálint	0,74
16.	Zalaegerszeg	0,68	Csomád	0,70
17.	Békéscsaba	0,68	Esztergom	0,67
18.	Kaposvár	0,58	Dunaújváros	0,65
19.	Veszprém	0,56	Paks	0,58
20.	Hajdúszoboszló	0,54	Tiszaújváros	0,57

Forrás: Csomós György (2013): Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltozása 1992 és 2011 között. Területi Statisztika. 2013/6. szám. 533. old.

Az 1992 és 2011 közötti teljesítmények értékelésénél fontos szem előtt tartani, hogy ebben az időszakban a magyar GDP mintegy 50%-kal emelkedett. Azokon a településeken, amelyek szinten tartották vagy növelték TGS értéküket, komoly gazdasági teljesítménynövekedés következett be a vizsgált 20 évben. Csomós György TGS táblázata egyrészt jól mutatja, hogy a magyar gazdaságban mintegy 150 éve kialakult budapesti túlsúly a gazdaság szerkezetének átalakulása ellenére a mai napig változatlanul fennáll. A rangsorváltozások és súlyeltolódások másrészt érzékeltetik az elmúlt időszakban bekövetkezett regionális gazdasági átalakulásokat. (A 2011-es rangsorban kakukktójásként megjelenő Új-lengyel és Csomád a Magyarországon 20 éve létező, tényleges belföldi tevékenység nélküli offshore cégek jelenlétére enged következtetni. A régióképzés szempontjából hatásuk figyelmen kívül hagyható.)

A fentiekben tárgyalt tendenciák és adatok alapján a rendszerváltást követő időszakban kialakult magyarországi társadalomföldrajzi-gazdasági régiókat az alábbi térképi ábrán is látható módon határozhatjuk meg:

1. térkép: Magyarország társadalomföldrajzi régiói napjainkban
Map 1.: Hungary's social geographic regions today

Forrás: Saját szerkesztés. Grafika: Simon Bertalan

Budapest és beszállítói, munkaerőpiaci vonzáskörzete (Budapest és a Központi Régió) Pest megyén túlra is kiterjed, de a gazdasági aktivitás nem elsősorban az iparnak, hanem a tercier ágazatok terjedésének kö-

szönhető. Székesfehérvár és környéke, valamint az ország északnyugati megyéi és Vas megye (Észak-dunántúli Ipari Térség) dinamikus újraiparosításon mentek keresztül, ami elsősorban a gépiparba beruházó külföldi multinacionális cégeknek köszönhető. Hasonló, külföldi gépipari beruházásoknak köszönhetően Kecskemét és széles vonzáskörzete, valamint Szolnok és környéke (Kecskemét-Szolnok Ipari Térség) új ipari körzetté válik.

A külföldi gépipari beruházásoknak köszönhetően ismét erősödő miskolci, és az életerős vegyiparnak köszönhető dél-borsodi térség, valamint az új külföldi gépipari beruházások alapján ipari központtá fejlődő Debrecen fokozatosan összeérő új ipari, logisztikai zónát alkotnak (Borsod-Debrecen Ipari Körzet).

A középhegységekre és a Mecsekre illeszkedő bányászati, energetikai, ipari tengely azon térségei, melyek nem tudtak bekapcsolódni a külföldi befektetések által meghatározott reindusztrializációs folyamatba, továbbá a mezőgazdaság által dominált térségek stagnáltak vagy visszaestek. A Dunántúli- és az Északi-középhegység (Észak-Magyarország) térségében a szocializmus éveiben meghatározó bányászati és fémkohászati üzemek megszűntek vagy visszafejlődtek. A vegyipari alapanyaggyártás, a gyógyszeripar és a gumiipar ugyanakkor jól átvészelték a rendszerváltást, külföldi és magyar tulajdonosokkal sikeresen működik tovább. A gumiiparban több jelentős külföldi cégalapítás is történt.

A Dunántúl és az Alföld fejlődése, Észak-Magyarországhoz hasonlóan, egyelőre elmaradt az elmúlt 25 év országos gazdasági növekedésétől. Ezek a régiók a külföldi működőtőke számára még nem váltak eléggé elérhetővé. A helyi vállalatoknak még nem sikerült olyan növekedési modellt kialakítaniuk, amely az elhelyezkedésükből fakadó tényezőkre és a rendelkezésükre álló erőforrásokra építve az ország többi régiójához való felzárkózást biztosíthatná.

6. Következtetés

Magyarország társadalomföldrajzi térszerkezetének 90-es évek óta zajló átalakulását a legerőteljesebben a gazdasági szerkezetváltás határozza meg. A térszerkezet alakulását a gazdaság kibocsátásának és teljesítményének adatai alapján kijelölt homogén régiók alapján a legegyszerűbb felrajzolni. Az így nyert régiófelosztást más tényezők alapján kialakított, hátrányos helyzetű kistérségek lehatárolására használt modellek is megerősítik.²⁴ A kapcsolati rendszerek alapján meghatározott régiófelosztásra a jövőben új lehetőséget kínálhatnak a gazdasági szereplők együttműködéseiről keletkező új típusú adatok, esetleg céginformációs

rendszerekből nyert részletes információk elemzése, melyek segíthetnek a tényleges gazdasági kapcsolatokat is megjelenítő térszerkezeti modellek megalkotásában.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra, *Földrajzi Közlemények* 2013. 137/4. 344–363. old.
2. Benedek József (2010): Tér és regionalizálás. In. Süli-Zakar István (szerk.): *Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.* 113–145. old.; Rajon- és régióelméletek. In. Tóth József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I–II. Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft. (2014)* 491–500. old.; Süli-Zakar István több munkájában a funkcionális alapú régióalkotásra a regionalizmus, a formális alapon álló régióalkotásra regionalizáció kifejezést használja. A formális térelemek leírását Hajdú Zoltán politikai vagy közigazgatási földrajznak nevezi.
3. Próbáld Ferenc ezek körét még kibővíti a térségfejlesztési és a szociálpolitikai tényezőkre is. Próbáld Ferenc (2007): *Társadalomföldrajz és regionális tudomány. Tér és Társadalom* 2007/1. szám. 21–33. old.
4. Süli-Zakar István (2010): A régió: földrajzi integráció. In. Süli-Zakar István (szerk.): *Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.* 145–156. old.
5. Hajdú Zoltán (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.* 59. old.; „A táj államot szül” foglalta össze Prinz Gyula a „tájállam–államtáj” gondolatot. Levezetése szerint, a történelem során Magyarország térszerkezeti változásainak legfontosabb irányát az képviselte, hogy a középső Duna-medencékre támaszkodó magyar állam „e medencéket körülvevő hegybástyákra rakta le határjelző oszlopait”, azaz „...a magyar állam belenőtt a természetes geográfiai régióba”; Prinz Gyula (1914): *Magyarország földrajza. Magyar Földrajzi Intézet Rt. Budapest.* 163., 166. old.; A természetföldrajzi adottságok, vagyis a medence-jelleg állam, társadalom és gazdaság fölött gyakorolt meghatározó szerepét Cholnoky Jenő a következőképpen foglalta össze: „Nem a közös nyelv, nem a közös vallás, nem a közös faj teszi a medence lakosságának összetartozandóságát, hanem csakis a gazdasági egymásra-utaltság. S ez olyan törvény, amely ellen nincs apelláta.”; Cholnoky Jenő (1920): *Magyarország területének épsége tudományos földrajzi szempontból. Új Magyar Szemle.* 1920/3. szám. 291. old.
6. Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál (1938): *Magyar földrajz, I–III. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Budapest.*; Bulla Béla–Mendöl Tibor (1947, 1999): *A Kárpát-medence földrajza. Az Országos Köznevelési Tanács 1947. évi kiadása alapján közreadta a Lucidus Kiadó. Budapest.*
7. Fodor Ferenc (1924): *Magyarország gazdaságföldrajza. Pátria. Budapest.*; Fodor Ferenc (1924): *Magyarország gazdasági földrajza, Tudományos Földrajz Kézikönyvei* 3. kötet. Franklin Társulat. Budapest.

8. Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
9. Beluszky Pál (2008): Magyarország településállománya, településhálózata. In. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 147–293. old.
10. Nagy Mariann (2005): Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején, In. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza I. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 322–396. old.
11. Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények. 2010/4. szám. 140–148. old.
12. Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. Beluszky Pál (2008): Kárpát-medence országrészeinek (régióinak?) rövid jellemzése. In. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 359. old.
13. Csüllög Gábor (2001): Magyarország történeti térszerkezete és hatása a mai téralakításra. Földrajzi Konferencia, Szeged. URL: <http://docplayer.hu/14932341-Magyarország-történeti-térszerkezete-es-hatása-a-mai-téralakításra-csullög-gabor-1.html>; Csüllög Gábor (2008): Régiók a Kárpát-medencében: múlt vagy jövő? Közép-európai közlemények. 2008/1. szám 54–59. old.; Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In. Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 37–73. old.
14. Tóth József (1994): Települések és közigazgatás. In. Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 355–382. old.
15. Süli-Zakar István (1997): Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997/3–4. 7–16. old.
16. Krajkó Gyula (1994): Gazdasági körzetek elméleti és módszertani kérdései. In. Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 397–413. old.
17. Ilyen pl. Rechnitzer János innováció-terjedési modellje és Bajmóczy Péter–Balizs Dániel falutípusokon nyugvó régiófelosztása.; Rechnitzer János (1993): Innovációs pontok és zónák, választási irányok a térszerkezetben. In. Enyedi György (szerk.) Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. KJK. Budapest 75–102. old.; Bajmóczy Péter–Balizs Dániel (2014): Magyarország településhálózati régiói a 20. század elején. Településföldrajzi Tanulmányok. 2014/1. szám 18–35. old.
18. „Csüllög G. arra mutatott rá, hogy ... egy, a Dráva-síkján fekvő és egy Felső-Tisza-vidéki falunak is hasonló a természetföldrajzi környezete és ebből adódóan a gazdálkodása is, de soha nem jött létre közöttük sem-

- milyen regionális (közigazgatási, gazdasági, etnikai stb.) térkapcsolat, nem volt közös központjuk. Ami közös bennük: egy természetföldrajzi nagytájhoz az Alföldhöz tartoznak. De ugyanígy nem mutatható ki térbeli kapcsolódás egy kistáji és egy baranyai település között sem, bár mindkettő a Dunántúlhoz tartozik.”; Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra, *Földrajzi Közlemények* 2013. 137/4. 358. old.
19. Berényi István (2012): Kultúrtájfejlődés a 11–15. században In. Dövényi Zoltán (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 379–382. old.; Bácskai Vera–Nagy Lajos (1984): *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
  20. Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza Beluszky Pál (2008): *Kárpát-medence országrészeinek (régiónak?) rövid jellemzése*. In. Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II*. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 359. old.
  21. „A térstruktúrák elemzésénél a természetföldrajzi adottságok súlyozott figyelembevételét nem tartom szerencsésnek, bár a kistájoknak a lokálpatriotizmus kialakulásában meghatározó szerepe lehet. A természetföldrajzi tájakkal szemben a régióképzésben alapvető szerepet játszik a gazdasági tér, a gazdasági élet szereplői (egyéni vállalkozók, gazdasági társaságok, költségvetési és nonprofit intézmények) a legaktívabb régióformálók.”; Bernek Ágnes–Süli-Zakar István (1997): *Régiók, regionális folyamatok a világgazdaságban*. *Tér és Társadalom* 1997/4. szám. 85–104. old.
  22. Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): *Újraiparosítás a nagyvilágban és Magyarországon*. *Tér és Társadalom*. 2008/4. szám. 1–20. old.
  23. Csomós György (2013): *Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltása 1992 és 2011 között*. *Területi Statisztika*. 2013/6. szám. 529–551. old.
  24. Péntes János (2015): *A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései*. *Területi Statisztika*. 2015/55. szám. 206–232. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): *Újraiparosítás a nagyvilágban és Magyarországon*. *Tér és Társadalom*. 2008/4. szám. 1–20. old.
URL: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00033/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2389.pdf
- Beluszky Pál (2005): *A társadalmi-gazdasági folyamatok színtere – az ország természeti adottságai*, In. Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza I*. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 71–103., 396–445. old.
- Beluszky Pál (2008): *Magyarország településállománya, településhálózata*. In. Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II*. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 147–293., 359. old.

- Benedek József (2010): Tér és regionalizálás. In. Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 113–145. old.
- Berényi István (2012): Kultúrtájfejlődés a 11–15. században In. Dövényi Zoltán (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest. 379–382. old.
- Bernek Ágnes–Süli-Zakar István (1997): Régiók, regionális folyamatok a világgazdaságban. Tér és társadalom 1997/4. szám. 85–104. old.
- Bulla Béla–Mendöl Tibor (1947, 1999): A Kárpát-medence földrajza. Az Országos Köznevelési Tanács 1947. évi kiadása alapján közreadta a Lucidus Kiadó. Budapest.
- Cholnoky Jenő (1911): A tartós államalakulásokról. Magyar Figyelő. 1911/1. szám. Budapest.
- Cholnoky Jenő (1920): Magyarország területének épsége tudományos földrajzi szempontból. Új Magyar Szemle. 1920/3. szám.
- Csomós György (2013): Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltása 1992 és 2011 között. Területi Statisztika. 2013/6. szám. 529–551. old. URL: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2013/06/csomos.pdf>
- Csüllög Gábor (2001): Magyarország történeti térszerkezete és hatása a mai téralakításra. Földrajzi Konferencia, Szeged URL: <http://docplayer.hu/14932341-Magyarország-torteneti-terszerkezete-es-hatasa-a-mai-teralakitásra-csullog-gabor-1.html>
- Csüllög Gábor (2008): Régiók a Kárpát-medencében: múlt vagy jövő? Közép-európai közlemények. 2008/1. szám 54–59. old. URL: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11807>
- Csüllög Gábor–Frisnyák Sándor–Tamás László (2014): Történeti tájtipusok a Kárpát-medencében (11–16. század). Történeti Földrajzi Közlemények 2014/1–2. szám URL: http://zeus.nyf.hu/~foldrajz/torteneti_foldrajzi_kozlemenyek2.pdf
- Dövényi Zoltán (2012) (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fodor Ferenc (1924): Magyarország gazdaságföldrajza. Pátria. Budapest.
- Fodor Ferenc (1924): Magyarország gazdasági földrajza, Tudományos Földrajz Kézikönyvei 3. kötet. Franklin Társulat. Budapest.
- Frisnyák Sándor (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920), In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
- Frisnyák Sándor (1999): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Győri Ferenc–Pál Ágnes (2016): Az ipari termelés szerepének és területi szerkezetének változása Magyarországon napjainkban. Közép-Európai Közlemények. 2016/1. szám. 22–39. old. URL: <http://vikek.eu/wp-content/uploads/2017/03/KEKNo322016.1.sz%C3%A1m.pdf>
- Gyulavári Antal (1990): Gazdaság. In. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.) Társadalmi riport 1990. TÁRKI. Budapest. 56–86. old. URL: http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-284/publikaciok/tpubl_a_284.pdf

- Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények. 2010/4. szám. 140–148. old. URL: <http://vikek.eu/wp-content/uploads/2014/02/KEK-11.pdf>
- Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra, Földrajzi Közlemények 2013. 137/4. 344–363. old. URL: <https://www.foldrajzitasasag.hu/kiadvanyok/foldrajzi-kozlemenyek/124-foldrajzi-kozlemenyek-2013-137-evf-4-szam>
- Hajdú Zoltán (2005): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Kiss Éva (2002): A magyar ipar térszerkezeti változásai. Földrajzi Értesítő. 2002/3–4. szám URL: http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/FE2002/FE20023-4_347-364.pdf
- Kiss Éva (2011): A válság területi konzekvenciái az iparban. Területi Statisztika. 2011/2. szám, 61–181. old. URL: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2011/02/kiss.pdf>
- Kókai Sándor (2016): Adalékok a történelmi Magyarország városhierarchiájához (1870). Történelmi Földrajzi Közlemények 2016/3–4. szám URL: http://zeus.nyf.hu/~foldrajz/torteneti_foldrajzi_kozlemenyek7.pdf
- Krajkó Gyula (1994): Gazdasági körzetek elméleti és módszertani kérdései. In: Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 397–413. old.
- Nagy Mariann (2005): Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején, In: Beluszky Pál (szerk.): Magyarország történelmi földrajza I. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 322–396. old.
- Nemes Nagy József (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. Földrajzi Közlemények 1996/1. szám. 31–48. old. URL: http://real-j.mtak.hu/10118/1/FoldrajziKozlemenyek_1996.pdf
- Nemes Nagy József – Lócsei Hajnalka (2015): Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). Területi Statisztika. 2015/2. szám. 100–121. old. URL: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2015/02/nemes_locsei.pdf
- Pénzes János (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. Területi Statisztika. 2015/3. szám. 206–232. old. URL: <http://real.mtak.hu/29599/1/penzes%20%281%29.pdf>
- Prinz Gyula (1914): Magyarország földrajza. Magyar Földrajzi Intézet Rt. Budapest.
- Prinz Gyula–Cholnoky Jenő–Teleki Pál (1938): Magyar földrajz, I–III. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Próbáld Ferenc (2007): Társadalomföldrajz és regionális tudomány. Tér és Társadalom 2007/1. szám. 21–33. old. URL: <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/1091/2179>
- Süli-Zakar István (1997): Régiók a földrajzi térben. Comitatus 1997/3–4. 7–16. old.
- Süli-Zakar István (2010): A régió: földrajzi integráció. In: Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 145–156. old.

- Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In. Süli-Zakar István (szerk.): Terület- és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 37–73. old.
- Tóth József (1994): Települések és közigazgatás. In. Perczel György és Tóth József (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Lóránd Tudományegyetem természettudományi Kar. Budapest. 355–382. old.
- Tóth József–Golobics Pál (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In. Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. 107–119. old.

SASHALMI Ádám

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

PhD student

University of Pécs, Earth Sciences Doctoral School, Pécs, Hungary

sashadam@gamma.ttk.pte.hu

**AZ ALPOK-ADRIA MUNKAKÖZÖSSÉG LÉTREHOZÁSA
MÖGÖTTI OLASZ GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI
ELKÉPZELÉSEK**

*THE ITALIAN GEOPOLITICAL AND GEO-ECONOMIC
PERSPECTIVES BEHIND THE CREATION OF THE
ALPS-ADRIATIC WORKING COMMUNITY*

ABSTRACT

The aim of this essay is to study the geopolitical and geo-economic perspectives and incentives relating to the creation of the Alps-Adriatic Working Community from the point of view of the Italian state and Italian regions. According to the first thesis behind the launching of the initiative, there were political will and economic constraint. According to the second thesis, the cooperation was subservient for every member, thus the economic differences may decrease between the regions within the territory of the cooperation. The results show that the opening towards the Central-European region was not unique and not the first in the Italian foreign policy. There were also political wills such as the ideas of the center-left leadership in Friuli-Venezia Giulia. There were economic constraints as well on both national and regional level. In the 1970s, Italy was struck by economic crisis and some regions wanted to come out from the peripheral situation. Due to the lack of possible comparison of available data, the essay can not answer issues about the change of economic differences, however, it has proven that the relative values of the founding Italian regions decreased after they had given up cooperating in the region.

Kulcsszavak: Alpok-Adria Munkaközösség, Olaszország, Közép-Európa, régiók, regionális együttműködés

Keynotes: Alps-Adriatic Working Community, Italy, Central Europe, regions, regional cooperation

1. Bevezetés

A tanulmány célja megválaszolni a kérdést, hogy mik voltak azok a körülmények és stratégiák, amelyek az olasz régiókat és Olaszországot az Alpok-Adria Munkaközösség létrehozására sarkallták. Az első hipotézisem szerint a kezdeményezés elindítása mögött egyaránt volt politikai akarat és gazdasági kényszer. A második hipotézisem pedig azt állítja, hogy az együttműködés mindegyik tag számára előnyökkel járt, amely az együttműködésben résztvevő régiók fejlettségbeli különbségeinek csökkenésében nyilvánult meg. A Közép-Európa felé való olaszországi nyitás geopolitikai háttérét vizsgálta Marco Antonsich,¹ akinek írása nagyon jó alapot adott a cikkhez. Az olaszországi regionális és gazdasági jellemzők megértéséhez forrásul szolgáltak Horváth Gyula művei.^{2,3} Az olasz politikai szándékok, motivációk értékeléséhez elengedhetetlen az olasz külpolitikai jellemzőinek figyelembevétele, azok értékelése, amelyhez pedig elsősorban Czékus Bálint⁴ és Horváth Jenő⁵ írásai adtak jó támpontot. Az említett szerzőkön kívül felhasználásra került több olasz és magyar geográfus, közgazdász, társadalomtudós tudományos műve, valamint az interneten elérhető leíró jellegű, illetve statisztikai forrás.

2. Módszertan

A tanulmány elsősorban a releváns magyar és külföldi szakirodalom feldolgozására épül. Ezt kiegészítve az interneten elérhető leíró jellegű forrásokkal, illetve az Alpok-Adria Szövetséggel⁶ történt személyes kapcsolatfelvétel során a Szövetség által megosztott információkkal. A tanulmányban statisztikai adatok elemzésére is sor került, amelyhez az alapadatok az Eurostat⁷ honlapjáról letölthető táblázatokból származnak, az elemzés eredményei pedig kartogramok formájában kerültek bele a cikkbe.

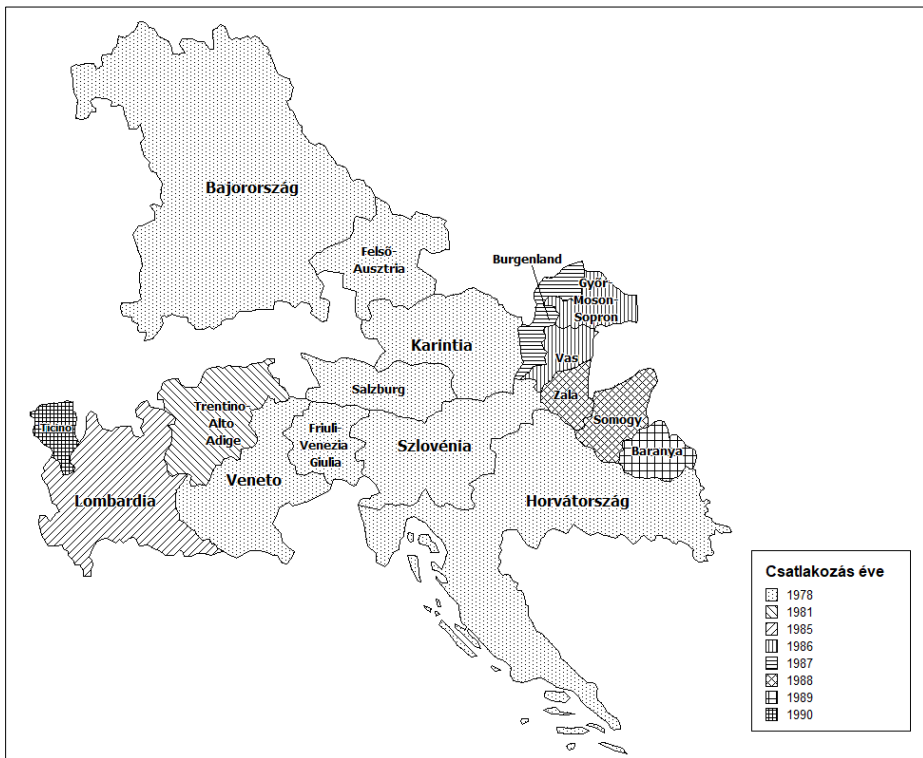
3. Az Alpok-Adria Munkaközösség létrehozása és az együttműködés által kitűzött célok

Az Alpok-Adria Munkaközösséget 1978-ban hozta létre négy ország nyolc regionális önkormányzata Velencében. Németországból Bajorország, Ausztriából Felső-Ausztria, Karintia és Stájerország, Olaszországból Friuli-Venezia Giulia és Veneto, Jugoszláviából pedig Szlovénia és Horvátország voltak az alapító tagok. Ezt követően először olasz tagokkal bővült a Munkaközösség, 1981-ben Trentino-Alto Adige, majd 1985-ben Lombardia csatlakozott. Egy évvel később Magyarország két

megyéje, Győr-Moson-Sopron és Vas is felvételt nyert az együttműködésbe. 1987-ben csatlakozott az osztrák Burgenland. 1988-ban a magyar Somogy és Zala, 1989-ben pedig Baranya megyék is a kooperáció részévé váltak. Utolsóként pedig 1990-ben a svájci Ticino kanton is csatlakozott (1. térkép). Ezen kívül megemlíthető még, hogy Szlovákia, Bosznia-Hercegovina és Montenegró is benyújtotta csatlakozási szándékát, azonban a plenáris ülés elutasította a jelentkezésüket.⁸

1. térkép: Az Alpok-Adria Munkaközösség tagjai
Map 1.: Members of the Alps-Adriatic Working Community

Saját szerkesztés

Az alapítók az együttműködés céljait a Velencei Kiáltványban fektették le. A célok közt szerepelt az Alpokon áthaladó közlekedési útvonalak fejlesztése, a kikötői forgalom és kereskedelem összehangolása, közös energiatermelés és szállítás, együttműködés a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a vízgazdálkodás területén, turizmus fejlesztése, természet- és környezetvédelem, együttműködés a tájtervezés és a településfejlesztés területén, valamint a kulturális és tudományos kapcsolatok javítása.⁹

2. A Munkaközösség és az európai geopolitikai helyzet alakulása

A Munkaközösség létrehozását és működését egyaránt befolyásolta az aktuális nagyhatalmi politika alakulása Európában. Az együttműködés a bipoláris világrend idején jött létre 1978-ban, ekkor Európa megosztott volt az Amerikai Egyesült Államokkal szövetséges nyugati liberális, demokratikus országok és a Szovjetunió érdekszférájába tartozó szocialista államok csoportja között. Az Alpok-Adria Munkaközösség létrehozása azért számított kivételesnek a korszakban, mert a résztvevő regionális önkormányzatok különböző politikai és gazdasági berendezkedésű államokhoz tartoztak. Az alapításkor Németország és Olaszország az Európai Közösségek (EK) és az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) tagjai voltak, Ausztria az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) katonailag semleges tagállama volt, Jugoszlávia pedig szocialista berendezkedésű, el nem kötelezett ország volt. Majd az 1980-as években csatlakoztak a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) és a Varsói Szerződés (VSZ) tagországának, Magyarországnak a megyéi.

A Munkaközösség létrehozásának kedvezett, hogy a két tömb közeledett egymáshoz, az 1970-es évek vége az enyhülés időszaka volt. Ekkor kezdődött az úgynevezett Helsinki folyamat, ekkor jött létre az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ). Az Alpok-Adria Munkaközösség létrejöttében és további működésében pedig meghatározó maradt a „Helsinki gondolat”. 1988-ban a millstatti plenáris ülésen az együttműködés tagjai nyilatkozatban erősítették meg, hogy a Munkaközösség céljai és tevékenysége összhangban vannak az EBEÉ záróokmányával.¹⁰ Az együttműködést azonban nem csak befolyásolták a geopolitikai viszonyok, hanem a Munkaközösség is tudott alkalmazkodni a geopolitikai változásokhoz. Erre jó példa, hogy 1988-ban a velencei plenáris ülésre még meghívták az EK, EFTA és a KGST képviselőit. 1991-ben pedig a linzi plenáris ülésen a délszláv válságra reagálva megegyeztek, hogy a csoport tagjait érő agresszió esetén közösen lépnek fel katonailag. Illetve követelték Szlovénia és Horvátország elismerését, már akkor, amikor például a német és olasz kormányok még az egységes Jugoszláviát támogatták.¹¹ Az európai integráció elmélyülését és lehetséges terjeszkedését is szem előtt tartva megfogalmaztak olyan célokat, amelyek az EK-val való összhangot célozták például az integráció és szubszidiaritás vagy az együttműködés európai intézményekkel.¹²

3. Olaszország külpolitikai céljai és gazdasági helyzete az együttműködés létrehozásakor

Az olasz állam érdekeltségét jól jelzi, hogy 1988-ban az együttműködés tízedik évfordulója alkalmából megrendezett velencei plenáris ülésen jelen volt az olasz állam- és kormányfő is.¹³ Olaszország külpolitikájában egyébként nem volt új keletű a Közép-Európa felé történő nyitás. A két világháború közötti időszakban az olasz állam aktív külpolitikát folytatott a régió országaival.¹⁴ A második világháborút követően azonban az ország a Nyugat felé fordult, annak integráns részévé vált, míg a Közép-Európa politika kevésbé volt hangsúlyos.¹⁵ A nyitással Olaszország saját gazdasági érdekeit kívánta érvényre juttatni a térségben,¹⁶ illetve versenyezni kívánt a közép-európai német gazdasági befolyással.^{17, 18}

A Közép-Európa felé fordulás másik oka pedig belső eredetű. Az 1970-es években Olaszországot gazdasági visszaesés sújtotta. Az akkori olasz gazdaság húzóerejét jelentő, hagyományos, fordista iparágak válságba kerültek.^{19, 20} Miközben az ország északkeleti régiói, amelyek a fejlesztési támogatásokból kimaradtak, gazdasági növekedésnek indultak. Ez az úgynevezett „Harmadik Olaszország” jelenség, az északkeleti régiók kis- és középvállalkozásai az innovációra alapozva produkáltak látványos gazdasági fejlődést.²¹ Olaszország pedig ezeknek a régióknak a lehetőségeit kívánta tágítani, hogy gazdasági erősödésükkel hozzájáruljanak a makrogazdasági növekedéshez.

4. Az együttműködésben részt vevő olasz régiók jellemzői

Az Alpok-Adria Munkaközösségben résztvevő olasz régiók, Lombardiát leszámítva Északkelet-Olaszországhoz vagy, Giorgio Fuá kifejezésével a „városállamok Itáliájához” tartoznak.²² A térség városszerkezete az egyedi történelmi fejlődés következtében jellemző, hogy nem alakultak ki nagyobb centrumok, inkább több kisebb központ együttes jelenléte az általános. A nagyobb centrumok hiánya ellenére mégis komoly nemzetközi funkciót ellátó szolgáltatások koncentrálnak ezen a területen.²³ Északkelet-Olaszországban számottevőek a nyelvi és etnikai kisebbségek, elsősorban a szlovének Friuli-Venezia Giuliaiban, valamint a németajkúak és ladinok Trentino-Alto Adigeben. Az együttműködésben, kevesebb hangsúllyal, de a kezdetektől szerepet játszott a határon túli kisebbségek védelme is.²⁴ Egy szintén fontos jellemző, hogy ezek a régiók, Lombardiával együtt, eltérő ideig a Habsburg monarchiák részei voltak. A „Harmadik Olaszország” jelenség következtében megváltozó

olasz regionális politika hatására pedig erősödött a regionalizmus,²⁵ így felértékelődtek azok a regionális kapcsolatok is az olasz régiók számára, amelyek meghatározóak voltak a történelem során.

A további elemzés céljából kiemeltem három olasz régiót: Friuli-Venezia Giulia, Veneto és Lombardia, amelyek meghatározó szerepet töltek be a Munkaközösségen belül. Ezeknek a régióknak a gazdasági-társadalmi jellemzőit és stratégiai elképzeléseit közelebbről is megvizsgáltam.

4.1. Friuli-Venezia Giulia

Az olaszországi régiók közül talán Friuli-Venezia Giulia volt leginkább érdekelt abban, hogy az Alpok-Adria Munkaközösség létrejöjjön. A régió 1963-ban kapott autonóm státuszt, amelynek következtében önállóan határozhatta meg politikáját, akár az országhatáron túlmutató elképzelésekben is. A Munkaközösség létrehozásának idején, a régió élén balközép politikai vezetés állt, amelynek nem titkolt szándéka volt a Jugoszláviával és más szocialista országokkal való együttműködés elmélyítése. A politika mellett meghatározta Friuli-Venezia Giulia aktivitását a kezdeményezésben, hogy a bipoláris világban kialakult helyzet akadályozta a régiót, hogy kihasználhassa kedvező geopolitikai pozícióját. A katonai szembenállás miatt nem volt képes „Kelet-Európa kapujaként” funkcionálni, Trieszt pedig nem tudta ellátni azt a közvetítő és logisztikai kulcsszerepét, ami még a hidegháború előtt jellemezte. A vasfüggöny korlátozta a régió gazdasági fejlődésének lehetőségei, Friuli-Venezia Giulia Olaszország periférikus térségének számított. A nyitással pedig a régió ebből az állapotból kívánt kitörni.²⁶

4.2. Veneto

Friuli-Venezia Giulia mellett a másik olaszországi alapító, Veneto is kapuszerepét kívánta előtérbe helyezni a Munkaközösség létrehozásával. Hasonlóan, ahogy Friuli-Venezia Giulia elképzeléseiben Trieszt, Veneto stratégiájában Velence is kiemelt szerepet játszott. A közlekedés és a logisztika fejlesztésében mindkét régió potenciált látott, nem véletlenül került a kitűzött célok közé az Alpokon áthaladó közlekedési útvonalak fejlesztése, valamint a kikötői forgalom és kereskedelem összehangolása. Velence esetében problémát jelentett, hogy a kikötőváros viszonylag gyenge közlekedési és elosztó szolgáltatásokkal rendelkezett. Ismerve Velence adottságait megállapítható, hogy a turizmusfejlesztés, illetve a természet- és környezetvédelem sem véletlenül kerültek be a Velencei Nyilatkozat kitűzött céljai közé. Az idegenforgalom komoly húzóerőt képvisel Velence gazdaságában. A természet- és környezetvédelem tá-

mogatását pedig az indokolta, hogy a városba települt olaj- és petrolkémiai ipar komoly környezeti károkat okozott, a Velencei-lagúna pedig összegyűjti az olasz folyókban felgyülemlt szennyeződések.²⁷

4.3. Lombardia

Lombardia kiemelését azért tartottam indokoltnak, mert alapvetően eltérő adottságokkal rendelkezik, mint a Munkaközösségben részt vevő többi olasz régió. Lombardia nem az 1970-es években felemelkedő Északkelet, hanem Olaszország hagyományos ipari centrumának, az „Első Olaszországnak” része. A régió központjának, Milánónak gazdaságban betöltött szerepe kiemelkedő. Gazdasági vonzása, sok tekintetben, egész Olaszországban érvényesül,²⁸ sőt nemzetközi szinten is jelentős. Az eleve nyitott gazdaságú Lombardia stratégiáját, ezért elsősorban a terjeszkedő, expanzív gazdaságpolitika motiválta. A cél egyértelműen a piacszerzés, a gazdasági vonzáskörzet tágítása és a befolyás növelése volt. Lombardia számára akkor értékelődött fel leginkább az Alpok-Adria Munkaközösség, amikor megtörténtek a kelet-közép-európai rendszerváltozások, s így lehetőség nyílt a kapitalizmusra áttérő államok piacain való terjeszkedésre.²⁹

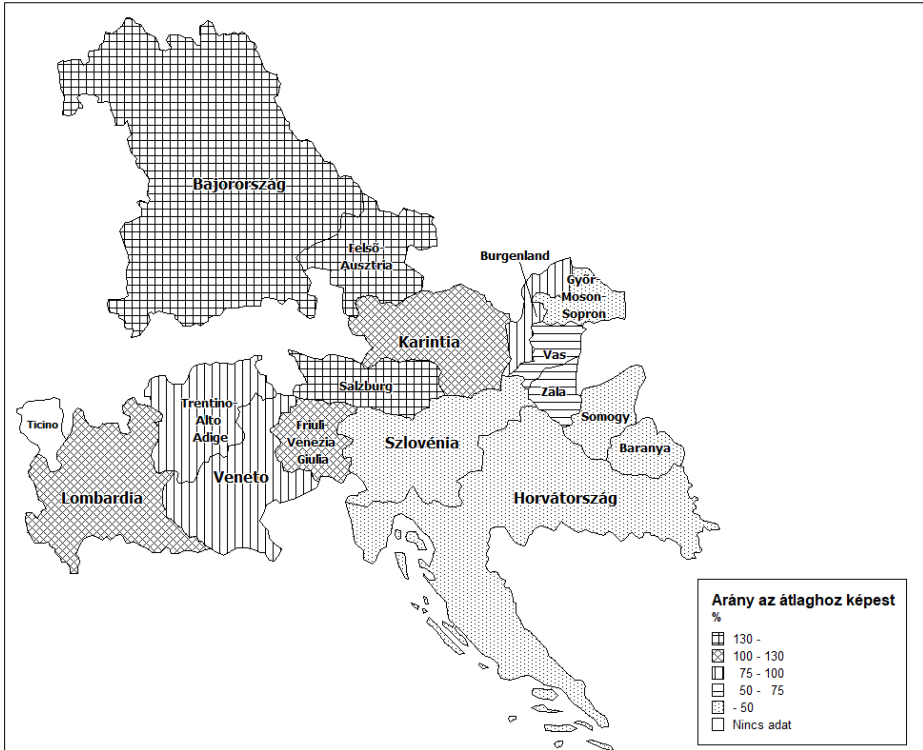
5. Eredmények és az együttműködés utóélete

Az együttműködés első évtizedében még az információcsere és az infrastruktúra összehangolása volt hangsúlyos, majd egyre jelentősebbé vált a gazdasági szervezetek közötti tapasztalatcsere is.³⁰ Egy látványos eredmény, az olasz beruházások megnövekedése az Alpok-Adria Munkaközösség által lefedett térségben. Az 1990-es évek elejéig a legdinamikusabban Magyarországon növekedett az olasz érdekeltségű vállalatok száma.³¹

Az 1990-es évektől azonban esni kezdett a Munkaközösség jelentősége. Először a közép-európai országok közötti multilaterális együttműködés, a Közép-európai Kezdeményezés szorította háttérbe,³² majd az Európai Unió (EU) 2004-es, 2007-es és 2013-mas bővítéseinek következtében tovább csökkent a Munkaközösség meghatározó szerepe. 2013-ban, miután Horvátország is csatlakozott az EU-hoz az Alpok-Adria térségbeli együttműködés újjáalakult Alpok-Adria Szövetség néven. Az új kooperációban már Szlovéniából és Horvátországból is nemzeti szint alatti önkormányzatok vesznek részt. Olaszországi tagok viszont jelenleg nincsenek az együttműködésben.³³

A Munkaközösségben részt vevő régiók fejlettségi különbségéről Horváth Gyula végzett számításokat az 1980-as évekből származó adatokkal.³⁴ Horváth az egy főre eső GDP-t vette alapul (2. térkép).

2. térkép: Az egy főre jutó GDP aránya az átlaghoz képest az Alpok-Adria Munkaközösség régióiban, 1986
Map 2.: Share of the GDP per capita compared to the average within the regions of the Alps-Adriatic Working Community, 1986

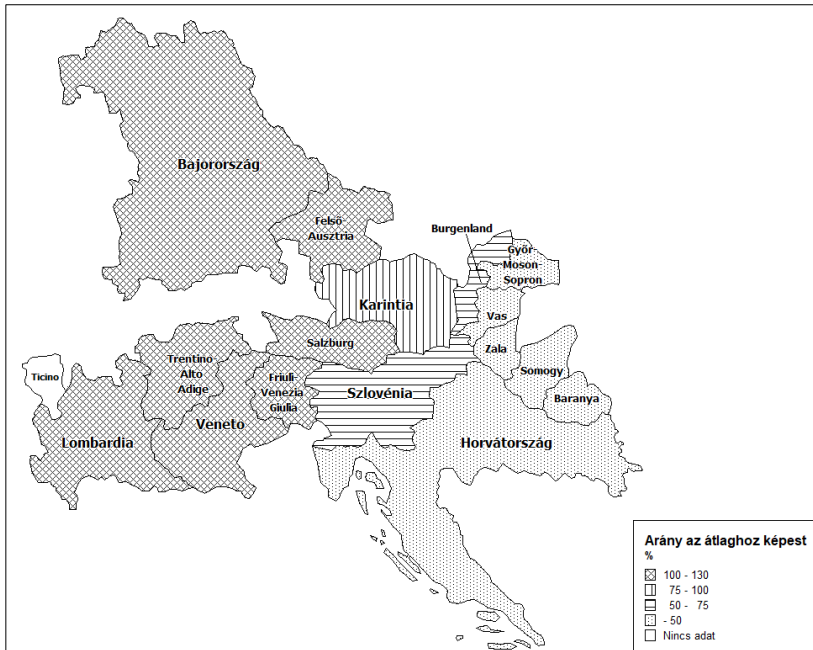
Horváth, Gyula (1994) 42–60 old. alapján saját szerkesztés

Az ábráról leolvasható, hogy Bajorország Felső-Ausztria és Salzburg kiemelkedő értékekkel rendelkeztek. Szintén átlag fölöttiek voltak Karintia, Lombardia és Friuli-Venezia Giulia értékei. Az átlag 75%-át meghaladó értékkel rendelkező régiók csoportjába Trentino-Alto Adige, Veneto és Burgenland tartozott. A szocialista országokból egyedül Vas és Zala megyék haladták meg az átlag 50%-át, Győr-Moson-Sopron, Somogy és Baranya, illetve Szlovénia és Horvátország értékei nem érték el az átlag felét.

Az Eurostat adatai alapján kiszámoltam a régiók 2006-os (3. térkép) és 2015-ös (4. térkép) adatait. Horváth eredményeivel az összehasonlítás nem lehetséges, mert eltérő számítási módszerrel dolgozott és több esetben becslésekkel kapta értékeit. Az Eurostat 2006-os és 2015-ös értékeinek összehasonlításából viszont már levonhatók következtetések.

3. térkép: Az aktuális piaci árakon mért egy főre jutó GDP aránya az átlaghoz képest az Alpok-Adria Munkaközösség régióiban, 2006

Map 3.: Share of the GDP per capita at current market prices compared to the average within the regions of the Alps-Adriatic Working Community, 2006

Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

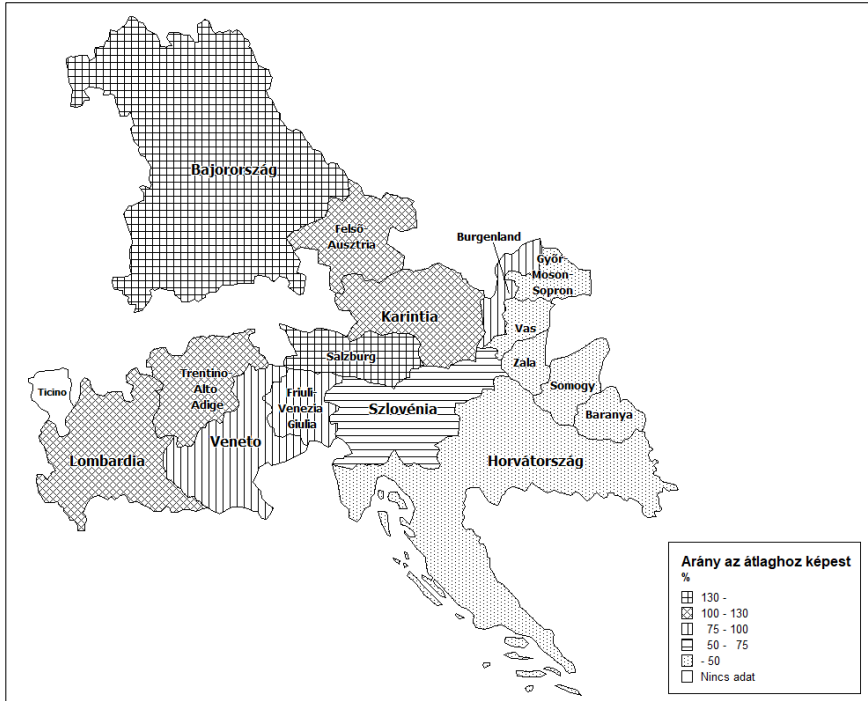
Az ábra szerint az együttműködésben résztvevő, nyugatabbra elhelyezkedő régiók egységesen átlag feletti értékekkel rendelkeztek 2006-ban. Bajorország, az olasz régiók, Felső-Ausztria és Salzburg egyaránt meghaladták az átlagot. Az átlag 75%-ot meghaladó, de átlag alatti területi egység egyedül Karintia volt. Az átlag felénél magasabb értékekkel rendelkezett Burgenland és Szlovénia. A magyar megyék és Horvátország értékei nem érték el az átlag 50%-át.

A 2006-os értékekhez viszonyítva 2015-ben már sokkal színesebb képet kapunk. Kiemelhető Bajorország és Salzburg, amelyek értékei meghaladják az átlag 130%-át. Átlag feletti értékkel rendelkezik Lombardia, Trentino-Alto Adige, Felső-Ausztria és Karintia. Az átlag 75%-át meghaladó, de átlag alatti értékekkel rendelkezik Burgenland, Friuli-Venezia Giulia és Veneto. A poszt-szocialista régiókat tekintve a kép nem változott, Szlovénia meghaladja, míg a magyar megyék és Horvátország értékei nem érik el az átlag 50%-át.

Az olasz tagok szempontjából lényeges, hogy míg 2006-ban Friuli-Venezia Giulia és Veneto értékei átlag felett voltak, 2015-re, miután kiléptek az együttműködésből, átlag alá esett az értékük.

4. térkép: Az aktuális piaci árakon mért egy főre jutó GDP aránya az átlaghoz képest az Alpok-Adria Munkaközösség régióiban, 2015

Map 4.: Share of the GDP per capita at current market prices compared to the average within the regions of the Alps-Adriatic Working Community, 2015

Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

6. Konklúzió

Az első hipotézis bizonyítást nyert, az Alpok-Adria Munkaközösség létrehozásának politikai és gazdasági okai is voltak. A második hipotézissel kapcsolatban a rendelkezésre álló adatok összehasonlíthatóságának hiánya miatt a tanulmány nem tudott választ adni a gazdasági különbségek változására az együttműködés alatt, azonban bizonyítást nyert, hogy az olasz régiók relatív fejlettségi szintje csökkent az Munkaközösségből való kilépés után. Az együttműködés bebizonyította, hogy a térségre jellemző, a második világháború előtti regionális kapcsolatok képesek újjáéledni és a térség számára lehetőségeket biztosítani. Például szolgálhat az utókor számára, ahogy az együttműködés alkalmazkodni tudott a geopolitikai kihívásokhoz. Olaszország és az olaszországi régiók számára potenciált jelent a Közép-Európa felé fordulás, sőt a más irányba történő együttműködés keresése végül azt eredményezte, hogy az alapító olasz régiók relatív fejlettségi értékei visszaestek.

JEGYZETEK

1. Antonsich, Marco (2002): Il Nord-Est tra Mitteleuropa e Balcani: il caso del Friuli-Venezia Giulia. In M. Antonsich, A. Colombo, A. Ferrari, R. Redaelli, A. Vitale, Geopolitica della crisi. Balcani, Caucaso e Asia Centrale nel nuovo scenario internazionale (Geopolitics of the crisis: Balkans, Caucasus and Central Asia and the new international scenario). Egea. Milano. 141–249. old.
2. Horváth, Gyula (1994): Az európai területi munkamegosztás és a régiók versenye. In. Horváth, Gyula (szerk.): Terület- és településfejlesztési politika. Janus Pannonius Tudományegyetem. Pécs. 42–60. old.
3. Horváth, Gyula (2006): Régióközpontok Európában. In. Győri, Róbert–Hajdú, Zoltán (szerk.): Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák. Dialógus Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 171–191. old.
4. Czékus, Bálint (2015): Olaszország. In. Marján, Attila (szerk.): Európa-politológia Tagállamok Európai. NKE Szolgáltató Kft. Budapest. 201–230. old.
5. Horváth, Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Grotius e-könyvtár: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf 85. old.
6. 2013 óta az Alpok Adria térségben történő regionális együttműködés.
7. Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>, 2018. 02. 28-i letöltés.
8. Gyenesei, István (1992): Az Alpok-Adria Munkaközösségről. In. Magyar Közigazgatás 42/10. 609–614. old.
9. The joint declaration of Venice, 20.11.1978, in: <http://www.alpeadria.org/>
10. Antonsich (2002) 141–249. old.
11. Gyenesei (1992) 609–614. old.
12. Uo.
13. Uo.
14. Horváth (2006) 85. old.
15. Czékus (2015) 201–230. old.
16. Novák, Tamás–Sass, Magdolna (1994): A Közép-Európai Kezdeményezésről. In. Kereskedelmi Szemle 35/11. 19–26. old.
17. Uo.
18. Horváth (2006) 85. old.
19. Soriani, Stefano (1993): Veneto régió: gondok és a jövő távlatai. In. Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 95–118. old.
20. Szabó, Pál (2007): Olaszország. In. Próbald, Ferenc–Szabó, Pál (szerk.): Európa Regionális Földrajza Társadalomföldrajz. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 254–278. old.
21. Szabó (2007) 254–278. old.
22. Fuá, Giorgio (1993): Iparosítás Északkelet- és Közép-Olaszországban. In. Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 71–94. old.

23. Horváth (2006) 171–191. old.
24. Antonsich (2002) 141–249. old.
25. Szabó (2007) 254–278. old.
26. Antonsich (2002) 141–249. old.
27. Soriani, Stefano (1993): Veneto régió: gondok és a jövő távlatai. In: Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 95–118. old.
28. Szabó (2007) 254–278. old.
29. Mussati, Giuliano (1993): Iparosítás Északkelet- és Közép-Olaszországban. In: Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 133–152. old.
30. Horváth (1994) 42–60. old.
31. Novák-Sass (1994) 19–26. old.
32. Antonsich (2002) 141–249. old.
33. Alpok-Adria Szövetség: <http://www.alps-adriatic-alliance.org>, 2018. 03. 01-i letöltés
34. Horváth (1994) 42–60 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alpok-Adria Szövetség: <http://www.alps-adriatic-alliance.org>, 2018. 03. 01-i letöltés
- Antonsich, Marco (2002): Il Nord-Est tra Mitteleuropa e Balcani: il caso del Friuli-Venezia Giulia. In M. Antonsich, A. Colombo, A. Ferrari, R. Redaelli, A. Vitale, Geopolitica della crisi. Balcani, Caucaso e Asia Centrale nel nuovo scenario internazionale (Geopolitics of the crisis: Balkans, Caucasus and Central Asia and the new international scenario). Egea. Milano. 141–249. old.
- Czékus, Bálint (2015): Olaszország. In: Marján, Attila (szerk.): Európa-politológia Tagállamok Európai. NKE Szolgáltató Kft. Budapest. 201–230. old.
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>, 2018. 02. 28-i letöltés
- Fuá, Giorgio (1993): Iparosítás Északkelet- és Közép-Olaszországban. In: Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 71–94. old.
- Gyenesei, István (1992): Az Alpok-Adria Munkaközösségről. In: Magyar Közigazgatás 42/10. 609–614. old.
- Horváth, Gyula (1994): Az európai területi munkamegosztás és a régiók versenye. In: Horváth, Gyula (szerk.): Terület- és településfejlesztési politika. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs. 42–60. old.
- Horváth, Gyula (2006): Régióközpontok Európában. In: Györi, Róbert–Hajdú, Zoltán (szerk.): Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. Dialógus Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 171–191. old.

- Horváth, Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Grotius e-könyvtár: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf 85. old.
- Mussati, Giuliano (1993): Iparosítás Északkelet- és Közép-Olaszországban. In: Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 133–152. old.
- Novák, Tamás–Sass, Magdolna (1994): A Közép-Európai Kezdeményezésről. In: *Kereskedelmi Szemle* 35/11. 19–26. old.
- Soriani, Stefano (1993): Veneto régió: gondok és a jövő távlatai. In: Horváth, Gyula (szerk.): Régiók és városok az olasz modernizációban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 95–118. old.
- Szabó, Pál (2007): Olaszország. In: Próbáld, Ferenc-Szabó, Pál (szerk.): *Európa Regionális Földrajza Társadalomföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 254–278. old.
- The joint declaration of Venice, 20. 11. 1978, in: <http://www.alpeadria.org/>, 2018. 11. 25-i letöltés.

PAULIKNÉ VARGA Barbara
PhD-hallgató
Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Nyíregyháza
PhD student
University of Debrecen, Faculty of Health, Nyíregyháza, Hungary
paulikne.barbara@foh.unideb.hu

**EGY EURÓPAI MÓDSZER A TAGORSZÁGOK EGÉSZSÉGÜGYI
RENDSZERÉNEK MINŐSÍTÉSÉRE
AZ EURÓPAI EGÉSZSÉGÜGYI FOGYASZTÓI INDEX
VÁLTOZÁSA A VISEGRÁDI NÉGYEK ORSZÁGAIBAN**

*A EUROPEAN METHOD TO COMPARE
EUROPEAN COUNTRIES' HEALTH CARE SYSTEM
THE CHANGES IN THE EURO HEALTH CONSUMER INDEX
(EHCI) IN VISEGRAD COUNTRIES*

ABSTRACT

In my study I present the health systems of the Visegrad countries, then I analyze and evaluate the impact of the changes in the health system of each country. For this analysis, I have chosen one of the European methodologies in order to compare European systems as objectively as possible.

The Euro Health Consumer Index (EHCI), started in 2005, assesses the performance of the national healthcare systems in 35 countries. Health Consumer Powerhouse LTD uses public statistics and results of independent research to calculate the index. It compares 6 main areas of study such as patient rights and patient information, access to care, treatment outcomes, range and reach of services, prevention, and the use of pharmaceuticals. Hungary's achievement shows a definite downward tendency while that of Poland shows a modest downward tendency. Regarding the Czech Republic they present a continuous good achievement. By contrast, Slovakia made significant positive changes over the past period.

Kulcsszavak: egészségügyi rendszer, Európai Egészségügyi Fogyasztói Index, Visegrádi országok

Keynotes: health system, euro health consumer index, Visegrad countries

1. Bevezetés

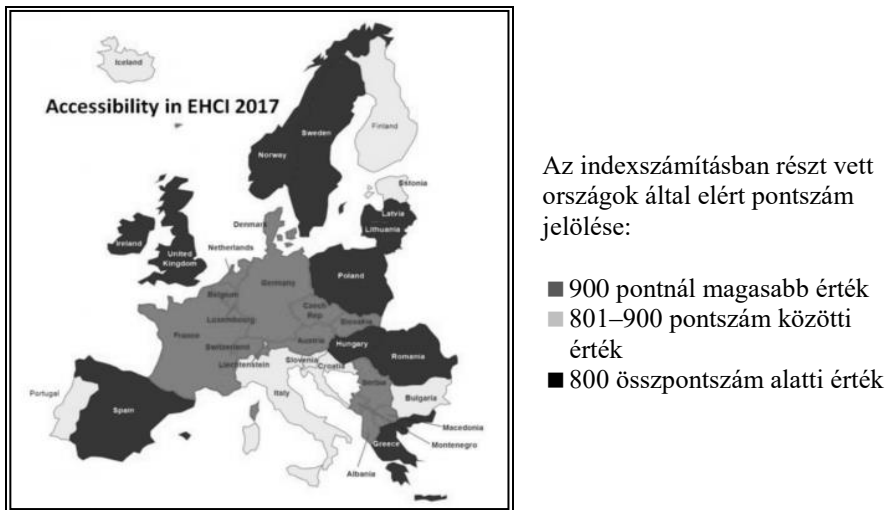
Tanulmányomban a Visegrádi Országok egészségügyi rendszerének bemutatását követően az egyes országok egészségügyi ellátórendszerében bekövetkezett változtatások hatását kívánom elemezni, értékelni. A mostani elemzés fő módszerét az európai módszerek közül választottam, hogy az egészségügyi rendszereket minél objektíven hasonlíthassam össze.

A 2005-ben indult Euro Health Consumer Index (EHCI) felmérés 35 európai ország egészségügyi rendszerét értékeli. A Health Consumer Powerhouse nyilvános statisztikákat, valamint független kutatások eredményeit használja fel az index számítása során. 6 fő vizsgálati területet hasonlítanak össze: betegjogok és információk, az ellátáshoz való hozzáférés, a betegellátás eredményessége és minősége, a közfinanszírozott egészségügy elérhetősége, a betegségek megelőzése és a gyógyszerellátás. Ez alapján a legutóbbi rangsorban Magyarország és Lengyelország egyaránt 584 ponttal a 29. az országok ranglistáján. Ezzel szemben az elmúlt időszakban Szlovákia és Csehország jelentős mértékű változást ért el.

Az Euro Health Consumer Indexet (EHCI) a svéd Health Consumer Powerhouse LTD fejlesztette ki, ami egy olyan módszer, amely alkalmas az európai egészségügyi rendszerek összehasonlítására. A számítási módszertan alapvető elemeit tulajdonképpen három olyan szempont alkotja, amelyek mindenütt mérhető: az ellátás eredményessége, a várólista és a rendszer által nyújtott szolidáris szolgáltatások színvonala. Az indexet időbeli trendek és keresztmetszeti mutatók segítségével számítják. A fogyasztói indexet két periódusban – 2005–2009 és 2012–2017 közötti időszakban – vizsgálták, és publikálták megállapításaikat.¹ Az összehasonlításban részt vevő országok listája az évek alatt folyamatosan növekedett. Az első évtől kezdődően 11 EU tagállam és Svájc vett részt a vizsgálatban. Magyarország és Lengyelország elsőként csatlakozott a felméréshez.² A következő évtől már mind a 25 tagállam adatai rendelkezésre állnak. Az indikátorokat kezdetben 5 alfejezetre osztották. Az indikátorok száma a kezdeti 20-ról 2006-ra már 28-ra növekedett. 2009-ben a szolgáltatások elérhetősége alfejezettel bővült ki az indexszámítás 6 alfejezetre, némi kritikai észrevétellel, hiszen igyekeztek kisebb hangsúlyt adni az egyes országok egészségügyi rendszerére gyakorolt gazdasági befolyásának. A fejlesztők nem szerették volna, ha az indikátor csak a nemzeti vagyon (GDP/fő) egy újabb kifejezésére szolgáló módszer lett volna. Például az egy főre jutó GDP érték miatt nagyobb valószínűséggel végzik el a magas költséggel járó beavatkozást Nyugat-Európában. 2015-ben már 48 indikátorral mérték össze az országok egészségügyi ellátórendszerét. Ez a bővített indikátorrendszer a következőkre terjedt ki: az alfejezetek tematikájuk szerint a betegjog és betegtájékoztató, e-egészségügy, várólisták hossza, eredményes-

ségi mutatók, a szolgáltatástípusok és elérhetőségük, a gyógyszerellátás biztosítása. 2017-ben már az EU mind a 28 tagállama, továbbá Svájc, Norvégia, Izland, FYR Macedónia, Albánia, Montenegró és Szerbia egészségügyi ellátórendszere összehasonlításra került.

1. ábra: Az európai országok eredményeinek kategorizálása 2017-ben
Figure 1.: Categorizing the results of European countries in 2017

Forrás: Euro Health Consumer Index 2017

2. Az Euro Health Consumer Index (EHCI) bemutatása

Az Európai Egészségügyi Fogyasztói Index számításának elsődleges célja, az egészségügyi rendszerek alapvető jellemzőinek bemutatása és összehasonlíthatóságának biztosítása. Rámutat az egészségügyi rendszerek erős és gyenge pontjaira, segíti a kutatásban részt vevő országokban már sikeresen alkalmazott gyakorlatok terjedését, valamint a standardok fejlesztését. Másrészt fontos társadalmi küldetése is van, hiszen a lakosság számára bemutatja az adott nemzet egészségügyi rendszerrel szemben elvárható minőségét és a közvélemény bevonásával növeli az egészségtudatosság fontosságát. Magyarország is részt vett a mérésekben, és igen hasznos lenne az országunk értékeit, az eredményeinket társadalmi szinten is megjeleníteni. Vannak olyan indikátorok, amelyeket az egészségtudatos magatartással jelentősen lehetne fejleszteni, és gondolom, ez fordítottn is igaz lehet, hiszen, ha ismertek az elvárások, könnyebben hozzájuk lehet igazítani a fejlesztéseket.

Az indikátorok számításához szükséges adatok nemzeti statisztikákból és nemzetközi adatbázisokból származnak. Az indikátorokat háromféle jelzéssel minősítették: a jó minősítés 3 pontot ér. A közepes 2 pontot, az elmarasz-

taló, de létező szolgáltatás 1 pontot ér. 2013-ban bevezették a bomba (riasztó) jelzést. Ez egy 0 pontértékű indikátor. Ezt alkalmazzák például a művi terhesség megszakításoknál azokban az országokban, ahol törvény által tiltott beavatkozásnak minősül. Az indikátorok validitását orvosokkal, nemzeti és európai szintű, valamint színvonalú betegszervezetekkel végzett felmérésekkel, beszélgetésekkel igyekeztek garantálni. Az érdekelt felek visszajelzései ilyen módon validálják a gyűjtött adatokat.³

A mérés és a kialakítható index számításáról, illetve az egyes alfejezetek szerinti eredményekről, az egyes országok rangsoráról az alábbi táblázatban találunk információt.

1. táblázat: Kimutatás a 2017. évi EHCI index alapján
Table 1.: Statements from the 2017 EHCI index

Alfejezetek	Maximum pontszám	Legjobban teljesítő országok
Betegjog és tájékoztatás, e-egészségügy	150	Hollandia, Norvégia
Hozzáférés (Várólisták)	225	Belgium, Svájc
Szolgáltatások eredményessége	250	Izland, Hollandia, Norvégia
Szolgáltatások típusa és elérhetősége	150	Finnország, Hollandia, Svédország
Prevenációs tevékenység	125	Norvégia
Gyógyszerellátás	100	Finnország, Németország, Írország, Hollandia, UK
A lehetséges maximális összpontszám	1000 ⁴	

Forrás: Euro Health Consumer Index 2017, saját szerkesztés

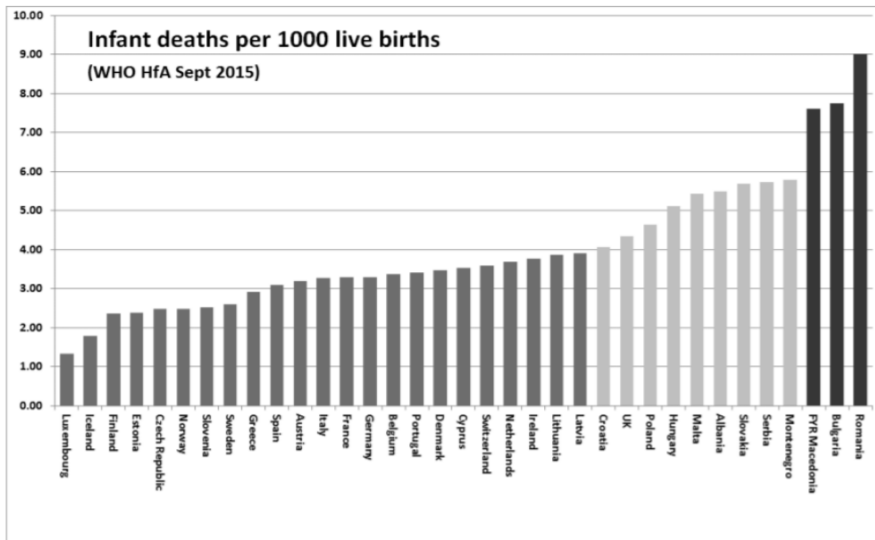
A két vizsgálati időtartamot figyelembe véve megemlíthetünk pár érdekességet. 2007-ben a 29 vizsgált ország közül Ausztria volt az egyetlen, amely átlépte a 800 pontos határt. A 2015. évre vonatkozó adatokat figyelembe véve már nyolc nyugat-európai ország pontszáma érte el 800 pont feletti értéket, de Ausztria ebben az évben már csak a 12. lett az országok között a 774 pontos értékével.⁵

Az évenkénti eltérésnek azonban nem csak az egyes országokban történő fejlesztések, esetleg lemaradások lehetnek az okai, hanem maga a vizsgálati módszerben is rejlenek előre nem várható hatások. Arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy az indikátorok számának változása és az országok csatlakozása nemcsak pozitív irányba mozdíthatja el egy ország megítélését. Előfordult, hogy egy új indikátor bevezetése negatív irányba befolyásolja egy ország helyezését. (A legutóbb bevezetett alfejezet a szolgáltatás színvonalának mérése.)

2006-ban a csecsemőhalandóság indikátor esetében még csupán 5 országnak volt jó minősítése (egy év alatt 1000 élve születésre jutó kevesebb, mint négy fő 1 éves kor előtti elhalálása) az országok között. 2015-ben már 23 ország érte el ugyanezt a minősítést. Mindössze 3 ország maradt az elmarasztaló kategóriában.

2. ábra: Az 1000 élve születésre jutó 1 éves kor alatti halálozások száma
Figure 2.: Infant deaths per 1000 live births

Forrás: WHO HfA, September 2015

Sok kritika érte a szervezetet a számítási módszertan eltitkolása miatt.⁶ Ez egy módszer, amivel az országok egészségügyi rendszere és annak következményei jellemezhetőek, de így ebben a csoportosításban a fogyasztók szemzőgéből közelíti meg az egészségügyi ellátó-rendszert. Másrészt egy tendenciát mutat, hogy melyek azok a területek, amelyekre az egyes országok egészségpolitikusainak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk.

3. Egészségügyi és egészségbiztosítási rendszerek összehasonlítása a Visegrádi Négyek országaiban

Az egészségügyi rendszerek alapvető célja a lakosság egészségi állapotának védelme, helyreállítása, javítása, valamint további romlásának megakadályozása. Az egészségügyi rendszer megfelelő működése kulcsmomentum az egészségügyi szolgáltatás igénybevevői, nyújtói, irányítói, finanszírozói és a szolgáltatásokat kiszolgáló iparágak szereplői számára. A globális szükséglet mértéke társadalmi szinten nehezen határoz-

ható meg. Az egyenlő hozzáférés biztosítása morális kérdés. A fogyasztó kiszolgáltatott helyzetben van. Nem tudja megítélni saját szükségletét, mert azt a szolgáltatásnyújtó határozza meg, de ellenőrizni sem tudja a kapott szolgáltatást, mert nem rendelkezik elegendő szaktudással, ennek megítélésére. A fogyasztás nem feltétlenül racionális.

A következő értékelési szempont, amely az egészségügyi rendszer jellemzői közé tartozik az orvosok száma, az ellátók szerinti betegforgalom, az ellátások periodicitása. Az orvoshiány, vagy szolgáltatáskorlátozás esetén előfordulhat az egyenlőtlen hozzáférés, az alacsony prioritás, valamint a minőség elhanyagolás, ami kiszolgáltatottá teheti a fogyasztót.⁷

Shirley a nemzeti egészségügyi rendszerek összehasonlításakor az egészségügyi rendszerek kialakulását, struktúráját, kapacitását és teljesítményét, a technológia használatát és a biztosítási rendszer szerepét vizsgálta.⁸ A négy Kelet-Közép Európai ország összehasonlításában én is ezt az elvet alkalmazom.

Mielőtt Visegrádi Négyek néven emlegetett országokat, köztük hazánkat a fenti index alapján kívánnánk minősíteni, érdemes visszapillantani a közelmúltra, legalább egy-két generációra, hiszen az egészségügyet hasonló politikai, gazdasági tényezők határozták meg.

A négy ország történelmében, gyökereiben és hagyományaiban nagyon sok hasonlóság lelhető fel. Mind a négy ország posztkommunista ország. A nemzeti önállóságot csak a Szovjetunió felbomlását követően tudták kibontakoztatni. Az egészségügyi rendszerek tipográfiájáról szóló tanulmányból egyértelműen kiderül, hogy a Visegrádi Négyek országaiiban alapvetően az alapellátási és szakellátási szintre különül el az egészségügyi ellátás.⁹ Mind a négy országban a Szemaskó modellen alapuló, adóból finanszírozott egészségügyi rendszert alkalmazták. Időrendben leghamarabb Magyarország (1989), majd Csehország (1991), Szlovákia (1993) és Lengyelország (1999) tért át a kötelező egészségbiztosítási rendszerre.¹⁰ Az egészségbiztosítási rendszerükben is sok hasonlóság van. Szlovákiában és Csehországban több-biztosítós rendszert hoztak létre. A több-biztosítós rendszernél gazdasági versenyhelyzet áll fenn, és a kínálat határozza meg az egészségügyi szolgáltatások értékét. Magyarországon és Lengyelországban, ahol az egybiztosítós rendszer működik teljesen mindegy, hogy a beteg mely egészségügyi intézményben veszi igénybe a szolgáltatást, ugyanazon összeget fogják az egészségügyi szolgáltatók megkapni az elvégzett tevékenység, illetve adminisztráció alapján. Azt gondolom, hogy a gazdasági szférához hasonlóan, a versenyhelyzet megteremtése minőségfejlesztési hatással is társul, mivel a szolgáltatók abban érdekeltek, hogy a beteg az általuk preferált intézményt válassza ki a szolgáltatás igénybevételére.

Szlovákia piaci mechanizmusokra támaszkodva, az alapvető biztosítási fedezet szabályozására tett lépéseket. A magánszolgáltatók szerepe jelentős. A betegek a szolgáltatók között szabadon választhatnak, de megtalálható a kapuőr szabályozás is, azaz alapellátásban és járóbeteg szakellátásban is a definitív (befejezett) ellátásra törekszenek.

Csehországban az alapvető fedezetet a társadalombiztosítás nyújtja. Az egészségügyi szolgáltatók főként magántulajdonban vannak és a betegek választási lehetősége széleskörű. A társadalombiztosítás mellett nem érvényesül sem a magánbiztosítás, sem az alapellátás kapuőri funkciója.

Magyarország és Lengyelország mindkettő erősen szabályozott állami rendszerekkel rendelkező ország, ahol az ellátók közötti választási lehetőség szélesebb, viszont erős költségvetési keretek szabnak határt a szolgáltatások nyújtásának. A gazdasági adottságok, pontosabban a GDP felosztásának különbségeiből levezethetőek az egészségügyi rendszer működésének a problémái.

2. táblázat: A Visegrádi Országok néhány mutatószáma
Table 2.: Indicators for the Visegrad countries

Országok	Népesség- szám (ezer fő) 2017. jan. 1.	Egy főre jutó GDP (euro/fő)	Egészség- ügyi kiadások GDP-hez vi- szonyított aránya (2016. év)	Százezer lakosra jutó CT berende- zések száma	Tízezer lakosra jutó kórházi ágy
Csehország	10.58	17 200	7,3%	1,6	68,51
Lengyelország	37.97	11 800	6,4%	1,7	66,40
Magyarország	9.80	11 800	7,6%	0,9	70,02
Szlovákia	5.44	15 000	6,9%	1,7	57,84

Forrás: KSH adatbázis, European Core Health Indicators (ECHI)

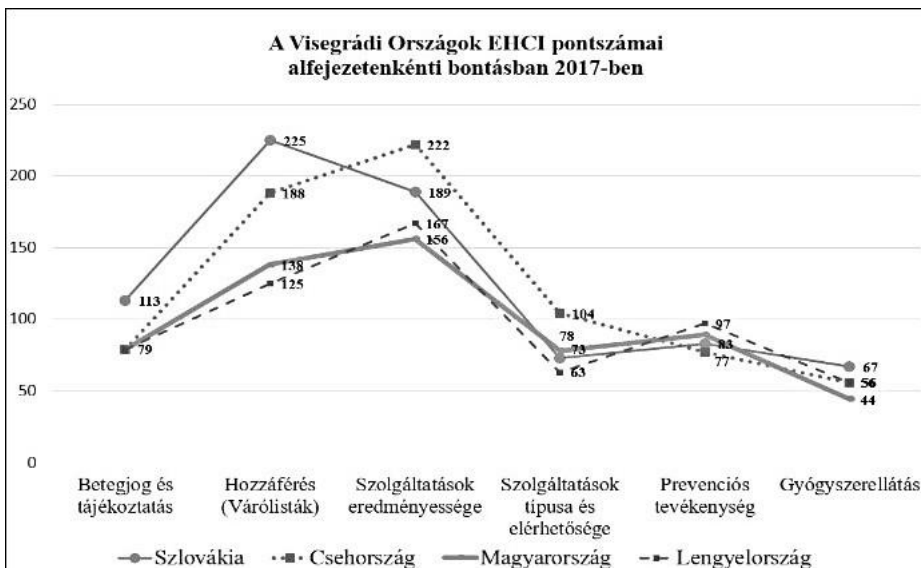
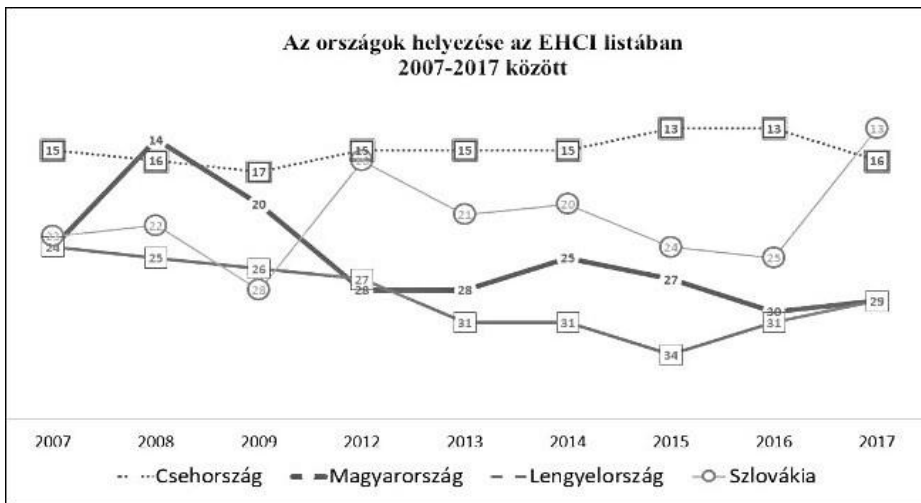
Csehország és Szlovákia a 2008-as válság után illeszkedett a regressziós vonalhoz, vagyis az egy főre jutott GDP és egészségügyi ellátás összegének az aránya mintegy felére csökkent, ez időszakban a növekedési ütem csökkenése összhangban áll a GDP csökkenésével, ami mára visszarendeződött. Ez a csökkenés Magyarországon volt a legnagyobb mértékű, az egészségügyi kiadások növekedési ütemének csökkenése a vártnál magasabb volt a GDP-csökkenés alapján.¹¹

4. Az Európai Egészségügyi Fogyasztói Index jellemzői a négy országban

Az egészségügyi szakemberek jelentős része egyetért abban, hogy az egészségügyi piac különleges piac. Az egészségügyi szolgáltatások esetében megállapítható, hogy a kereslet és a kínálat időben és térben eltér

egymástól. Mihályi szerint „az egészségügyi szolgáltatók között korlátozott a verseny”.¹² Az egészségügyi szolgáltatások esetében még országon belül sem érvényesül a verseny lehetősége és szerepe (kivéve a magánegészségügyi ellátást). A betegbeutalási rendszer és az finanszírozási szabályok korlátozzák a verseny kialakulását. A keresleti oldalt vizsgálva a páciensnek abban van döntési lehetősége, hogy vár a közpénzből finanszírozott ingyenes ellátásra, vagy igénybe vesz a fizetős magánorvosi ellátást.

3. ábra: A vizgált országok rangsorának változása
Figure 3.: Changes in the ranking of the countries surveyed

Forrás: Euro Health Consumer Index 2017, saját szerkesztés

Szlovákiában és Csehországban a páciensek döntően magántulajdonban lévő szabad választáson alapuló egészségügyi szolgáltatásokat vehetnek igénybe, ami erős versenyhelyzetet teremt a szolgáltatók között. A versenyhelyzet pozitív hatásait a két ország fogyasztói indexe is alátámasztja. Csehország az index számításának kezdete óta stabilan tartja a pozícióját az országok rangsorában. Csehország a legkiemelkedőbb értéket a szolgáltatások eredményessége alfejezetben érte el. Szlovákia viszont a szolgáltatásokhoz való hozzáférés színvonalának növelésével tudott hatalmas javulást felmutatni. A szolgáltatásokhoz való hozzáférés fejezetben többek között olyan mutatókat lehet említeni, mint a szakorvosok közvetlen elérése, a 7 napon belüli CT-vizsgálat, a 21 napnál rövidebb idő alatt elérhető rákterápia vagy a 90 napnál rövidebb választott időpontban elvégzett műtét.

Kijelenthetjük a fentiek alapján, hogy az egészségbiztosítási rendszer, a gazdasági adottságok és a költségvetési keretek országonkénti eltérései jelentősen befolyásolják az egészségügyi ellátás színvonalát. Most viszont azokat a közös okokat keressük, amelyek ennek a négy országnak a jelenlegi egészségügyi szisztémájában azonos vagy rokon. Mind a négy országban a szolidaritás elvű Bismarcki egészségbiztosítási modell került bevezetésre. Jellemzői: nem az egész lakosság biztosított, jövedelemarányos járulékbefizetés van érvényben, a magánbiztosítás kiegészíti az erős tb-alapú rendszert. Magyarországon és Lengyelországban az egészségügyi szolgáltatók köztulajdonban vannak, amely szervezetek inkább együttműködnek, mint versenyeznének. Ezzel szemben Szlovákiában és Csehországban lehetőség van a szabad választásra, akár az egészségbiztosítók, akár a szolgáltatók esetében.

5. Összegzés

Az Európai Egészségügyi Fogyasztói Index elméleti hasznossága mellett a legfontosabb gyakorlati haszna abban nyilvánulna meg, ha az egyes nemzetek egészségügyi rendszereinek pozitív tulajdonságait, egészségügyi reformjait a tagállamok egymás között megosztanák.

Csehország mindig jobb teljesítményt nyújtott a közép- és kelet-európai országok között. Szlovákiában az elmúlt években növekedni kezdett az egészségügyre fordított GDP értéke, ennek eredményeként a szolgáltatások eredményessége alfejezet mutatói között egy pozitív irányú változás indult el. Ellenben a szolgáltatások elérhetőségével kapcsolatban éppen ellenkező irányú tendencia figyelhető meg az elmúlt 2 évben. 2017-ben Szlovákia a szolgáltatásokhoz való hozzáférés alfejezetben elért All Green minősítésével, vagyis azzal, hogy az alfejezetben minden mutató esetében jó minősítést ért el, megszerezte az alfejezethez tartozó maximális 225 pontot. Ezzel, valamint a betegjog és betegtájékoztató alfejezetben végrehajtott fejlesztések hatására

71 ponttal magasabb eredményt ért el a 2016. évi eredményéhez képest, így Csehországot megelőzve a 13. helyre lépett elő a listában. Lehetséges-e, hogy ez az emelkedés a meglehetősen privát (kiegészítő) szlovák egészségügyi rendszer hatása, illetve következménye?

Lengyelország és Magyarország a 29. helyen áll a listában 584 ponttal. Lengyelország nem mutat jelentős emelkedést az Európai Egészségügyi Fogyasztói Indexben az elmúlt években, annak ellenére, hogy jó orvosi oktatással és a szolidaritás által finanszírozott közegészségügyi hosszú hagyományával rendelkezik.

Az EHCI index számítása óta a Lengyelországban és Magyarországon (valamint Romániában és számos más közép-kelet-európai országban) folytatott folyamatos reformokról szóló politikai megbeszélések még kevés eredményt szolgáltattak. A közvélemény és az orvosi szakma ténylegesen végrehajtott változásokat és jobb eredményeket érdemel.

JEGYZETEK

1. Björnberg, A. (2017): Euro Health Consumer Index. 2018: Health Consumer Powerhouse LTD.
2. Björnberg, A. (2015): Euro Health Consumer Index. 2016: Health Consumer Powerhouse LTD.
3. Uo.
4. Az index számításához a 6 alfejezettel maximum 1000 pont szerezhető.
5. A táblázat adatait az Euro Health Consumer Index 2007–2017 között megjelent évkönyvei alapján állítottam össze. Health Consumer Powerhouse LTD.
6. Jonathan Cylus–Ellen Nolte–Josep Figueras–Martin McKee (2016): What if anything does the Eurohealth Consumer Index actually tell us? *British Medical Journal*, 2016. február 9.
7. Uzzoli, A. (2007): A magyar egészségügyi ellátórendszer strukturális átalakításának területi vonatkozásai, *Tér és Társadalom*, 21(3), pp. 103–115. doi: 10.17649/TET.21.3.1125.
8. Johnson-Lans, S. (2006): *A health economics primer*. Addison Wesley New York.
9. A táblázat adatait az Euro Health Consumer Index 2007–2017 között megjelent évkönyvei alapján állítottam össze. Health Consumer Powehouse LTD.
10. Az egészségügyi rendszerek tipológiája Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet, Budapest, 2014.
11. Baji, P., Péntek, M., Boncz, I., Brodszky, V., Loblova, O., Brodszky, N. & Gulácsi, L. (2015): The impact of the recession on health care expenditure – How does the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia compare to other OECD countries? *Society and Economy*, 37(1), pp. 73–88. <https://doi.org/10.1556/SocEc.37.2015.1.4>
12. Mihályi, P. (2003): *Bevezetés az egészségügy közgazdaságtanába*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baji, P., Péntek, M., Boncz, I., Brodszky, V., Loblova, O., Brodszky, N. & Gulácsi, L. (2015): The impact of the recession on health care expenditure – How does the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia compare to other OECD countries? *Society and Economy*, 37(1), 73–88.
- Björnberg, A. (2015): Euro Health Consumer Index. 2016: Health Consumer Powerhouse LTD.
- Björnberg, A. (2017): Euro Health Consumer Index. 2018: Health Consumer Powerhouse LTD.
- European Commission: European Core Health Indicators (ECHI) https://ec.europa.eu/health/indicators_data/indicators_en
- Johnson-Lans, S. (2006): *A health economics primer*. Addison Wesley New York.
- Jonathan Cylus–Ellen Nolte–Josep Figueras–Martin McKee (2016): What if anything does the Eurohealth Consumer Index actually tell us? *British Medical Journal*, 2016. február 9.
- Gonçalves F. (2011): A cross country explanation of performance of health care systems. The consumer point of view using the Euro Health Consumer Index, *Economic Modelling* 28(1–2) pp. 196–200.
- KSH (2017): *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 2016.
- KSH (2017): Statisztikai tükör, Az egészségügyi kiadások alakulása Magyarországon 2010–2015 <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/eukiadasok1015.pdf>
- KSH (2018): V4. A visegrádi együttműködés országainak főbb mutatói https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/v4_fobbadatok.pdf
- Mihályi, P. (2003): *Bevezetés az egészségügy közgazdaságtanába*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Shirley Johnson-Lans (2006): *A health economics primer*, Pearson Education.
- Uzzoli, A. (2007): A magyar egészségügyi ellátórendszer strukturális átalakításának területi vonatkozásai, *Tér és Társadalom*, 21(3), pp. 103–115. doi: 10.17649/TET.21.3.1125.
- WHO: European Health for All database. https://gateway.euro.who.int/en/indicators/hfa_74-1110-infant-deaths-per-1000-live-births/visualizations/#id=19411

VALENT Ákos
PhD-hallgató
Pécsi Tudományegyetem
PhD student
University of Pécs, Pécs, Hungary
valentakos@gmail.com

A KÜLHONI EGYETEMISTÁK MOTIVÁCIÓJÁNAK VIZSGÁLATA AZ EGYETEMVÁLASZTÁS KAPCSÁN

*AN EXAMINATION OF THE FACTORS AFFECTING THE CHOICE
OF UNIVERSITY MADE BY ETHNIC HUNGARIAN STUDENTS
LIVING OUTSIDE HUNGARY*

ABSTRACT

In our study, we examine the choice of university made by ethnic Hungarian students living outside Hungary. Based on our analysis of current literature, we are aiming to find the factors that had the most influence on J. Selye University (the only Hungarian higher education institution in Slovakia) students' staying in their homeland. We have chosen written questionnaire as our research method for the empirical study because it is very suitable for the purpose of the assessment of the opinions, habits and attitudes of individuals or groups. Our questionnaire was completed by 274 people, which is 15,82% of the total student population. We were careful to make sure that at least 10% of students participate for each individual faculty.

We would like to emphasise the three most valued motivational factors when it comes to choosing a university: these are the possibility to study in one's native language, the chance of successful graduation and the geographical proximity of the university. On the other hand, it was found that the choice of the students was not influenced by their high school academic results, they are not overly concerned about the choice of university of their friends/acquaintances, and the level of their Slovak language skills does not influence them either. The latter figure needs to be interpreted with restraint, though, because the highest degree of variance that has been observed is for this question (we got a value of 3.27 on a ten-point interval scale).

1. Bevezetés

Kutatásunkban a határon túli, külhoni magyar diákok egyetemválasztását vizsgáljuk. Az aktuális szakirodalom elemzéséből kiindulva arra keressük a választ, hogy milyen tényezők befolyásolták leginkább a szülőföldön maradást az egyetlen szlovákiai magyar felsőoktatási intézmény, a Selye János Egyetem hallgatóinak körében. Nem véletlenül végeztük itt a felmérést. Különleges helyzetben van az említett egyetem, ugyanis a Selye János Egyetem az egyetlen olyan külhoni intézmény, ami szlovák állami fenntartású, de az oktatás nyelve legnagyobb részben magyar. A szlovák nyelven (is) kiadott diplomáját pedig elismerik egész Szlovákiában. Egyedülálló tehát az intézmény.¹

A külhoni magyarság és a határon túli magyar felsőoktatási intézmények számára még mindig az egyik legnagyobb kihívás Magyarország elszívó hatásának leküzdése. Hiszen a külhoni magyar fiatalok számára a tanulási migráció gyakran a szülőföldjük későbbi végleges elhagyását is jelenti. A felvidéki magyar közösségnek pedig minél több olyan értelmiségi fiatalra lenne szüksége, aki a szülőföldjéért dolgozik. Jelenleg a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók negyede magyar anyanyelvű, tehát külhoni magyar fiatal. Bár ez a szám csökkenő tendenciát mutat, ha megnézzük a konkrét számokat, akkor még mindig nagyon jelentős a „brain drain” hatása. A 2016/17-es tanévben Romániából 2054, Szerbiából 1907, Szlovákiából 1885 hallgató tanult a magyar felsőoktatásban.² Kutatásunk fő célja a szülőföldön való boldogulást elősegítő tényezők megismerése és elemzése. A szülőföldön maradást egyik legnagyobb részben befolyásoló döntések egyike az egyetemválasztás, ezért foglalkozunk kiemelten ezzel a kérdéssel.

2. Az egyetemválasztást befolyásoló tényezők

A hazai és nemzetközi szakirodalmat megismerve arra kerestük a választ, hogy milyen motivációs faktorok befolyásolják a diákok egyetemválasztását. Az egyes kutatásokat megismerve azt figyeltük meg, hogy az egyes tényezők nagyon hasonló prioritásban jelennek meg a legkülönbözőbb országokban végzett felmérésekben.³

Magyarországon az oktatási hivatal mérte fel a diákok körében a felsőoktatási intézmény kiválasztásának legfontosabb szempontjait. Összesen 4676 felvételizőt kérdeztek meg és a válaszaik alapján a következő prioritási sorrendet állították fel:

1. presztízs – 2435 fő (52,1%),
2. oktatás színvonala – 749 fő (16%),
3. lakóhelyi közelség – 581 fő (12,4%),
4. középiskolai eredmények – 341 fő (7,3%),
5. egyéb – 270 fő (5,8%),
6. pezsgő intézményi élet – 184 fő (3,9%),
7. ismerősök is ide jelentkeztek – 82 fő (1,7%).⁴

Hasonló következtetéseket olvashatunk M. Császár Zsuzsa és Radvánszky-Németh Júlia cikkében is. A diákok egyetemi jelentkezéseit vizsgálva arra jutottak, hogy a magasabb presztízsű, jobb megélhetést biztosító szakterületeket fontos szerepet játszanak az egyetemválasztásnál.⁵

Az egyik nemzetközi kutatás a Vietnam National University, Hanoi – International School felvételizői esetében vizsgálta a jelentkezők motivációt. Ez a 2015-ös kutatás már csak azért is érdekes, mert bár a miénknél kisebb, 174 fős mintával dolgoztak, de az alkalmazott kutatási módszerek között sok hasonlóságot véltünk felfedezni.⁶ Az eredmények figyelemreméltó hasonlóságot mutatnak, hiszen az egyetemválasztásban első helyen itt is a presztízs jelenik meg, miközben a legkevésbé fontos faktorok közé került az ismerősök döntése. Ez utóbbi a mi kutatásunkban is hasonló eredményt mutatott.⁷

Emanuela Maria Avram Romániában vizsgálta a kérdést, de az eddiektől eltérő módon. Ő az egyes szakirodalomokban való előfordulását vizsgálta az egyes faktoroknak. Megállapítása szerint az egyetem reputációja, a szülők véleménye, az ösztöndíjak és az egyetem elhelyezkedése a leggyakrabban említett szempontok közé tartozik.⁸

Egy cseh kutatás a döntési mechanizmussal foglalkozik. Azzal a folyamattal, amíg a hallgató végül kiválasztja az egyetemet, ahova beiratkozik. A szerző nem csak arra volt kíváncsi, hogy az egyes tényezők (karrier, presztízs) mennyire befolyásolják magát az egyetemválasztást, de vizsgálta ezeknek a változóknak az egymáshoz való viszonyát is.⁹ A vizsgált mintában külön választotta a gazdaságtudományi és a műszaki szakra jelentkező diákokat. Arra jutott, hogy miközben a műszaki területre jelentkezők esetében a kiválasztott szakterület iránti érdeklődés befolyásolta leginkább a diákok döntését, addig a gazdaságtudományi területre jelentkező diákoknál a jövőbeni karrierjük volt az egyetemválasztás legfontosabb szempontja.

Egy spanyol kutatásban összesen 32 olyan tényezőt vizsgáltak, ami befolyással lehet az egyetem kiválasztására. 344 résztvevő válasza alapján rendezték sorba ezeket a motivációs faktorokat. A három legtöbbször említett szempont az oktatás minősége, az egyetem hírneve és a felkínált képzés gyakorlati haszna.¹⁰

Látjuk tehát, hogy bár eltérő kutatási módszerekkel vizsgálva, de hasonló eredményekkel találkozunk az általunk bemutatott kutatásoknál. Függetlenül attól, hogy melyik országban és milyen módszerrel végezték a kutatást az egyetem hírneve és a földrajzi közelség minden esetben nagy befolyással volt a diákok döntésére.

3. Kutatási módszerek

A fentiekben bemutatott szakirodalmakra alapozva és azt kiegészítve¹¹ 10 motivációs faktort terveztünk vizsgálni:

- az ismerősök döntése,
- a diplomaszerzés esélye,
- az egyetem földrajzi közelsége,
- az egyetem hírneve,
- az intézményen belüli kulturális élet visszhangja,
- a nyílt napon szerzett pozitív tapasztalatok,
- anyanyelven való tanulás,
- a szlovák nyelvtudás szintje,
- az anyagi lehetőségek,
- a középiskolás eredmények.

A felsorolt 10 faktor vizsgálatához a leghatékonyabb eszköznek a feltáró módszerek egy fajtája kínálkozott, méghozzá az írásbeli kérdőívet. Azért esett a választásunk az írásbeli kikérdezés módszerére, mert ez az eljárás kiválóan alkalmas egyének, csoportok együttes véleményének, szokásainak és hozzáállásának a felderítésére. Segítségével megkísérelhetjük valamely összefüggés feltárását és szabályszerűség igazolását is. Ahhoz, hogy kutatásunk eredményeit általánosíthassuk a lehető legtöbb diák véleményét kellett megtudnunk. Ehhez pedig a leghatékonyabb eljárás az írásbeli kikérdezés.

A kérdőív összeállítása során több fajta kérdéstípust tettünk fel. A tanulmányokra vonatkozó kérdések után (kar, tanulmányi program) következtek a feleletválasztást igénylő kérdések. A likert skálát és az intervallum skálát igyekeztünk a lehető leghatékonyabb módon kombinálni. Például az egyetem utáni terveknel nem véletlenül használtuk a likert skálát, az ugyanis kiválóan alkalmas az elutasítottság mérésére is (például a külföldre költözés esetében).

4. A mintavétel

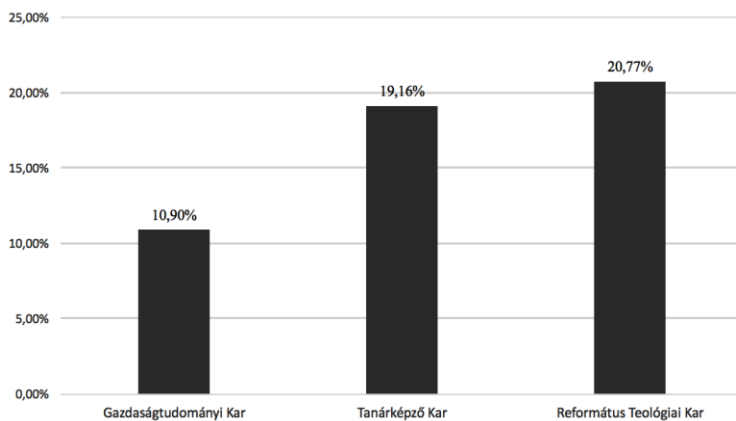
A mintaválasztás során igyekeztünk különféle, általunk támasztott kritériumoknak megfelelni. Az egyik ilyen kritérium a mennyiség kérdése volt, ugyanis általános tanulságok levonásához nem elég pár tucat embert megkér-

dezni. Ezért a megkérdezettek számát legalább 10%-ban állapítottuk meg. Nem csak a teljes hallgatóságra vonatkoztatva, de az egyes karok esetében is ügyeltünk arra, hogy a kar hallgatóinak legalább 10%-át lekérdezzük.

A Selye János Egyetemen 3 karon folyik az oktatás. Ebben az időpontban a teljes hallgatói létszám 1731 fő volt.¹² Az oktatás nyelve a magyar, de bizonyos tárgyakat szlovákul is tanulnak a diákok. Főként felvidéki magyar hallgatók látogatják az intézményt, de a 2017/18-as akadémiai évben már a 350-et is meghaladta a magyarországi hallgatók aránya.¹³ A legnagyobb létszámú kar a Tanárképző Kar 939 hallgatóval. Ebben az időben 715 diák tanult az egyetem Gazdaságtudományi Karán és ennél jelentősen kevesebben 77-en tanultak a Református Teológiai Karon.

A lekérdezés 2017. november 3. és november 10. között zajlott és összesen 274 hallgatót kérdeztünk meg, ami a teljes hallgatói létszám 15,82%-a. Az egyes karok esetében a lekérdezési arányokat az *1. számú ábra* szemlélteti.

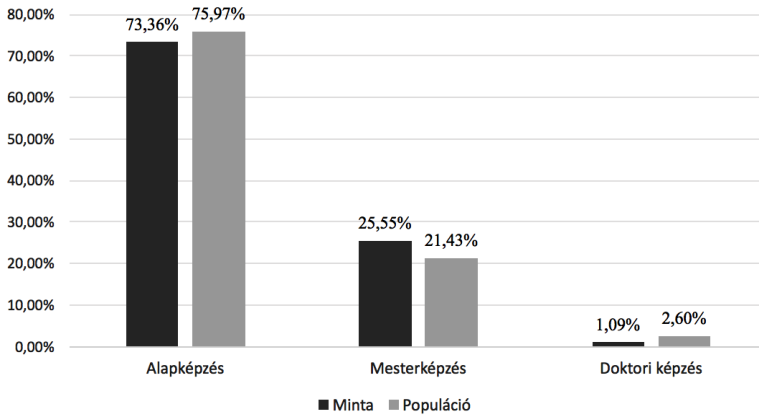
1. ábra: A lekérdezett hallgatók aránya az egyes karokon
Figure 1.: Proportion of surveyed students (by faculties)

Saját készítésű kimutatás

A vizsgált minta 73,36%-a volt az alapképzés hallgatója. Ez az arány a teljes egyetemi hallgatóság esetében 75,97%. A minta 25,55%-a volt a mesterképzés hallgatója, ami a 21,43%-os teljes hallgatóságon belüli arányhoz képest enyhe felülreprezentációt jelent. A PhD. képzés hallgatóinak aránya 1,09% volt, ami kevesebb a populációs arányuknál, ami 2,60%. A *2. számú ábrán* látható, hogy bár a mintánk nem mondható reprezentatívnak, de közelített ahhoz.

2. ábra: A lekérdezett hallgatók aránya az egyes képzési szinteken
Figure 2.: Proportion of surveyed students (by degree)

Saját készítésű kimutatás

5. A kutatási eredmények bemutatása

Az általunk áttekintett kutatásokhoz hasonlóan készítettünk a vizsgált faktorok alapján egy összesítő táblázatot. Itt nem csak a válaszokra adott pontszámok átlagát mutatjuk be, de feltüntetjük az egyes válaszok esetében tapasztalt szórást is, hiszen a vizsgált adatok értelmezéséhez véleményünk szerint ez is elengedhetetlen.

3. táblázat: A lekérdezett hallgatók motivációs faktora
Table 3.: motivational factors of surveyed students

Sor-rend	Vizsgált motivációs faktor	Átlagos pontszám	Szórás
1.	diplomaszerzés esélye	7,63	2,50
2.	egyetem földrajzi közelsége	6,73	2,97
3.	anyanyelven való tanulás	6,51	3,05
4.	egyetem hírneve	5,30	2,65
5.	anyagi lehetőségek	4,99	3,01
6.	intézményen belüli kulturális élet	4,98	2,51
7.	nyílt napon szerzett pozitív tapasztalatok	4,93	2,95
8.	szlovák nyelvtudás szintje	4,67	3,27
9.	az ismerősök döntése	4,54	2,66
10.	középiskolás eredmények	4,48	2,79

Saját készítésű táblázat

Az egyetemválasztás esetében kiemelnénk a 3 legmagasabbra értékelt motivációs faktort: ez a diplomaszerzés esélye, az egyetem földrajzi közelsége és az anyanyelven való tanulás lehetősége. Saját felmérésünkben, csak a 4. helyen találjuk az egyetem hírnevét. Az eredményeket értelmezve azt lát-

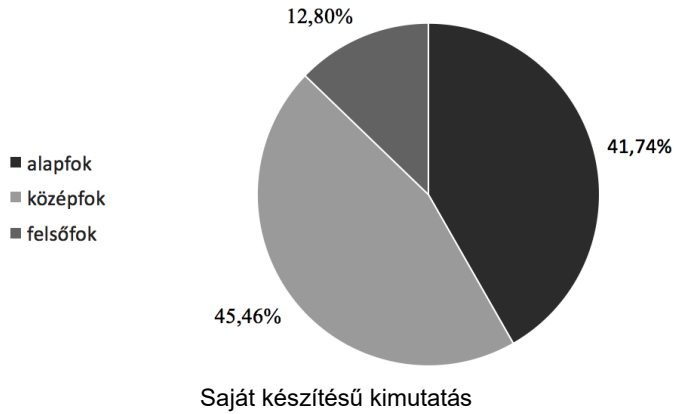
juk, hogy egy olyan tényező (az anyanyelven való tanulás lehetősége), ami a nemzetközi kutatásokban értelemszerűen egyáltalán nem jelenik meg, a mi kutatásunknál kiszorította a dobogós helyről az egyetem hírnevét, mint motivációs faktort. Tehát úgy tűnhet, hogy a felvidéki magyarság számára az anyanyelven való tanulás fontosabb, mint az egyetem hírneve. Valójában a teljes igazság kedvéért figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a felmérést egy 2004-ben alapított egyetemen végeztük. A Selye János Egyetemnek 13 év alatt még nem sikerülhetett nagy presztízsű egyetemmé válnia, hiszen bár nagyon jó úton halad és jelentős eredményeket ért el,¹⁴ ehhez még időre van szükség. Azok a diákok, akiknek az egyetem hírneve kiemelten fontos egyelőre még nem a Selye János Egyetemet választják, így az ő véleményükkel nem ismerkedtünk meg, ez pedig befolyásolta az eredményeket. Az egyetem földrajzi közelsége a nemzetközi kutatások esetében és a mi kutatásunk esetében is kiemelt helyen szerepelt.

A pontszámok tekintetében a lista „alsó felébe” került 10-ből 6 tényező, hiszen ezek 5-nél kevesebb pontot kaptak a 10 pontos intervallumskálán. Az anyagi lehetőségek, az intézményen belüli kulturális élet, a nyílt napon szerzett pozitív tapasztalat, a szlovák nyelvtudás szintje, az ismerősök döntése és a középiskolás eredmények egymáshoz nagyon közeli átlagos pontszámot kaptak. Fontos megemlítenünk, hogy a miénkhez hasonlóan az összes vizsgált kutatásban a lista alján szerepel az ismerősök döntése. A szlovák nyelvismeretet máshol nyilván nem vizsgálták. Az anyagi lehetőségek, a kulturális élet, a nyílt nap és a középiskolás eredmények esetében nem fedeztünk fel következetes tendenciát.

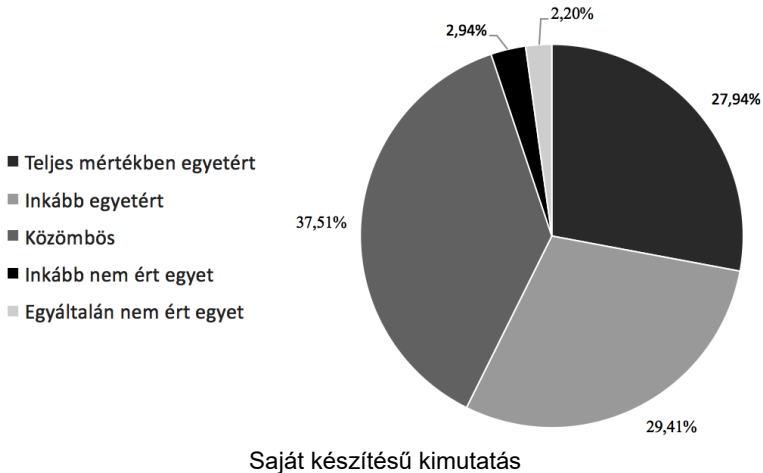
Kutatásunkban nem csak a motivációs faktorokat vizsgáltuk. Szerettük volna felmérni azt is, hogy milyen az egyetem diákjainak szlovák nyelvtudása. A kérdőívünkben a hallgatónak saját magát kellett besorolnia a szlovák nyelvtudása alapján. A felmérésünk alapján a hallgatók 58,26%-a legalább középfokú nyelvtudással rendelkezik. Azért fontos ez az eredmény, ugyanis az egyetemmel kapcsolatban gyakran hangoztatott vélemény, hogy az itt tanuló diákok alig ismerik az államnyelvet. Ez a vélekedés megdőlni látszik.

Következő kérdésünk a szülőföldön való boldoguláshoz kötődött. Azt szerettük volna megtudni, hogy az egyetem hallgatóinak mennyire volt fontos, hogy a szülőföldjén tanuljon. A hallgatók 27,94%-a teljes mértékben egyetértett a szülőföldön való tanulás fontosságával, 29,41%-a pedig inkább egyetértett. Tehát összességében a megkérdezett diákok 57,35%-a gondolta azt, hogy fontos számára a szülőföldön való tanulás. Érdeemes megemlíteni, hogy a megkérdezettek jelentős csoportját (37,51%-át) alkotják azok, akik különbözik ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Figyelemreméltó, hogy mindössze a diákok 5,14%-a fogalmazott meg elutasító véleményt a kérdéssel kapcsolatban. A részletes adatok a 4. számú ábrán láthatók.

3. ábra: A lekérdezett hallgatók szlovák nyelvtudása
Figure 3.: Slovak language knowledge level of surveyed students

4. ábra: Arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyire értenek egyet a hallgatók a szülőföldön való tanulás fontosságával
Figure 4.: Question focusing on "How important is the opportunity to study in your homeland?"

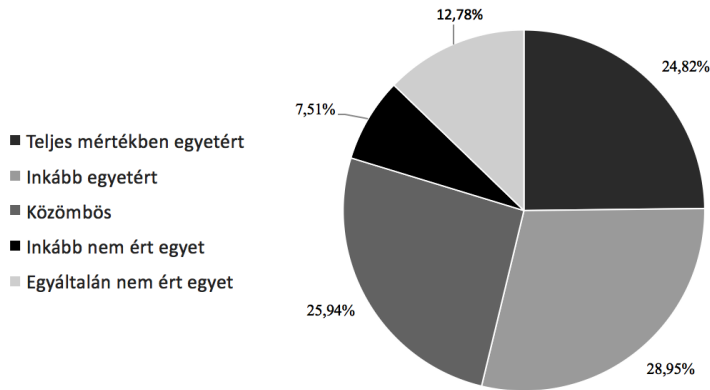
Szerettük volna megtudni, hogy a diákok számára mennyire fontos a szülőföldön való boldogulás az egyetem befejezése után. A kérdés vizsgálatát kissé bonyolította a szülőföld fogalmának pontos meghatározása. Kutatásunkban a szülőföld egy szűkebb és pontosabb értelmezését használtuk, amit nyilvánvalóvá tettünk a hallgatók számára is. Szülőföld alatt ebben az esetben a lakóhelyet és annak 50-es vonzáskörzetét értettük. A hallgatók 24,82%-a mindenképpen a szülőföldjén tervez boldogulni az egyetem elvégzése után. 28,95% válaszolta azt, hogy inkább a szülőföldjén tervezi a letelepedést. Érdekes, hogy az előző kérdéshez hasonlóan

itt is nagy számban közömbösek a hallgatók, 25,94% válaszolta ezt. A szülőföldjén való letelepedéssel kapcsolatban mindössze a válaszadók 20,29%-a adott elutasító választ.

5. ábra: Arra voltunk kíváncsiak, hogy a hallgatók milyen arányban szeretnék a szülőföldjükön letelepedni?

Figure 5.: Question about homeland: “Would you like to live in your homeland region?”

Saját készítésű kimutatás

Bizonyos válaszok vizsgálata a Pearson-féle korrelációs együtthatóval nem hozott különösebb meglepetést: biztos, de gyenge kapcsolat (0.3401) fedezhető fel a szülőföldön és az anyanyelven tanulni vágyók válaszi között. Ugyanakkor számunkra meglepetést jelentett, hogy a szülőföldön való tanulás és az egyetem után a szülőföldön való letelepedés mindössze gyenge, majdnem hanyagolható kapcsolatot mutatott (0.1186).

6. Összegzés

A szakirodalom elemzéséből kiindulva arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők befolyásolták leginkább a szülőföldön maradást az egyetlen szlovákiai magyar felsőoktatási intézmény, a Selye János Egyetem hallgatóinak körében.

A három legmagasabbra értékelt motivációs tényező: a diplomaszerezés esélye, az anyanyelven való tanulás lehetősége és az egyetem földrajzi közelsége. A hallgatók csak a 4. legfontosabb faktornak tartották az egyetem hírnevét.

A középiskolás diákokat a jelentkezésnél nem befolyásolták a középiskolai eredményeik, nem különösebben érdekli őket az ismerőseik egyetemválasztása és a döntésben nem befolyásolja őket a szlovák nyelvtu-

dásuk szintje sem. Bár az utóbbi adatot visszafogottan kell értelmeznünk ugyanis a szlovák nyelv ismeretére vonatkozó kérdésnél tapasztaltuk a legnagyobb szórást (3,27-es értéket kaptunk egy 10 fokozatú intervallumskála esetében).

A kutatásunk során szerzett tapasztalatokat felhasználva, a vizsgálati eszközök pontosítása után egy több intézményt és diákot is érintő vizsgálatot szeretnénk lefolytatni a külföldi egyetemisták körében.

JEGYZETEK

1. Fazekas József, Albert Sándor (2008): „Egyetemünk egyfajta alternatívát nyújt, Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2008/4. szám. 135–146. old.
2. Berács József, Derényi András, Kádár-Csoboth Péter, Kovács Gergely, Polónyi István, Temesi József (2017): Magyar Felsőoktatás 2016 – Stratégiai helyzetértékelés, Kutatási jelentés 63 old.
3. Az egyetem presztízse például minden esetben bekerült a 3 legfontosabb faktor közé, miközben a barátok és szülők véleménye minden esetben fontossági sorrend végén szerepelt.
4. Hogyan válasszak egyetemet, főiskolát? Digitálisan érhető el: https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/hogyan_valasszak/Intezmenyvalasztas [2017. 10. 21.]
5. M. Császár Zsuzsa, Radvánszky Németh Júlia (2010): A felsőfokú képzések néhány területi aspektusa, Területfejlesztés és innováció, 2010/2. szám. 28–35. old.
6. A mi módszereinkhez hasonlóan intervallum skálát alkalmaztak, igaz ugyan, hogy 10 helyett 6 fokozatú beosztással. A külön kiemelteken túl a válaszlehetőségek között is találtunk átfedéseket.
7. Do Thị Hong Lien, Nguyen Thị Nhan Hoa, Nguyen Thị Lan Anh (2016): Factors Influencing VNU-IS Students' Choice of University, VNU Journal of Science, 2015/4 no., 67–76. p. Digitálisan is elérhető: <https://js.vnu.edu.vn/SSH/article/view/243/236> [2017.10. 31.]
8. Avram, Emanuela Maria (2012): Higher Education Student Choice Influencing Factors, Holistic Marketing Management Journal 2012/2 no., 59–64. p. Digitálisan is elérhető: <http://holisticmarketingmanagement.ro/RePEc/hmm/v1i1/6/7.pdf> [2017. 10. 10.]
9. Navrátilová, Tereza (2013): Analysis and Comparison of Factors Influencing University Choice, Journal of Competitiveness, 2013/3 no., 90–100. p. Digitálisan is elérhető: <http://www.cjournal.cz/files/146.pdf> [2018. 2. 20.]
10. Sánchez, Javier Sierra (2012): Factors influencing a student's decision to pursue a communications degree in Spain, 2012/1 no., 43–60. p. Digitálisan is elérhető: <https://upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2099/12241/sierra.pdf> [2018. 2. 24.]
11. Általunk hozzáadott lehetőségek: a szlovák nyelvtudásod szintje, az anyanyelven való tanulás, a diplomaszerezés esélye és a biztos bekerülés tudata.

12. A hallgatói létszámra vonatkozó adatokat az egyetem Karriertanácsadó Központjától kaptuk meg 2017. október 31-ei dátummal és aktualitással.
13. Kiss Réka: Három új tanulmányi program a Selye János Egyetemen. Digitálisan elérhető cikk: <http://www.hirek.sk/itthon/20180214183845/Harom-uj-tanulmanyi-program-a-Selye-Janos-Egyetemen.html> [2018. 2. 24.]
14. Nagy Miskó Ildikó: Sikeres akkreditáció – Megtartja egyetemi státuszát a Selye János Egyetem. Digitálisan elérhető cikk: <http://www.hirek.sk/itthon/20160916155723/Sikeres-akkreditacio-Nem-fokozzak-le-foiskolava-a-Selye-Janos-Egyetemet.html> [2018. 2. 25.]

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Avram, Emanuela Maria (2012): Higher Education Student Choice Influencing Factors, *Holistic Marketing Management Journal* 2012/2 no., 59–64. p. Digitálisan is elérhető: <http://holisticmarketingmanagement.ro/RePEc/hmm/v1i1/6/7.pdf> [2017. 10. 10.]
- Berács József, Derényi András, Kádár-Csoboth Péter, Kovács Gergely, Polónyi István, Temesi József (2017): Magyar Felsőoktatás 2016 – Stratégiai helyzetértékelés, Kutatási jelentés 63 old.
- Do Thị Hong Lien, Nguyen Thị Nhan Hoa, Nguyen Thị Lan Anh (2016): Factors Influencing VNU-IS Students' Choice of University, *VNU Journal of Science*, 2015/4 no., 67–76. p. Digitálisan is elérhető: <https://js.vnu.edu.vn/SSH/article/view/243/236> [2017.10. 31.]
- Fazekas József, Albert Sándor (2008): „Egyetemünk egyfajta alternatívát nyújt”, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2008/4. szám. 135–146. old.
- Hogyan válasszak egyetemet, főiskolát? Digitálisan érhető el: https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/hogyan_valasszak/Intezmenyvalasztas [2017. 10. 21.]
- M. Császár Zsuzsa, Radvánszky Németh Júlia (2010): A felsőfokú képzések néhány területi aspektusa, *Területfejlesztés és innováció*, 2010/2. szám. 28–35. old.
- Navrátilová, Tereza (2013): Analysis and Comparison of Factors Influencing University Choice, *Journal of Competitiveness*, 2013/3 no., 90–100. p. Digitálisan is elérhető: <http://www.cjournal.cz/files/146.pdf> [2018. 2. 20.]
- Sánchez, Javier Sierra (2012): Factors influencing a student's decision to pursue a communications degree in Spain, 2012/1 no., 43–60. p. Digitálisan is elérhető: <https://upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2099/12241/sierra.pdf> [2018. 2. 24.]

MEZEI János Imre¹–FEHÉR Dávid János²– Dr. habil. Lazányi Kornélia³

¹PhD-hallgató

Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola

PhD student

Óbudai University Doctoral School of Safety Science, Budapest, Hungary

mezei.janos.imre@gmail.com

²hallgató

Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar

student

**Óbudai University Keleti Károly Faculty of Economics, Budapest,
Hungary**

feher.david@kgk.uni-obuda.hu

³egyetemi docens

Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar

associate professor

Óbudai University Keleti Károly Faculty of Economics, Budapest, Hungary

lazanyi.kornelia@kgk.uni-obuda.hu

FOGYASZTÓI VÉLEMÉNYEK A KÖTÖTTPÁLYÁS KÖZLEKEDÉSSSEL KAPCSOLATBAN*

CONSUMER OPINIONS ON THE FIXED-PATH TRANSPORT

ABSTRACT

The widespread use of smart cities and the various “smart” modes of transport can’t be questioned. These „smart” solutions produce definite changes for people living in the city, both individually and socially. It is however important to assess and examine, how actual „consumers” react to new services, a different lifestyle, since the purpose of creating smart systems is to provide people living in the city, better, more environmentally conscious and liveable surroundings. The aim of our research is to examine, how accepting or rejecting

---

* A publikáció alapjául szolgáló kutatás a „Integrált Intelligens Vasútfelügyeleti Rendszer kifejlesztése” című projekt keretében zajlott. (Pályázati azonosító: GINOP-2.2.1-15-2017-00098)

people are, who use public transport in Budapest, regarding autonomous means of public transport, which will become one of the corner stones of future smart cities. Furthermore, we aim to explore, how people today judge the different service features of railway public transport in Budapest as well as if there are any differences in judgements, between people accepting and rejecting autonomous modes of transport and what those differences are.

Kulcsszavak: közlekedés, tömegközlekedés, okosváros, önvezető jármű, fogyasztók, Budapest

Keywords: transport, public transport, smart city, self-driving vehicles, consumers, Budapest

1. Bevezetés

A világ népessége rohamosan növekszik, ezzel párhuzamosan pedig egyre nagyobb méreteket ölt a városiasodás, 2007-ben már több ember élt városokban, mint egyéb településeken, ez az arány az előzetes becslések alapján közel 70 : 30 arányban fog megváltozni a városi létforma irányába.¹ A városokban élők egyre jobban elvárják az életminőség, környezet valamint a szolgáltatások színvonalának javulását egyidőben, ezzel olyan kihívások elé állítva a városok vezetőit, amelyet az eddig ismert modellekkel nem tudnak megoldani.² Ezen problémák megoldására került kialakítására, az okos városok koncepciója, amely megoldás jelent a növekvő városiasodás problémáira, mint például: környezetszennyezés, megnövekedett közlekedési igények és ugyanakkor a lehető leghatékonyabban próbál gazdálkodni a rendelkezésre álló erőforrásokkal. A közlekedés kiemelt szerepet tölt be az okosvárosok tekintetében. Az okos közlekedést teljes mértékben átjárja a modern infokommunikációs technológia, amely eszközök segítségével optimalizálni és fenntarthatóvá lehet tenni a városok közlekedését.³

2. Okos városok

A leggyakoribb esetekben az okos városok valamilyen ICT technológiára alapuló metodika mentén definiálják.⁴ Ebben a megközelítésben egy komplex adatokból álló rendszernek gondolják, mely összekapcsolt rendszereken keresztül kerülnek megosztásra az emberekkel és a szervezetekkel. Az okos közlekedési megoldások ebben az aspektusban részei egy nagy digitális infrastruktúrának és hozzáférést is biztosítanak ahhoz.⁵

Mindazonáltal az okos mobilitás sokkal több ennél, és várhatóan az okos város koncepciójának összes területét betölti majd, befolyásolva az

érintettek életét, versenyképes, zöld, fenntartható és önszabályozó jellemzőivel.⁶ Bencardino és Grecco ezeket a várakozásokat hat kategóriában foglalta össze:⁷

- forgalmi torlódások csökkentése,
- átszállási idők javítása,
- átszállási költségek csökkentése,
- környezetszennyezés csökkentése,
- zajszennyezés csökkentése,
- biztonság növelése.

A tanulmányunk célja, az emberek elfogadókészségének elemzése a különböző okos közlekedési megoldásokra. Faqih, bizonyította, hogy az észlelt hasznosság, a szavahihetőség és a könnyű használat közvetlenül hatnak az emberek viselkedésére.⁸ A bizalom döntő szerepet játszik az új megoldások elfogadásában különösen, ha jelentős részét ICT megoldások képviselik.⁹

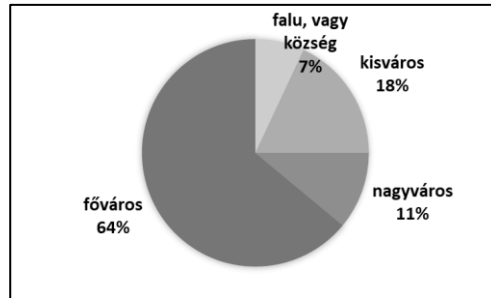
A bizalom nagyon fontos, mert a városlakóknak először el kell fogadniuk az önvezető járműveket, és átkell engedniük az irányítást. A primer kutatások száma az önvezető járművek elfogadásának témakörében meglehetősen véges, és fő fókuszaikban az önvezető autók elfogadása szerepel.¹⁰

3. Kutatás

3.1. Minta

A fővárosi tömegközlekedés, valamint az önvezető járművekkel való utazási hajlandóság kutatásához, egy sztenderdizált 15 + 4 kérdéses kérdőívet állítottunk össze. Az adatokat hólabda módszer segítségével gyűjtöttük. A mintát nem tekintjük reprezentatívnak, mert sem méretében sem összetételében nem alkalmas, arra, hogy az alapsokaságot valóságosan tükrözze. A kérdőívet összesen 457 ember töltötte ki, amelyből 450 került kiértékelésre. A kérdőívet kitöltők 47% férfi és 53% nő. A válaszadók közel 2/3-a a fővárosban él, viszont ennek ellenére minden válaszadó esetén elmondható, hogy használja a budapesti tömegközlekedést. Lakóhely szerint megoszlásukat az alábbi diagram szemlélteti.

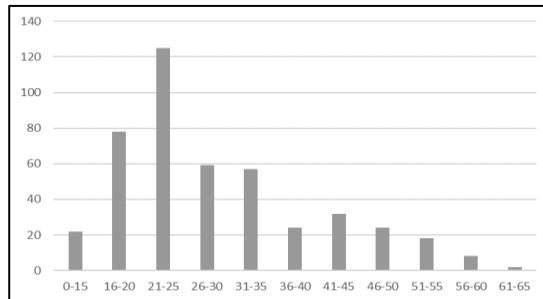
1. diagram: Lakóhely szerinti megoszlása
Diagram 1.: What kind of residence the participants live

Forrás: Saját szerkesztésű belső anyag alapján

A különböző korcsoportok gyakorisági eloszlását az alábbi korfa reprezentálja. Megfigyelhető, hogy a kitöltők inkább a fiatalabb korosztály tagjai ennek kapcsolatában a teljes minta átlagéletkora 24,29 év.

2. diagram: Kitöltők életkorának megoszlása
Diagram 2.: Age distribution of participants

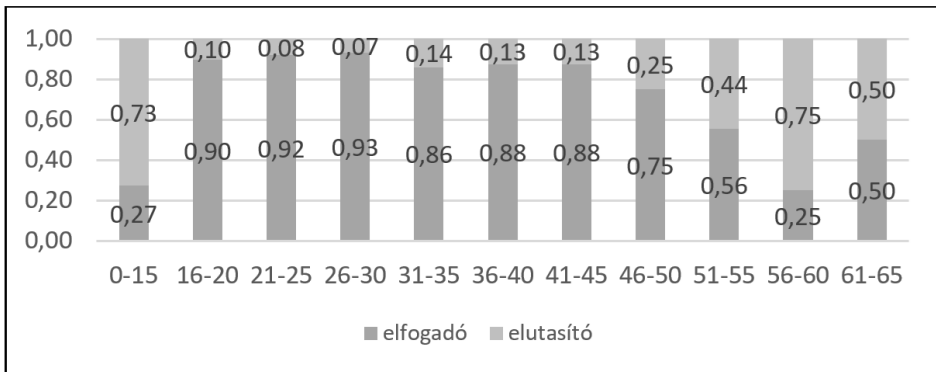
Forrás: Saját szerkesztésű belső anyag alapján

3.2. Önvezető járművekkel való utazási hajlandóság és a fővárosi tömegközlekedés megítélése

Több kérdéskörben vizsgáltuk a különböző önvezető járművekkel kapcsolatos utazási hajlandóságot, valamint azt, hogy a válaszadóknak, mi a véleményük a fővárosi tömegközlekedési eszközök különböző tulajdonságaikkal kapcsolatban. A különböző fővárosi tömegközlekedési módok megítéléséhez vizsgálatához 1–7 fokozatú Likert skálát alkalmaztunk a megkérdezés során. A válaszadóknak 8 különböző tulajdonságot kellett értékelniük. A szempontok a következők voltak: Tisztaság, Gyorsaság, Biztonság, Pontosság, Utasbarátság, Kényelem, Fenntarthatóság, Akadálymentesítettség.

3. diagram: A tömegközlekedés automatizációjával kapcsolatos attitűdök
Diagram 3.: Attitudes related to public transport automation

Forrás: Saját szerkesztésű belső anyag alapján

A fenti ábrából megfigyelhető a különböző életkorú válaszadók elfogadási és elutasítási megoszlása a tömegközlekedés automatizációjával kapcsolatban. A korfa elején a 0–15 év közötti korcsoportban jelentős mértékű az elutasítói szándék, véleményünk szerint az ennyire fiatal korcsoport még nem érdeklődik igazán a tömegközlekedési módok automatizációja iránt, számukra még nem releváns a témakör. Jól látszik, hogy a legelfogadóbb a 21–30 éves korosztály, majd az életkor előre haladtával egyre nagyobb mértékben növekszik az elutasítás az automatizáció tekintetében. Feltételezzük, hogy az elutasítás mértékének megnövekedésében háttérben az áll, hogy az idősebb korosztály kevésbé ismeri a technológiát, ezáltal elutasítóbbá válik is feléje. Ahhoz, hogy pontosabban megismerjük mi áll a jelenség háttérben, fontos további kutatások végzése, hiszen az idősebb korosztály is szerves része az utazóközönségnek.

Ahhoz, hogy megértsük van-e különbség a közlekedési módok tulajdonságának megítélésében azok között, akik utaznának az adott közlekedési típussal és azok között, akik nem csoportok közötti vizsgálatra van szükség. A csoportok közti különbözőségek vizsgálatához a független mintás t-próbák közül kerestük a megfelelő módszertant. Miután a csoportok esetén különböző elemszámokról beszélhetünk, ezért a Welch-féle d-próbát alkalmaztuk vizsgálati módszerként. Ezzel elemeztük, hogy az adott változók átlagai szignifikánsan eltérnek-e. Csak azokat az eredményeket kerülnek prezentálásra, amelyek esetén a Welch féle d-próba esetében 95%-os szignifikancia szint mellett mutattak eltéréseket.

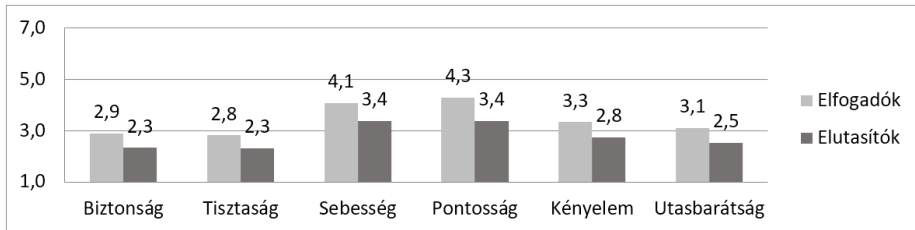
Jelen tanulmányunk alkalmával elsősorban a vaskerekes tömegközlekedési módok megítélésének vizsgálatára koncentrálunk hiszen ebben az

esetben már beszélhetünk teljesen önvezető és automatizált megoldásról a 4-es metró kapcsán. Ennek ellenére fontosnak véltük rákérdezni a vizsgálat alkalmával, hogy a válaszadók utaznának-e önvezető autóval a jövőben, hiszen elmondható, hogy talán ez az a közlekedési mód, amely legjobban foglalkoztatja az embereket. Számunkra meglepő módon a válaszadók csak 51,78%-a utazna önvezető autóval a jövőben, míg ugyanez a szám metró esetén 86,67%.

Első vizsgált vaskerekes közlekedési mód a villamosok voltak ennek kapcsolatában két ismerv között találtunk szignifikáns eltéréseket az első a biztonság volt, ahol az automatizációt elfogadók átlagosan 4,027 értéket jelöltek míg az elutasítók 3,537-et a másik ismerv az utasbarátság volt, ahol az értékek megoszlása 3,584–3,215 volt az elfogadók-elutasítók között.

Metróvonalak tekintetében jelen tanulmányunkban csak a 3-as és a 4-es vonalak közötti eltéréseket szeretnénk bemutatni.

4. diagram: Különbségek azok között, akik utaznának önvezető metròval és azok között, akik nem a 3-as metró megítélésével kapcsolatban
Diagram 4.: Differences between people accepting and rejecting autonomous subway, concerning the current metro line 3

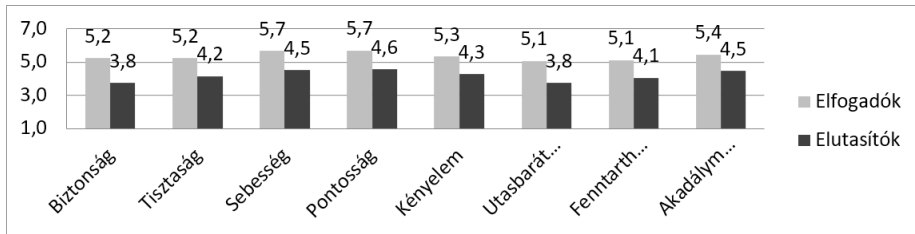

Forrás: Saját szerkesztésű belső anyag alapján

3-as metró esetén 6 ismerv esetében talákoztunk szignifikáns különbségekkel. Lényegesen kisebb mértékben (egy esetben sem tapasztalható 1-nél nagyobb különbség), mint a többi metróvonalnál. Fontos kiemelni, hogy a 3-as metró megítélése messzemenően a legrosszabb a 4 metróvonal közül. Biztonság és Tisztaság esetén egyik vizsgált csoportnál sem érte el az összesített 3-as átlagot, ebből egyértelműen lehet következtetni, arra, hogy egyik utazó közönség sincs túlzottan megelégedve a 3-as metró szolgáltatási színvonalával. Mind a pályát mind a metrókocsikat nemrég kezdték el felújítani. A felújítás megkezdése előtt gyakoriak voltak az üzemszünetek a vonalon. Feltételezhetőleg ennek is lehet tulajdonítani a kapott eredményeket továbbá annak, hogy rekonstrukció alatt több fázisban is le kell zárni részlegesen a metróvonalat, amely további kellemetlenséget tud okozni az utazóknak.

5. diagram: Különbségek azok között, akik utaznának önvezető metróval és azok között, akik nem a 4-es metró megítélésével kapcsolatban

Diagram 5.: Differences between people accepting and rejecting autonomous subway, concerning the current metro line 4

Forrás: Saját szerkesztésű belső anyag alapján

A 4-es metró Budapest legújabb metróvonala és ugyanakkor teljesen önvezető is. Megfigyelhető, hogy mind a 8 ismérv esetén szignifikáns különbségeket tapasztaltunk. A legjelentősebb eltérés a biztonság esetén figyelhető meg, ahol 1,6 volt az átlagos különbség az elfogadók és az elutasítók között. Ebből egyértelműen következtetni lehet, arra, hogy az önvezető metrókat elutasítók elsősorban biztonsági szempontok miatt nem szeretnék önvezető járművön utazni, vagy másképpen kevésbé bíznak ezekben a konstrukciókban. Összeségében megfigyelhető, hogy a legjobb megítélése a válaszadók között a 4-es metrónak van.

HÉV tekintetében a villamoshoz hasonló két attribútum esetén tapasztaltunk szignifikáns eltérést. Az első a biztonság, ahol az elfogadók átlagban 3,7-re míg az elutasítók átlagosan 3,0-ra ítélték a HÉV biztonságát. A másik tulajdonság a tisztaság volt, ahol az elfogadók 3,3 míg az elutasítók 2,8-ra értékelték átlagosan.

4. Összegzés

Megállapítható, hogy a fővárosi tömegközlekedés kapcsolatában is megfigyelhetőek a növekvő urbanizáció okozta változások, persze még jelentősen kisebb mértékben, a világ legnagyobb metropoliszaihoz képest. Elmondható, hogy a válaszadók az önvezető metrókat lényegesen jobban elfogadják, mint az autókat. Az önvezető járművek elfogadása inkább egyéni percepció függvénye, mintsem magáé a járműé. Az eredmények alapján szükséges mélyebb ok-okozati feltáró kutatásokat végezni, annak, hogy megértsük mi alapján utasítja valaki el az önvezető járműveket. Ugyan akkor figyelembe kell venni, hogy elutasítók mindig lesznek a jövőre nézve a kérdés, hogy a szolgáltatók kinek az igényét akarják kielégíteni.

JEGYZETEK

1. United Nations – Department of Economic and Social Affairs (2013): Sustainable Development Challenges World Economic and Social Survey 2013, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2843WESS2013.pdf>, ISBN 978 -92-1-10 9167- 0, 2013, Letöltés dátuma: 2018. 02. 15.; International Telecommunication Union (2014): An Overview of Smart Sustainable Cities and the Role of Information and Communication Technologies (ICTs), Available: https://www.itu.int/en/ITU-T/focusgroups/ssc/Documents/Approved_Deliverables/TR-Overview-SSC.docx, 2014, Letöltés dátuma: 2018. 02. 15.; Dameri, R. P. (2014): Comparing smart and digital city: initiatives and strategies in Amsterdam and Genoa. Are they digital and/or smart? In: Dameri, R. P., Rosenthal-Sabroux, C. (eds.) Smart City. How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space, pp. 45–88. Springer, Heidelberg (2014).
2. Hall, P. (2000): Creative cities and economic development. *Urban Stud.* 37, pp. 633–649.
3. Benevolo, C., Dameri, R. P. (2013): La smart city come strumento di green development. Il casodi Genova Smart City. *Impresa Progetto* 3, 1–30.
4. Dameri, R. P., Cocchia, A. (2013).: Smart city and digital city: twenty years of terminology evolution. In: It AIS 2013, X Conference of the Italian Chapter of AIS, 14. Dec. 2013, Milano, Italy (2013).
5. Caragliu, A., de Bo, C., Nijkamp, P. (2011): Smart cities in Europe. *J. Urban Technol.* 18(2), pp. 65–82.
6. Nam, T., Pardo, T. A. (2011): Smart city as urban innovation: focusing on management, policy, and context. In: Proceedings of the 5th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. ACM (2011).; Arena, M., Cheli, F., Zaninelli, D., Capasso, A., Lamedica, R., Piccolo, A. (2013): Smart mobility for sustainability. In: AEIT Annual Conference 2013: Innovation and Scientific and Technical Culture for Development, AEIT (2013).
7. Bencardino, M., Greco, I. (2014): Smart communities. Social innovation at the service of the smart cities. *Te MA. J. Land Use Mob. Environ.*
8. Faqih K., (2011) “Integrating perceived risk and trust with technology acceptance model: An empirical assessment of customers’ acceptance of online shopping in Jordan” in International Conference on Research and Innovation in Information Systems (ICRIIS). IEEE, 2011, pp. 1–5.
9. Lazányi Kornélia–Hajdú Beáta (2017): Trust in human-robot interactions. In: Valerie Novitzká, Štefan Korecko, Anikó Szakál (szerk.) *INFORMATICS 2017: 2017 IEEE 14th International Scientific Conference on Informatics Proceedings*. 437 p. Košice: IEEE Hungary Section, 2017. pp. 216–220.; Lazányi Kornélia (2016): Dou you trust your car? In: Szakál Anikó (szerk.) *17th IEEE International Symposium on Computational Intelligence and Informatics (CINTI 2016)*. Budapest: IEEE Hungary Section, 2016. pp. 309–313.

10. Schoettle B. and Sivak M. (2014): “A survey of public opinion about autonomous and self-driving vehicles in the US, the UK, and Australia” Tech. Rep., 2014.; Lazányi Kornélia–Maráczai Gréta (2017): Dispositional trust – Do we trust autonomous cars? In: Szakál Anikó (szerk.) IEEE 15th International Symposium on Intelligent Systems and Informatics: SISY 2017. New York: IEEE, 2017. pp. 135–140.; Lazányi Kornélia (2016): Stressed Out by the Information and Communication Technologies of the 21st Century SCIENCE JOURNAL OF BUSINESS AND MANAGEMENT 4:(1-1) pp. 10–14. (2016).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arena, M., Cheli, F., Zaninelli, D., Capasso, A., Lamedica, R., Piccolo, A. (2013): Smart mobility for sustainability. In: AEIT Annual Conference 2013: Innovation and Scientific and Technical Culture for Development, AEIT (2013).
- Benevolo, C., Dameri, R. P. (2013): La smart city come strumento di green development. Il casodi Genova Smart City. Impresa Progetto 3, 1–30.
- Bencardino, M., Greco, I. (2014): Smart communities. Social innovation at the service of the smart cities. Te MA. J. Land Use Mob. Environ.
- Caragliu, A., de Bo, C., Nijkamp, P. (2011): Smart cities in Europe. J. Urban Technol. 18(2), pp. 65–82.
- Dameri, R. P. (2014): Comparing smart and digital city: initiatives and strategies in Amsterdam and Genoa. Are they digital and/or smart? In: Dameri, R.P., Rosenthal-Sabroux, C. (eds.) Smart City. How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space, pp. 45–88. Springer, Heidelberg (2014).
- Dameri, R.P., Cocchia, A. (2013): Smart city and digital city: twenty years of terminology evolution. In: It AIS 2013, X Conference of the Italian Chapter of AIS, 14. Dec. 2013, Milano, Italy (2013).
- Faqih K., (2011) “Integrating perceived risk and trust with technology acceptance model: An empirical assessment of customers’ acceptance of online shopping in Jordan” in International Conference on Research and Innovation in Information Systems (ICRIIS). IEEE, 2011, pp. 1–5.
- Hall, P. (2000): Creative cities and economic development. Urban Stud. 37, pp. 633–649.
- International Telecommunication Union (2014): An Overview of Smart Sustainable Cities and the Role of Information and Communication Technologies (ICTs), Available: https://www.itu.int/en/ITU-T/focusgroups/ssc/Documents/Approved_Deliverables/TR-Overview-SSC.docx, 2014, Letöltés dátuma: 2018. 02. 15.
- Lazányi Kornélia (2016): Dou you trust your car? In: Szakál Anikó (szerk.) 17th IEEE International Symposium on Computational Intelligence and Informatics (CINTI 2016). Budapest: IEEE Hungary Section, 2016. pp. 309–313.

- Lazányi Kornélia (2016): Stressed Out by the Information and Communication Technologies of the 21st Century *SCIENCE JOURNAL OF BUSINESS AND MANAGEMENT* 4:(1-1) pp. 10–14. (2016).
- Lazányi Kornélia–Maráczai Gréta (2017): Dispositional trust – Do we trust autonomous cars? In: Szakál Anikó (szerk.) *IEEE 15th International Symposium on Intelligent Systems and Informatics: SISY 2017*. New York: IEEE, 2017. pp. 135–140.
- Lazányi Kornélia–Hajdú Beáta (2017): Trust in human-robot interactions. In: Valerie Novitzká, Štefan Korecko, Anikó Szakál (szerk.) *INFORMATICS 2017: 2017 IEEE 14th International Scientific Conference on Informatics Proceedings*. 437 p. Košice: IEEE Hungary Section, 2017. pp. 216–220.
- Nam, T., Pardo, T. A. (2011): Smart city as urban innovation: focusing on management, policy, and context. In: *Proceedings of the 5th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*. ACM (2011).
- Schoettle B. and Sivak M. (2014): “A survey of public opinion about autonomous and self-driving vehicles in the US, the UK, and Australia” Tech. Rep., 2014. United Nations – Department of Economic and Social Affairs (2013): *Sustainable Development Challenges World Economic and Social Survey 2013*, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2843WESS2013.pdf>, ISBN 978 -92-1-10 9167- 0, 2013, Letöltés dátuma: 2018. 02. 15.